

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AVRUPA BİRLİĞİ ANAYASASI'NIN TÜRKİYE'DE SOSYO-POLİTİK
YAŞAM ÜZERİNE OLASI ETKİLERİ**

Hüseyin Kutay AYTUĞ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÜSTE

2006

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Avrupa Birliği Anayasası’nın Türkiye’de Sosyo-Politik Yaşam Üzerine Olası Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Hüseyin Kutay Aytuğ

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı :
Anabilim Dalı :
Programı :
Tez Konusu :
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	☐	OY BİRLİĞİ ile	☐
DÜZELTME	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet

Tez mevcut hali ile basılabilir.
 Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.

Tezin basımı gerekliliği yoktur.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Avrupa Birliği Anayasa'sının Türkiye'de Sosyo-Politik Yaşam Üzerine Olası Etkileri

Hüseyin Kutay AYTUĞ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı

AB'nin siyasal bütünleşmesinin son ürünü olan Anayasa, onaylanma sürecini tamamlayıp yürürlüğe girdiğinde, AB'nin tüm kurucu antlaşmalarının yerini alacaktır. Birçok uluslararası belgeden ilham alınarak hazırlanan AB Anayasası temel hak ve özgürlüklerden sosyal haklara kadar getirdiği hükümler ile bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada AB Anayasasının egemenlik, vatandaşlık, insan hakları, din ve laiklik, azınlıklar ve sosyal haklar bağlamında getirdiği hükümler analiz edilerek, bu konuların Birlik üyesi ülkelerin üzerindeki etkileri incelenerek, ortaya konulan durumun ışığında Türkiye'deki olası etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede, Aday ülke konumunda olan ve AB'ye tam üyeliği hedefleyen Türkiye'nin anayasa ile getirilen değişiklikler doğrultusunda AB'ye uyum sağlayabilmesi için hangi Anayasal değişiklikleri yapması gerektiği ve bunların olası etkileri irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1)Avrupa Birliği 2) Avrupa Anayasası 3) Avrupa Toplulukları Hukuku 4) Devletler Hukuku 5) Egemenlik

ABSTRACT

Graduate Thesis

Possible Impact of European Union Constitution on Turkish Social Politic Life

Hüseyin Kutay AYTUĞ

**Dokuz Eylul University
Institute Of Social Sciences
Department of European Union**

The Constitution which is the last product of the European political integration process is going to replace all founding treaties of the European Union. The EU Constitution which includes provisions from fundamental rights and freedoms to social rights has been prepared by being inspired from several international documents and has a binding character. That is why in this thesis by analyzing the provisions brought by the Constitution about sovereignty, citizenship, human rights, religion and secularism, minorities and social rights; the effects of these provisions on member states has been examined and the probable effects on Turkey has been tried to be evaluated.

Turkey is now a candidate country and aims to be a full member of EU. Within this framework, the Constitutional amendments that are required to be done by Turkey to be in compliance with the changes brought by the EU Constitution and the probable implications of these amendments on Turkey has been tried to be examined.

**Key World: 1) European Union 2) EU Constitution 3) EC Laws
4) International Law 5) Sovereignty**

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI	III
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	X
AVRUPA'DA BİRLİK VE ANAYASA DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ	1
1.1. AVRUPA BİRLİĞİ DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	1
1.1.1. ESKİ YUNAN VE ROMA DÖNEMİ	1
1.1.2. ORTAÇAĞ'DAN 19. YÜZYILA KADARKİ DÖNEM	2
1.1.3. ONDOKUZUNCU YÜZYILDA AVRUPA'NIN SİYASAL GÖRÜNÜMÜ	4
1.1.4. YIRMİNCİ YÜZYILIN İLK YARISINDA AVRUPA'DA SİYASAL DURUM	5
1.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA AVRUPA'DAKİ SİYASAL DURUM	8
1.2.1. AVRUPA'DA TOPLULUKLAR DÖNEMİNİN BAŞLAMASI	11
1.2.1.1. AVRUPA KÖMÜR VE ÇELİK TOPLULUĞU (AKÇT)	12
1.2.1.2. AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU (AET)	13
1.2.1.3. AVRUPA ATOM ENERJİSİ TOPLULUĞU [EURATOM (AAET)]	14
1.2.2. TEK PAZARIN TAMAMLANMASI	15
1.2.3. TEK AVRUPA SENEDİNİN İMZALANMASI	16
1.2.4. AVRUPA BİRLİĞİ ANTLAŞMASI VE GETİRDİĞİ DEĞİŞİMLER	17
1.2.5. AMSTERDAM ANTLAŞMASI SONRASINDAKİ DÖNEM VE AB'DE GENİŞLEME SÜRECİ	18
1.3. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ANAYASA DÜŞÜNCESİNİ SOMUTLAŞTIRAN GELİŞMELER	20
1.3.1. ANAYASALLAŞMA SÜRECİNE YÖN VEREN BAŞLICA ÖRGÜTLENME VE BÜTÜNLEŞME MODELLERİ	21
3.1.1.1. FEDERALİST YAKLAŞIM	21
1.3.1.1. KONFEDERALİST YAKLAŞIM	22
1.3.1.2. İŞLEVSEL YAKLAŞIM	23
1.3.1.3. YENİ İŞLEVSEL YAKLAŞIM	23
1.3.1.4. KURUMSALCI YAKLAŞIM	24
1.3.1.5. FARKLILIKLAR YAKLAŞIMI	25
1.3.2. ANAYASA SÜRECİNDE YAKLAŞIMLARIN KAZANDIĞI ANLAM	27
1.4. ANAYASANIN HAZIRLANMA SÜRECİ	28
1.4.1. KURULTAYIN YAPISI	29
1.4.1.1. KURULTAYA GENEL BİR BAKIŞ	30
1.4.1.2. KURULTAY'DA YER ALAN GÖZLEMCİLER	30
1.4.1.3. KURULTAY'IN BAŞKANLIK DİVANI (PRESİDİUM)	31
1.4.2. KURULTAYIN ÇALIŞMA YÖNTEMİ	31
1.4.2.1. KURULTAYIN ÇALIŞMA SÜRESİ	33
1.4.2.2. KURULTAYIN KARAR ALMA YÖNTEMİ	34
AVRUPA BİRLİĞİ İÇİN ANAYASA OLUŞTURAN ANTLAŞMA VE ÜYE ÜLKELER ÜZERİNE ETKİSİ	35

2.1.	EGEMENLİK VE EGEMENLİK DEVRİ İLE İLGİLİ DEĞİŞİMLER.....	35
2.1.1.	AVRUPA BİRLİĞİ'NDE EGEMENLİĞE YÖNELİK GENEL YAKLAŞIM	38
2.1.2.	AVRUPA BİRLİĞİ'NDE EGEMENLİĞE YÖNELİK TEMEL UNSURLAR	42
2.1.2.1.	ÇOK DÜZEYLİ YÖNETİŞİM.....	42
2.1.2.2.	İKİNCİLLİK İLKESİ	43
2.1.2.3.	YETKİ DEVRİ.....	45
2.1.3.	AB'NİN ÜYE DEVLET EGEMENLİĞİNE ETKİSİ	46
2.1.4.	AB ANAYASASININ ÜYE DEVLETLER ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK ETKİLERİ	48
2.1.4.1.	ANAYASA İLE DEVLET ARASINDAKİ GENEL İLİŞKİ	48
2.1.4.2.	AB ANAYASASININ ÜYE DEVLET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	49
2.1.4.3.	ANAYASANIN AB'Yİ FEDERAL BİR DEVLETE DÖNÜŞTÜRÜP DÖNÜŞTÜRMEYİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR.....	53
2.2.	AB ANAYASASI VE LAİKLİK.....	55
2.2.1.	LAİKLİK KAVRAMI.....	55
2.2.2.	AVRUPALI KİMLİĞİNDE HİRİSTİYANLIĞIN YERİ	58
2.2.3.	ANAYASALARINDA HİRİSTİYANLIĞA VE DİNE ATIF YAPAN ÜLKELER	61
2.2.4.	AB ANAYASASI'NDA HİRİSTİYANLIĞA VE DİNE ATIF YAPILAN MADDELER	70
2.3.	AB ANAYASASININ AVRUPA VATANDAŞLARINA GETİRDİKLERİ	72
2.3.1.	VATANDAŞLIK KAVRAMI.....	72
2.3.2.	AVRUPA VATANDAŞLIĞI KAVRAMININ GELİŞİMİ	76
2.3.3.	AVRUPA VATANDAŞLIĞI.....	81
2.3.4.	AB ANAYASASI ÖNCESİ AVRUPA VATANDAŞLARININ HAKLARI	83
2.3.5.	AB ANAYASASINDA AVRUPA VATANDAŞLARININ HAKLARI	90
2.4.	AB ANAYASASI VE İNSAN HAKLARI.....	93
2.4.1.	İNSAN HAKLARI KAVRAMININ KAYNAĞI.....	94
2.4.2.	İNSAN HAKLARI SORUNSALININ AB GÜNDEMİNE GELMESİ	97
2.4.3.	TEMEL HAKLARIN DAYANDIĞI İLKELER.....	103
2.4.3.1.	İNSAN ONURU VE ÖZGÜRLÜK	103
2.4.3.2.	HUKUK DEVLETİ.....	104
2.4.4.	TEMEL HAKLAR ŞARTININ İÇERİĞİ	105
2.4.5.	AB ANAYASASI'NDAKİ TEMEL HAKLAR ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİM	109
2.5.	AB ANAYASASI'NIN AZINLIK HAKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	112
2.5.1.	AZINLIK KAVRAMININ TANIMI	112
2.5.3.	AB'NDE AZINLIK UYGULAMALARINA İLİŞKİN ÖRNEKLER	118
2.5.4.	AB ANAYASASI'NDA AZINLIKLARA ATIF YAPILAN MADDELER	132
2.6.	AB ANAYASASI VE SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL GÜVENLİK ÇERÇEVESİ	136
2.6.1.	AB SOSYAL POLİTİKASI, SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL HAKLAR KAVRAMI.....	137
2.6.2.	ANAYASADAKİ SOSYAL HAKLAR KAVRAMININ KAYNAĞI.....	141
2.6.3.	SOSYAL HAKLAR VE AB ANAYASASI.....	145
	AB İÇİN ANAYASA OLUŞTURAN ANTLAŞMA'NIN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ.....	151
3.1.	AB ANAYASASI VE TÜRKİYE.....	151
3.2.	EGEMENLİK ÜZERİNE ETKİLERİ.....	152

3.2.1.	TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI VE EGEMENLİK	153
3.2.2.	EGEMENLİĞİN DEVRİ İÇİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI'NDA YAPILMASI DÜŞÜNÜLEN DEĞİŞİMLERE İLİŞKİN TARTIŞMALAR	156
3.3.	AB ANAYASASI'NIN TÜRKİYE'DE LAİKLİK ANLAYIŞI ÜZERİNE OLASI ETKİSİ	163
3.3.1.	AB'NDE DİN VE LAİKLİK	163
3.3.2.	TÜRKİYE'NİN LAİKLİK ANLAYIŞI.....	165
3.3.3.	TÜRKİYE'NİN TAM ÜYELİK SÜRECİ VE DİN OLGUSUNUN ETKİSİ.....	167
3.4.	TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN VATANDAŞLIK KAPSAMINDA AVRUPA ANAYASASI'NA UYUMU	171
3.4.1.	TÜRK HUKUKUNDA VATANDAŞLIK KAVRAMI.....	172
3.4.2.	TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI'NDA VATANDAŞLIKLA İLGİLİ DEĞİŞİKLİK ÖNERİLERİ 173	
3.5.	TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI'NIN İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA AVRUPA ANAYASASI'NA UYUMU.....	175
3.6.	TÜRKİYE'NİN AZINLIKLAR KONUSUNDA AB'NE UYUMU	179
3.6.1.	TÜRKİYE'NİN AZINLIKLARA İLİŞKİN HUKUKSAL STATÜSÜ	179
3.6.2.	AZINLIK HAKLARINA İLİŞKİN YAPILAN DÜZENLEMELER	181
3.6.3.	AB'NİN AZINLIK HAKLARI AÇISINDAN TÜRKİYE'DEN BEKLENTİLERİ	184
3.7.	AB ANAYASASI'NIN SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL GÜVENLİK ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ.....	186
	SONUÇ.....	191
	KAYNAKLAR	199

KISALTMALAR

- AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devleti
BM : Birleşmiş Milletler
AKÇT :Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AET :Avrupa Ekonomik Topluluğu
AAET :Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
TAS : Tek Avrupa Senedi
ABA : Avrupa Birliği Antlaşması
ODGP: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
ATAD :Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
ATA : Avrupa Toplulukları Antlaşması
ABM :Avrupa Birliği mahkemesi
AIHS :Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi
AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AGIT :Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
DGM :Devlet Güvenlik Mahkemesi
İLO :Uluslararası Çalışma Örgütü
OECD :Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

GİRİŞ

Roma İmparatorluğu'nun sona ermesinden beri birçok düşünürün ve devlet adamının idealini oluşturan birleşik bir Avrupa için yüzyıllar boyunca gerek düşünsel gerek eylemsel açıdan mücadele edilmiştir. Hitler ve Napolyon gibi liderlerin güç kullanarak Avrupa'yı tek bir devlet altında birleştirme çabalarını saymazsak Avrupa tarihindeki, bütünleşme yönünde atılmış en önemli adım olan Avrupa Birliği oluşumu, tarihin en önemli siyasi projelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Avrupa Birliği ile fiili müzakerelere başlayan Türkiye için, sürekli bir gelişim ve dönüşüm içinde olan Avrupa Birliği'nin oluşumunu tarihsel süreç içinde değerlendirip bugününü anlamak ve gelecekte nasıl bir şekil alarak tarih sahnesinde rol alacağını değerlendirmek en önemli konulardan biridir.

Bu çalışmada eğer onaylanma süreci tamamlanıp hayata geçecek olursa, Avrupa bütünleşmesinde önemli kilometre taşlarından biri olacak olan “Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşmanın” Türkiye'nin tam üye olduğu varsayımı altında Türkiye üzerindeki olası etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde eski Yunan ve Roma döneminden başlayıp günümüze kadar Birlik düşüncesinde yaşanan gelişmeler kısaca ele alındıktan sonra, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki bütünleşme çabaları, Avrupa'da Topluluklar döneminin başlaması, Birliğin gelişiminde önemli kilometre taşlarını oluşturan antlaşmalar, Anayasanın hazırlanmasını gerçekleştiren Kurultay ve Anayasanın hazırlanma süreci incelenmiştir

İkinci bölümde, Anayasa'nın AB üyesi ülkeler üzerindeki etkileri ele alınmayı çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak, Birlik içinde meydana gelen Egemenlik ve Egemenlik devri ile ilgili değişimler incelenirken, Anayasanın Birliği federal bir devlete dönüştürüp dönüştürmediği üzerine yapılan tartışmalara değinilmiştir. Daha sonra, Anayasanın laiklik kavramına bakışı, Avrupalı kimliğinde Hıristiyanlığın yeri, Anayasalarında Hıristiyanlığa ve dine atıf yapan ülkeler,

Anayasadaki Hıristiyanlığa ve dini atıf yapılan maddeler ele alınmıştır. İkinci bölümde ele alınan bir diğer konu ise Bütünleşme açısından önem teşkil eden Avrupa Vatandaşlığı kavramı ve Anayasadaki Avrupa vatandaşlarının haklarıdır. Daha sonra Anayasa insan hakları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmış ve Anayasadaki Temel Haklar Anlayışı üzerinde durulmuştur. Ayrıca Avrupa'daki Azınlıklara yönelik uygulamalara ilişkin örnekler verildikten sonra, Anayasadaki azınlıklara atıf yapılan maddeler ortaya konulmuştur. Son olarak bu bölümde AB Anayasası ve sosyal politika ile sosyal güvenlik konularına değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, ikinci bölümünde ortaya konan veriler ışığında, Türkiye'nin AB'ye tam üye olduğu varsayımından yola çıkarak, Anayasa'nın Türkiye üzerindeki olası etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada her üye ülke gibi Türkiye içinde önemli bir konu olan, egemenlik olgusu işlenmiş, bu çerçevede 1982 Anayasasındaki egemenliğe ilişkin düzenlemeler ortaya konulduktan sonra, Egemenliğin Devri İçin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yapılması düşünülen değişimlere ilişkin tartışmalar ortaya konulmuştur. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında değiştirilemez ve değiştirilmesi dahi teklif edilemez şeklinde düzenlenen laiklik olgusuna değinilerek, AB anayasasının Türkiye'deki laiklik üzerine olası etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ve yine bu bölümde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının vatandaşlık kavramı kapsamında Avrupa Anayasasına uyumu ile insan hakları bağlamındaki uyumu incelenmiştir. Daha sonra Türkiye'nin azınlıklar konusunda AB'ye uyumu çerçevesinde Türkiye'nin azınlıklara ilişkin hukuksal statüsü, azınlık haklarına ilişkin yapılan düzenlemeler ile AB'nin azınlık hakları açısından Türkiye'den beklentilerine değinilmiştir. Bu bölümde son olarak AB anayasasının sosyal politika ve sosyal güvenlik çerçevesinde Türkiye'ye etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması kütüphane taraması, gazete arşivlerinin incelemesi ve internet ortamından ulaşılan kaynaklar kullanılmıştır. Bu çerçevede Dokuz Eylül üniversitesi ve Sussex Üniversitesinin aboneli olduğu veri tabanlarından birçok süreli yayın taranmıştır. Ayrıca pek çok farklı örgütün internet sitelerinde bulunan araştırmalar ve diğer yayımlar ile gazetelerin arşivlerindeki

haberler ve bazı köşe yazıları çalışmanın oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Dergi ve makaleler dışında bu çalışmanın konusunu oluşturan alt başlıklar çerçevesinde AB ve AB Türkiye ilişkileriyle ilgili kitaplar da çalışmaya yön vermiştir. Kütüphane araştırmasında, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Kütüphanelerinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA BİRLİK VE ANAYASA DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Çalışmanın bu bölümünde Avrupa tarihine kısaca değinilerek, Eski Yunan ve Roma Döneminden başlayarak Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma (Bundan sonra kısaca Anayasa olarak anılacaktır) imzalanıncaya kadar geçen süreç incelenecektir. Bu çerçevede AB oluşumunun ardında yatan tarihsel arka plana bakılarak, AB fikrinin nasıl oluştuğu, bu sürecin hangi aşamalardan geçtiği hakkında kısaca bilgi verilecek ve AB bütünleşme hareketine değinilmeye çalışılacaktır. Bu yapılırken de AB'de Anayasa fikrinin oluşum ve gelişim sürecine değinilerek, bu sürece yön veren başlıca örgütlenme ve bütünleşme hareketleri kısaca incelenecektir.

Literatür incelendiğinde Avrupa Bütünleşmesinin kurumsal olarak II. Dünya Savaşı sonrası harekete geçtiği görülse de; bu bütünleşmenin düşünsel anlamdaki köklerinin çok daha gerilere gittiği bilinmektedir.

1.1. Avrupa Birliği Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

1.1.1. Eski Yunan ve Roma Dönemi

Düşünsel örgütlenme düzlemindeki ilk girişimlerin Eski Yunan'da görüldüğü belirtilmektedir. Pers saldırısına karşı koymak için, M.Ö. 478'de Atina'da Atik Delos Deniz Birliği'nin kurulması ve kurulan bu birliğin Atina'nın güçlenmesi ve zenginleşmesine hizmet edecek bir yapıya dönüşüp M.Ö. 443'de bir konfederasyon haline getirilmesi bugünün AB fikri için bir referans niteliği taşımaktadır.¹

Bütünleşme üzerinde Roma Uygarlığının da etkileri gözlenmektedir. Bu uygarlığın Avrupa bütünleşmesine ilk katkısı, Roma Hukuku çerçevesinde gelişmiştir. Roma Uygarlığı, kilise hukuku, özel hukuk ve kamu hukuku alanlarını yaratmıştır. Özellikle kamu hukuku incelendiğinde, bir devletin kendi içindeki hukuk ve devletlerarasındaki hukuk olarak ikiye ayrıldığı gözlenmektedir. Bu da, bireysel

¹ Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, 3.Baskı Boyut Kitapları, İzmir Ekim 2003 a, s.17.

ve toplumsal alanlardan başka uluslararası alanlarda da kuralların ortaya çıktığını göstermektedir.² Bugünkü Avrupa’da 1991 tarihli Maastricht Antlaşmasıyla hayata geçmiş olan Avrupa vatandaşlığı kavramının, Roma Uygarlığının Augustus dönemindeki gibi hukuk kuralları ile somutlaşmış değerler sistemine dayandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.³

Kutsal Roma Germen İmparatoru III. Otto, Doğu Avrupa’ya yayılma çabaları nedeniyle Avrupa’da başlattığı bütünleşmeyi tamamlayamasa da, bazı küçük parçalara ayrılmış prenslikleri birleştirebilmesi, Avrupa’daki bütünleşmiş tek bir Avrupa fikrinin de zeminini oluşturmuştur. III. Otto’nun tek bir Avrupa düşüncesiyle başlatıp, hegemonyacı bir anlayışla devam ettirdiği bütünleşme çalışmaları, tarih boyunca Napolyon ve Hitler gibi liderlerin de deneyip hüsrana uğradıkları bir tecrübe olmuştur.⁴

1.1.2. Ortaçağdan 19. Yüzyıla Kadarki Dönem

Avrupa’daki ekonomik ve askeri güç çeşitliğine bakıldığı takdirde bu coğrafyada her zaman bir siyasal bölünmüşlük gözlenmektedir.⁵ Aslında her şey Roma’nın ikiye bölünmesiyle başlamıştır. 395’deki paylaşımdan sonra Batı Roma kendini kuşatan üç sınır boyunca maruz kaldığı akınlar sonucunda tükenmiş, adeta geçimlik bir ekonomiye gerilemiş haldeydi. Bu şekilde sefilleşmiş bir Avrupa büyük devletleri taşıyamazdı⁶. Bu siyasi dağınıklık dünyanın başka yerlerindeki, örneğin Çin’deki bir imparatorluğun çöküşünden sonraki başka bir hanedanın ipleri yeniden eline almasına kadar geçen kısa bir süre olamamıştır. Çünkü Avrupa’nın coğrafi yapısı ve bu yapıyla biçimlenen kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru oldukça

² W. H. Roobol “Federalism, Sovereignty, etc”, **European Constitutional Law Review**, Volume 1, 2005, s. 87.

³ Dedeoğlu, 2003 a; s.21-22.

⁴ Nihal Kırkpınar, **Avrupa Birliği-Türkiye Bütünleşme Sürecinde Türkiye’nin Ulusal Egemenlik Anlayışında Ortaya Çıkacak Değişimler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir 2005, s.27.

⁵ İbrahim S. Canbolat, **Avrupa Birliği Uluslararası Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler**, 3. Baskı, Alfa Yayınları, Ekim 2002, s.63.

⁶ Fernand Braudel, **Uygarlıkların Grameri**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ekim 2001, s.347-355.

değişen iklimi de; gerek yerel bir diktatörün gücü eline alıp bir birlik kurmasını zorlaştırıyor gerekse, Moğol göçebe aşiretleri gibi dıştan gelen tehditlere karşı işgal edilme riskini en aza indiriyordu. Tersine, çeşitlilik gösteren bu doğal yapı, gücün merkeziyetçi olmadan gelişmesini teşvik etmiş ve yerel krallıklar, sınır boyu lortlukları ile dağlık bölge klanları ve ovalardaki kent konfederasyonları, Roma'nın yıkılışından sonraki herhangi bir zamanda çizilen Avrupa haritasını adeta yamalı bohçaya benzetmiştir.⁷

Ortaçağ Avrupa'sında birleştirici etkiye haiz ana öge Hıristiyanlık dini ile bunun dinsel ve siyasi temsilcisi Papalık olmakla beraber; o devrin ana siyasi otoriteleri olan dukalıklar, prenslikler ve kentler tam anlamıyla Papalığın denetimine girmemiştir.⁸ Bu koşullar alındaki Ortaçağ Avrupa'sındaki bütünleşme eğilimleri de tıpkı Eski Yunan'da olduğu üzere ortak tehdit algılamasıyla şekillenmiştir. Bu dönemde ortak tehdit olarak algılan İslamiyet'in yükselişi ve Güney Akdeniz'de yayılması, Hıristiyanların Haçlı Seferleri altında birleşmesini gerektirmiştir.⁹

Bu dönemin düşünürlerinden 13. yüzyılda yaşamış, Aquinum'lu St. Thomas; hukukun yasalar hiyerarşisi bütünü olduğunu, toplumsal hareketlerin ancak ortak iyilik, ortak çıkar adına olursa başarılı olabileceğini ve toplumdaki farklı kesimler arasında ortak çıkar uzlaşısının gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. 1306 tarihinde Pierre Dubois Avrupa'nın zayıflıktan kurtulması için uluslararası hakemliğe dayanan bir örgütlenme geliştirmiş ve bu hakemliğin bir Hıristiyan Cumhuriyetler konfederasyonunun içinde yer almasını önermiştir. Ayrıca bu dönemde Alighieri Dante, Marsillus Padua, Machiavelli, Jean Bodin gibi düşünürler, ileri sürdükleri fikirler ile bugünkü Avrupa'nın düşünsel temellerini oluşturmaya başlamışlardır.¹⁰

17. yüzyılın sonuna kadar geçen süre zarfında düşünce bazında kendini göstermekten ileri gidemeyen Avrupa bütünleşmesi bu yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'daki devletlerin ekonomik ve siyasi anlamda güçlenmesiyle hayata geçerek

⁷ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)**, Çeviren: Birtane Karanakçı, 10. Baskı, İstanbul, Nisan, 2005, s.43.

⁸ Canbolat, a.g.e., s. 65.

⁹ Kırkpınar a.g.e., s.27-28.

¹⁰ Dedeoğlu, 2003 a; s.24-26.

örgütlenmelere dönüşmüştür. Bu örgütlenmelerin büyük bir kısmı bütünleşmenin siyasi birlik kısmını temel almışsa da uygulamaya bakıldığında bütünleşmenin öncelikle teknik ve iktisadi bir birlikten başladığı görülmüştür.¹¹

1618–1648 yılları arasında yaşanan Otuz Yıl Savaşları ve hemen akabinde imzalanan Vestfalya Antlaşması, Fransız Devrimi öncesi Avrupa dinamiklerini etkileyen en önemli gelişmelerden biri olmuş ve bu antlaşmayla Avrupa’da egemen devletler sistemi kurulmuş, tarihlerinde ilk kez savaşanlar arasında bir barış konferansı düzenlenmiştir. Avrupa için yeni bir düzene yol açan 17. yüzyılın ilk yarısı, Avrupa bütünleşmesi açısından somut girişimlerin başlatıldığı ve uygulanabilir projelerin ileri sürüldüğü bir dönem olmuştur. İleri sürülen tasarıların hemen hepsinde, örgütlenme yoluyla bir barış ortamının hayata geçirilmesi vurgulanmıştır. Yine bu dönemde Emeric Crucé adıyla tanınan Emeric Lacrix, Duc de Sully ve Hugo de Groote gibi kişiler bugünkü Avrupa Birliği’nin düşünsel temellerine katkıda bulunmuşlardır.¹²

1.1.3. Ondokuzuncu Yüzyılda Avrupa’nın Siyasal Görünümü

Avrupa’da hiçbir devletin diğeri üzerinde üstünlük sağlayamadığı onsekizinci yüzyılda başlayan ulusçuluk hareketi ondokuzuncu, hatta yirminci yüzyılın siyasal gelişmelerinde belirleyici rol oynamıştır. Onsekizinci yüzyılda, siyasal üniteler olan hanedanlıklar; aralarında stratejik düşüncelerle bazı devir ve feragat işlemleri yapmışlardır. Buradaki temel neden ise ulus devletlerin ortaya çıkması, iç ve dış tehditler ile daha da karmaşıklaşan devletlerarası ilişkilerin bir sonucu olarak güvenlik ve işbirliği gereksiniminin yadsınamaz olması ve de yavaş yavaş birçok siyasal ünitenin en azından belli alanlarda gönüllü ortaklıklar oluşturma isteğidir.¹³

¹¹ Kırkpınar a.g.e., s.29.

¹² Dedeoğlu, 2003 a;s.27-29.

¹³ Canbolat, a.g.e., s. 69.

Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa bütünleşme modellerine örnek olmuş iki oluşum İtalyan ve Alman birlikleridir.¹⁴ 1861 yılında kurulan İtalyan Birliği'ne gösterilen ilgi, Avrupa'ya uygun federal bir örgütlenme modeli içermediğinden dolayı Alman Birliğine gösterilen ilginin gerisinde kalmıştır. Zira Alman Birliği'nin ekonomik, parasal işbirliği aşamalarının siyasal birliğe ulaştığı federal bütünleşme modeli Avrupa bütünleşmesine daha denk düşmektedir.¹⁵

Ondokuzuncu yüzyılın bir önemli özelliği ise günümüzde oluşumların hemen tümüne işaret etmesidir. “*Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimini geride bırakan Avrupa, ondokuzuncu yüzyılda büyük ölçüde düşünsel, kültürel ve bilimsel gelişmelerle ifade bulan bir “uygarlık” merkezi olarak tanımlanmaya başlamıştır.*”¹⁶

Yine bu dönemde; Claude Henri de Saint Simon ile birlikte Augustin Thierry, Théodore Jouffroy, Balzac, William Ladd, William Jey ile birlikte Alfred Lord Tennyson, Victor Hugo, Proudhon, Johan Casper Bluntshchilli gibi birçok kişi düşünsel anlamda Avrupa Bütünleşmesine katkıda bulunmuştur.¹⁷ Ama bu isimlerden Victor Hugo'nun Avrupa Bütünleşmesi düşüncesindeki görüşlerinin yeri diğerlerinden çok daha önemlidir. Victor Hugo bir konuşmasında “*ABD nasıl yeni bir dünyayı taçlandırdıysa, bir gün gelecek Avrupa Birleşik Devletleri de eski dünyayı süsleyecektir. İster benimsensin, ister red edilsin Birlik fikri, hiç durmadan yakılıp yıkılan, kasılıp kavrulan bir kıtanın bin yıllık bir hülyası olarak her zaman varlığını sürdürmektedir.*”¹⁸ diyerek bugün de Avrupa'daki bazı kesimlerde hakim olan federatif siyasi bütünleşmeye ondokuzuncu yüzyılda ışık tutmuştur.

1.1.4. Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Avrupa'da Siyasal Durum

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, Ondokuzuncu yüzyılda bozulmaya başlayan Avrupa güçler dengesi iyice tahrip olmuş, insanlığın gördüğü en kanlı savaşlardan

¹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Oral Sender, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 13. Baskı Ekim 2005, s.217-225.

¹⁵ Dedeoğlu, 2003 a; s.36.

¹⁶ y.a.g.e., s.32.

¹⁷ y.a.g.e., s.32-34.

¹⁸ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, 7. Baskı, Şubat 2003, s.1.

ilki olacak Birinci Dünya Savaşı (1914–1918) patlak vermişti. Her şeyden önce bu savaşla birlikte Avrupa'daki toprak düzeninde büyük değişiklikler olmuş, eski imparatorlukların yerinde yeni ulus devletler kurulmuştu. Eski Habsburg, Romanow ve Hoohenzollen İmparatorluklarının yerine, bunların birer parçaları olan Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Finlandiya, Estonya Letonya, Litvanya gibi ulus devletler kümesi belirmişti.¹⁹

Birinci Dünya Savaşının ertesinde bu döneme damgasını vuran önemli olaylardan biri de iki Dünya Savaşı arasında yaşanan 1929 Buhranıdır. Büyük Buhran olarak da adlandırılan, dünyada küresel ölçekte etkiler yaratmış olan bu ekonomik kriz; tüm dünyadaki ülkeleri ciddi biçimde etkilemiş, sayısız firmayı iflasa götürmüş, milyonlarca insanı aç ve sefil olarak sokağa dökmüştü.²⁰

Aslında Birinci Dünya Savaşını bitiren barış antlaşmalarının içine bir ikincisini oluşturacak düzenlemelerin konulması İkinci Dünya savaşına adeta bir davetiye çıkarmıştır. İlk olarak Birinci Dünya Savaşını bitiren antlaşmalardaki haksızlıklar ve adaletsizlikler, 1919'u izleyen yılların dünya politikasını ve sorunlarını adeta biçimlendirmiştir. İkinci olarak İtalya'nın savaş sonrası memnuniyetsizliği -yani kendisine gizli antlaşmalarla vaat edilen toprakların verilmemesi- sonucu hırçınlaşması, üçüncü olarak İngiltere'nin savaş öncesinde izlediği denge siyasetini savaş sonrasında izleyememesi²¹ ve son olarak da devrim yüzünden Sovyetler Birliği'nin Avrupa'dan görece uzak kalışı, iki savaş arası dönemi etkileyen unsurlar olmuştur.²²

Birinci Dünya Savaşının ardından, savaş boyunca sekteye uğramış olan bütünleşme girişimleri yeniden başlamış, lakin söz konusu girişimler 19. yüzyıl dinamikleriyle biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde üretilen proje ve uygulamalar, Avrupa Ahengi sisteminin yeniden kurulması dürtüsüyle hareket etmiş

¹⁹ Kennedy, a.g.e., s. 335.

²⁰ Tevfik Pekin, **Makro Ekonomi Para Milli Gelir İstihdam**, Ocak 2000, s.3.

²¹ ABD'nin Birleşmiş Milletlerin öncüsü olan Milletler Cemiyetine girmeyişi ve Avrupa sorunlarından uzak kalışı da İngiltere'nin denge siyaseti izlemesini zorlaştırmıştır.

²² Oral Sender, **Siyasi Tarih 1919–1994**, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 2005, s.12–15.

ve Birinci Dünya Savaşı'na yol açan koşulları yeniden üreterek savaşın yeniden ve daha yıkıcı biçimde yaşanmasına engel olamamıştır.²³

Birinci Dünya Savaşından sonra, Paul Valery Avrupa'da yeniden örgütlenme girişimlerinin başlatılmasının önemi üzerinde durmuştur.²⁴ 19.yüzyıl sonunda yaygınlaşan ulus devlet rekabetinin Birinci Dünya Savaşıyla sonuçlanmasının akabinde Kont Coudenhove Kalergi, kurmuş olduğu "Pan-Avrupa" hareketiyle oldukça ün kazanmıştır. Söz konusu hareket, aynı adı taşıyan bir dergide yayımlamakta ve hemen hemen tüm Avrupa devletleri üstünde belli konularda otoritesi olan merkezi bir hükümet kurarak; kıtayı siyasi olarak birleştirmeyi, bir Avrupa Birleşik Devletleri kurmayı hedeflemekteydi. Bu amaç çerçevesinde özellikle Almanya, İngiltere ve Fransa'daki çeşitli merkezlerde Pan-Avrupa hareketinin şubeleri açılmasına rağmen, söz konusu şubeler birer tartışma grupları olmanın ötesinde işlev üstlenememişlerdir.²⁵

Pan-Avrupa Hareketinin amacı; daha çok siyasi kişilikleri etkileyip, bu kişilerin etki ve güçlerini Avrupa İşbirliği için kullanmaya sevk etmektir. Bu açıdan bakıldığında Avrupa'nın ilk federalist hareketi olan Pan-Avrupa 6'dan fazla ülkede örgütlenmiş, birçok firma ve kuruluş ile siyasetçinin desteğini kazanarak, 1932'ye kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Söz konusu birlikte; Fransa'dan Briand, Caillaux, Blum, Herriot, Çekoslovakya'dan Edvard Beneş, Almanya'dan Konrad Adenauer, İtalya'dan Kont Sforza gibi kişiler yer almıştır. Ayrıca bu yapıda Albert Einstein, Thomas Mann, Sigmund Freud, Rainer M. Rilke ve José Ortega gibi birçok farklı alandan önemli simalar da yer almıştır.²⁶

Pan Avrupa Hareketine en çok destek veren sima, hareketin ikinci konferansında (1927 yılı) başkan seçilen Fransa başbakanı Aristide Briand olmuştur. Milletler Cemiyetindeki 27 devletin de talebiyle, Briand 1 Mayıs 1930 da bir

²³ Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci II: Avrupa Birliği'nin Yakın Geçmişi", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, der. Beril Dedeoğlu, 3.Baskı Boyut Kitapları, İzmir Ekim 2003 b, s.41-42.

²⁴ y.a.g.e., s.42.

²⁵ Özlem Türk Terzi, "Avrupa'nın Birliği Avrupa'da Bütünleşmenin Tarihsel Dönüşümleri", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:25, Ekim 2001, s. 247-248.

²⁶ Dedeoğlu, 2003 b; s. 43.

memorandum yayınlamıştır.²⁷ Bu memorandumda Avrupa'daki siyasi istikrar ve güvenliğe karşın en büyük tehdidin, birbirleriyle rekabet eden çok sayıda devlet olduğuna işaret ederek, bu devletlerin egemenliklerinden ve siyasi bağımsızlıklarından feragat etmeden bir birlik oluşturmalarını önermiştir.²⁸ Bu memoranduma göre Avrupa da geliştirilecek işbirliğinin Milletler Cemiyeti içerisinde yürütülmesi ve Avrupa ekonomilerinin bir Ortak Pazar amacı çerçevesinde yakınlaştırılması öngörülmüştür. Bu girişim Milletler Cemiyeti içinde Avrupa Konferansı adı verilecek Asamble, bir siyasi komite ve bir sekreteryaya kurulu alt-grup biçiminde tasarlanmıştır. Bu öneri tüm üyelere olumlu karşılanmamış; Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa sınırları içinde olup olmadığı çerçevesinde tartışmalar yaşanmıştır. Ayrıca bu projeye yeni bir tür Avrupa sömürgecilik hareketi olarak bakan ABD de olumlu yaklaşmamıştır.²⁹

Yine iki Dünya savaşı arasında 18 Temmuz 1932'de imzalanan "Ouchy Sözleşmesiyle" Belçika Lüksemburg ve Hollanda'nın oluşturduğu Benelüks, Batı Avrupa'nın yirminci yüzyılda yarattığı ilk ekonomik birleşme olduğundan ayrı bir tarihsel öneme sahiptir.³⁰

1.2. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Avrupa'daki Siyasal Durum

Avrupa'da yeniden bir savaş çıkmış olması, Avrupa'da birleşmeyi öngören projelerin oluşmasına engel olmamış adeta bunları kamçulamıştır.³¹ Daha, İkinci Dünya Savaşı sürerken direniş liderleri, Altiero Spinelli, Ernesto Rossi, Eugenio Colorni 1941 yılında yayınladıkları Venedik Manifestosunda Avrupa'da militarist ulusçuluğa son verilmesi ve uluslararası (enternasyonalist) bir devlet kurulması gerektiğini belirtmişlerdi.³² 1942 yılında Belçika, İtalya ve Hollanda'da büroları bulunan "Avrupa Federalist Hareketi" ile 1944'de Fransa da kurulan "Avrupa Federasyon Komitesi" birleşme yanlısı Sivil Toplum Kuruluşlarının başında

²⁷ y.a.g.e., s.44.

²⁸ Terzi, a.g.e., s.248.

²⁹ Dedeoğlu, 2003 b; s. 44.

³⁰ Karluk, a.g.e., s.5.

³¹ Dedeoğlu, 2003 b; s. 45.

³² Terzi, a.g.e., 248.

gelmektedir. Söz konusu kuruluşların karşılıklı iletişim ve etkileşime geçmesi sonucu 1944’de Cenevre’de “Avrupa Direnişini” kurmuşlardır.³³ Cenevre’deki Avrupa Direnişi manifestosu ile Avrupa Uluslarının bir federal birlik kurması, doğrudan seçilen bir Avrupa hükümeti, bir Avrupa Anayasası ve bir Yüksek Avrupa Mahkemesi kurulması çağrısında bulunulmuştur.

Yukarıda ifade edilen tüm gelişmelere rağmen, savaş sonrası Avrupa’ında nasıl bir dönüşüm olacağı konusunda bir fikir birliği yoktu. Fakat bütün fikirlerin ortak noktası, yeni bir savaşın nasıl önlenebileceğiydi. Bazı çevreler bu barışı kalıcı kılmak için, hükümetler arası konferans fikrine sıcak bakarken, bazıları ise federatif Birleşik Avrupa Devletlerini savunuyordu. Ayrıca federalist yaklaşımı benimseyenler arasında da bir fikir birliği mevcut değildi. Bir kısmı Avrupa’daki federal devletin işlevselci (fonksiyonel) bir biçimde gelişmesini savunurken, diğerleri soruna anayasal bir çözüm getirilmesini öneriyordu.³⁴

Savaş boyunca hükümetler arası ilişkilerde de Avrupa bütünleşmesi için olumlu gelişmeler cereyan etmiştir. Örneğin Jean Monnet, 1940 yılında Fransa ile İngiltere arasında egemenliklerini birleştirmelerini ve Toynbee iki devletin savunma, ekonomi ve Avrupa Vatandaşlığı konularında ortaklığa girmelerini önermiştir. Benzer bir biçimde Paul-Henri Spaak’ta 1944 yılında Fransa, Belçika ve Hollanda arasında ekonomik, askeri ve siyasi bir birlik kurmaları çağrısında bulunmuştur. Aynı yıl Lüksemburg, Hollanda ve Belçika arasında gümrük birliği antlaşması imzalanmış ama yürürlüğe girmesi savaş sonrasına bırakılmıştır.³⁵

Yukarıda da değinildiği üzere savaştan önceki dönemde süregelen düşmanlıklar, aşırı milliyetçilik ve emperyalizm akımları, Avrupa ülkeleri arasında gerçek bir birleşmeye izin vermiyordu. Fakat savaş sonrasında oluşan ortam ve bu ortamın bir sonucu olan ekonomik ve siyasi çöküntü, birleşme için yeni bir fırsat yaratmıştır.

³³ Dedeoğlu, 2003 b; s. 45.

³⁴ Terzi, a.g.e., 248.

³⁵ Dedeoğlu, 2003 b; s. 45.

Savaş sonrası Avrupa’da birleşme yolundaki ilerlemeler şu üç temel nedene dayandırılabilir;

- Avrupa kıtasının yüzyıllardır sürdürdüğü “dünyanın merkezi” olma özelliğini yitirmiş olması. O dönemde Avrupa’nın yerini, ABD ve Sovyetler Birliği olmak üzere iki süper güç almıştı. Bu iki süper gücün arasında kalmak, böyle köklü ve sömürgecilik geçmişi olan ülkeler için kolay değildi. Avrupa’nın bu iki blok arasından sıyrılıp üçüncü bir süper güç olabilmesi için tek yol, ekonomik ve siyasi bütünleşmeydi.³⁶
- İkinci ve birçok düşünüre göre en önemli neden Avrupa’da bir daha savaşların olmasını engelleme düşüncesiydi. Özellikle Almanya ile Fransa arasında yaşanan “Yüzyıl Savaşları” gibi düşmanlıklar ve gerek Birinci gerekse İkinci Dünya Savaşının Avrupa kıtasında başlaması Avrupa’nın sürekli bir barışa duyulan özlemini körüklüyordu.³⁷
- Üçüncüsü ise birleşmenin dayandığı ekonomik nedenlerdi. Avrupa’da işsizliğin azaltılması, az gelişmiş yörelerin kalkındırılması, ekonomik gelişmenin hızlandırılması, kısaca daha yüksek yaşam seviyelerine ulaşılması temel ekonomik amaçlardı.³⁸

Ayrıca bu nedenlere ilave olarak, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi, daha özgür ve adil bir dünyanın yaratılması açısından da Avrupa’daki bütünleşme önemli görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşından sonra oluşturulan Birleşmiş Milletler de tıpkı Milletler Cemiyeti gibi “evrensel tasarılar ve ütopyik düşünceler” üzerine kurulmuştu. Bu dönemin tek farkı bir uluslararası ekonomik sistem oluşturulmasıydı. Bu

³⁶ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 14. baskı, İstanbul 2001, s.220, ayrıca bkz, Enver Bozkurt, **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, Mart 2001, s.4., Mustafa Fişne, “Avrupa Birliği’nin Doğuşu ve Gelişimi”, **Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye Ekonomik Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması**, Der, Muhsin Kar, Harun Arıkan, Beta Yayınları, s.58.

³⁷ Seyidoğlu.a.g.e., s.221, ve Bozkurt, a.g.e., s.5.

³⁸ Seyidoğlu.a.g.e., s.221.

uluslararası sistemde, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması gibi organizasyonlar vardı. Fakat bu örgütler Avrupa'ya özgü olan ekonomik ve siyasi sorunları tek başına çözmeye yetmiyordu.³⁹

Savaş sonrasında ekonomik sorunları yüzünden, Avrupa'nın uyguladığı korumacı ekonomi politikaları'nın olumsuzluklarını öngören ve hissetmeye başlayan ABD, Avrupa'yı kalkındırmak için Marshall Planını devreye sokmuştur⁴⁰. Bu plan ekonomik olduğu kadar siyasi olarak da önemlidir. Çünkü bu yardımı almak için birleşen Avrupa ülkeleri, 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği örgütünü kurmuşlardır.⁴¹

1948 yılında Fransa'nın desteğiyle gündeme taşınan Avrupa Parlamentosu fikri İngiltere'nin karşı tavır takınması sonucu, 1949 yılında ancak Avrupa Konseyi olarak hayata geçebildi. Avrupa Konseyi, klasik anlamda bir uluslararası örgütlenme biçiminde olduğundan Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu bütünleşmeyi sağlamaktan oldukça uzak kalmıştı.⁴²

1.2.1. Avrupa'da Topluluklar Döneminin Başlaması

1950'li yıllarda bütünleşme adına somut adımların atılmaya başlandığı Avrupa'da, dönemin Fransa Dışişleri Bakanı olan Robert Schuman, yayınladığı bildirmede; kömür ve çelik madenlerini İkinci Dünya Savaşı süresince düşman oldukları Almanya ile birlikte işleteceklerini açıklamıştır. Bunun için uluslar üstü bir yapılanmanın hayata geçirileceği ve arzu eden demokratik Avrupa devletlerinin bu örgüte üye olabilecekleri ilan edilmiştir.⁴³

³⁹ Canbolat, a.g.e., s.96.

⁴⁰ Bu yardımların ABD açısından taşıdığı siyasi anlam ise; Avrupa'daki Sovyet tehdidine karşın ABD'ni tercih ettiği bir bütünleşmiş Avrupa fikrine yaptığı katkıdır. Dilek Nadas, “**NATO'nun Genişlemesinin Avrupa Birliğinin Siyasal Bütünleşmesine Etkisi**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir 2004, s.7.

⁴¹ Bozkurt, a.g.e., s.5.

⁴² Canbolat, a.g.e., s.97.

⁴³ Mehmet Yüksel, **Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001, s.202–203.

Eski Milletler Cemiyeti genel sekreteri Jean Monnet'nin tasarısına dayanan Schuman Planının içerdiği, kömür ve çelik üretiminde Avrupa'yı kapsayacak bir uluslarüstü kurum; Almanya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve İtalya'nın söz konusu planın ilkelerini kabul edip görüşmelere başlamasıyla Avrupa Federasyonu için ilk basamak oluşmaya başlamıştır.⁴⁴

1.2.1.1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)

Schuman Planını temel alarak yapılan görüşmeler sonunda 18 Nisan 1951 Paris antlaşmasıyla Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg tarafından kurulan ilk Avrupa topluluğudur.⁴⁵ Antlaşma, üye ülkelerin meclislerinde kabul edildikten sonra 25 Temmuz 1952'de yürürlüğe girmiştir.⁴⁶

AKÇT uluslararası bir antlaşma olmayıp, antlaşmayı imzalayan taraf ülkelerin egemenlik haklarının bir kısmını AKÇT'ye, yani uluslarüstü bir kuruma devrettikleri ilk uluslarüstü antlaşmadır. AKÇT'nin görev alanları ise; *“üye ülkelerin ekonomik büyümelerine, istihdam yaratılmasına ve hayat standardının yükseltilmesine katkıda bulunmak, kömür ve çelik ürünlerinin rasyonel dağılımını güvence altına almak. Topluluğun hedefleri ise, Topluluğun konusunu oluşturan ürünlerde ihracat ve ithalat vergileri ile eş etkili resimlerin kaldırılması, miktar sınırlamalarının, ayrımcılığın bertaraf edilmesi ve mahalli ürünlere, ilgili üye devlet tarafından verilebilecek destek ve teşviklere engel olunmasıdır”*.⁴⁷

⁴⁴ Tekinalp/Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2000, s.5-6.

⁴⁵ İKV, *AB ve Türkiye-AB İlişkileri Temel Kavramlar Rehberi*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Mayıs 2003, s.43.

⁴⁶ Tekinalp, a.g.e., s.6.

⁴⁷ y.a.g.e., s.7.

1.2.1.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)

Paris Antlaşması'nı imzalayan altı ülke arasında AKÇT ile sınırlı bir alanda başlatılan bütünleşme çabalarını çeşitli alanlara yaygınlaştırma düşünceleri çerçevesinde, Avrupa genelinde siyasi alanda bir bütünleşmenin hayata geçirilmesi yoluna gidilmiş; Ancak 1952 yılında Avrupa Savunma Topluluğu ve 1953 yılında Avrupa Siyasal Topluluğu olarak somutlaşan dış politika ve savunma politikası alanlarındaki bütünleşme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, ekonomik bütünleşme gerçekleştirilmeksizin siyasi entegrasyona ulaşamayacağı şeklindeki görüş ortaya çıkmış ve bu doğrultuda ekonomik entegrasyon çabaları yoğunluk kazanmıştır.⁴⁸

Böylece, AKÇT'nin elde ettiği başarının üzerine AKÇT'yi kuran altı Avrupa ülkesi diğer sektörlerde de daha yakın bir işbirliğine gitmeye karar verip 25 Mart 1957'de Roma'da Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) kuran antlaşmayı imzalamıştır.⁴⁹ AET, antlaşmayı imzalayan altı kurucu üye ülke arasında; ekonomi politikalarının yaklaştırılması yoluyla bir ortak pazarın kurulmasını, ekonomik faaliyetlerin uyum içinde gelişmesini, dengeli ve sürekli bir gelişme sağlanmasını, istikrarın artmasını ve topluluk ülkeleri arasındaki ilişkilerin daha da sıkılaştırmasını öngörmektedir.⁵⁰

Çok yönlü ve kapsamlı olan Roma Antlaşması sadece ekonomik büyümeyi içermiyor, aynı zamanda parasal birlik ile siyasi işbirliğinin de dinamiklerini içersinde barındırıyordu.⁵¹ Bu çerçevede malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması; miktar kısıtlamalarının ve gümrük tarifelerinin kaldırılması, üye ülkeler arasında ticareti kısıtlayıcı diğer tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanması öngörülmüş, aynı zamanda ortak tarım politikası başta olmak üzere

⁴⁸ Avrupa Topluluklarının Tarihsel Gelişimi, Erişim: 18.03.2006, <http://www.dtm.gov.tr/ab/AB%20Sayfasi/tarhsel.htm>.

⁴⁹ The History of the European Union, Erişim: 18.03.2006, http://www.europa.eu.int/abc/history/index_en.htm#top,

⁵⁰ İKV, a.g.e., 35.

⁵¹ Tekinalp/Tekinalp, a.g.e., s. 7-8.

topluluk düzeyinde ele alınacak diğer politikalar da belirlenmiştir. Ayrıca Roma antlaşmasıyla topluluğun işlemesi için gerekli görülen organlar olan Komisyon, Bakanlar Konseyi, Parlamento ve Adalet Divanı da kurulmuş ve fonksiyonları ile karar alma mekanizmaları da tanımlanmıştır.⁵²

1.2.1.3. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu [Euratom (AAET)]

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile aynı zamanda hayata geçen Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu, 1950'li yıllarda Avrupa'da görülen ve Avrupa'yı darboğazlara sokan krizlerin, atom enerjisi yardımıyla çözülmesini öngörüyordu. AAET'nin amaçları ise Topluluğun konusu ile ilgili bilginin Topluluk üyesi ülkelerle paylaşılması, işçilerin korunmaları için gerekli olan güvenlik standartlarının belirlenmesi, atom enerjisi alanında yatırımları tespit edilmesi ve atom enerjisinin barışçıl amaçlar dışında kullanılmasının önlenmesi olarak belirlenmiştir. AAET'nin organları ise kuruluş antlaşmasında Komisyon, Bakanlar Kurulu, Genel Kurul ve Mahkeme olarak belirtilmiştir.⁵³

1951 Paris Antlaşmasıyla ortaya çıkan AKÇT ile 1957 Roma Antlaşmasıyla oluşturulan AET ve AEET için ayrı ayrı oluşturulan organlar, 8 Nisan 1965 tarihinde Brüksel'de imzalanan Birleşme Antlaşmasıyla birleştirilerek her üç topluluk için görev yapmak üzere Komisyon, Konsey, Genel Kurul (daha sonra Parlamento) ve Adalet Divanı'na dönüştürülmüştür.⁵⁴

⁵² İrfan Kaya Ülger, **Avrupa Birliği El Kitabı, Kavramlar-Kurumlar-Kişiler**, Seçkin Yayıncılık, Şubat 2003, s.252.

⁵³ Tekinalp/Tekinalp, a.g.e., s.8.

⁵⁴ Bozkurt, a.g.e., s23.

1.2.2. Tek Pazarın Tamamlanması

Avrupa Birliği'nin geçmişte yaşadığı en büyük sorunlardan biri ulusal pazarlarının maliyetleri arttırıcı bir şekilde bölünmüş olmasıydı. Avrupa da bir iç pazarın⁵⁵ oluşturulması yeni bir hedef olmayıp, Avrupa Topluluğunu kuran Roma Antlaşmasının ikinci maddesinde var olup, bugün dahi tam olarak ulaşılamamış bir hedeftir.⁵⁶

Temeli Roma Antlaşmasına dayanan ortak pazarın amacı, üye ülkeler arasında ticareti kısıtlayıcı engelleri kaldırıp ekonomik refahı arttırmak, birlik vatandaşları arasındaki yakınlaşmaya katkıda bulunmaktır.⁵⁷ Roma antlaşmasının Tek Avrupa Senedi ile düzenlenen 18. 19. ve 20. maddeleri⁵⁸ (eski 8a, 8b ve 8c maddeleri) iç pazarın tanımının yapıldığı ve bu pazarın kuruluşu ile ilgili genel prensiplerin belirlendiği maddelerdir. Tek Avrupa Senediyle getirilen düzenlemeler çerçevesinde, topluluğun amacı; 31 Aralık 1992 tarihine kadar aşamalı olarak iç pazarı tamamlamak, Roma Antlaşmasında da belirtilmiş olan 4 temel özgürlüğün (kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı) tam anlamıyla hayata geçirilmiş olduğu, iç sınırlardan arındırılmış bir alan yaratmaktır.⁵⁹

1993 yılı başında çok büyük ölçüde tamamlanmış ve işlerlik kazanmış olan ortak pazar, bu tarihten sonraki 10 yıl boyunca daha da gelişip sağlamlaşmıştır. Bu süreçte AB, Delors'un raporundaki ekonomik ve parasal birlik hedefine doğru ilerlerken; hem ortak para birimi olan Avro'yu birçok birlik ülkesinde ulusal paraların yerine tedavüle koymuş, hem de ortak pazarı hava taşımacılığı, iletişim, enerji ve finansal hizmetler gibi yeni sektörlere doğru genişletmiştir.⁶⁰

⁵⁵ Ortak Pazar, daha sonra ATS' de yer alan İç Pazar kavramından esasında farklı değildir. Ortak Pazar AETA' da ve daha sonrada ATA'da kullanılan bir deyimdir. İç Pazar daha çok Komisyon belgelerinde yer alır. Tek Pazar kavramı da ATS dolayısıyla ortaya çıkan ve Ortak Pazardan pek de farklı olmayan bir kavramdır. Tekinalp/Tekinalp, a.g.e., s.8.

⁵⁶ Karluk, a.g.e., s.51.

⁵⁷ Principles and General Completion of The Internal Market, Erişim:19.03.2006, http://www.europarl.eu.int/factsheets/3_1_0_en.htm.

⁵⁸ Bu maddeler Amsterdam Antlaşması sonrasındaki madde numaralarıdır.

⁵⁹ DTM, "Tek Avrupa Pazarı" Erişim: 19.03.2006, <http://www.dtm.gov.tr/AB/AB%20Sayfasi/tekpaz.htm>.

⁶⁰ "The Internal Market – Ten Years Without Frontiers" s.6, Erişim: 21.03.2006.

Bugün için AB açısından henüz tamamlanmamış olan iç pazar, sonu olmayan bir görev misali ilerleyen bir süreç şeklinde gelişmektedir. Çünkü ortak pazarın işleminin önündeki engellerin büyük bir çoğunluğu aşılmış olsa da keşfedilip çözülmesi gereken başka engeller de oluşabilmektedir. 2004 genişlemesinden sonra Birliğe katılan 10 yeni ülkeyle beraber 452 milyona ulaşan nüfusuyla iç pazar, büyük fırsatların yanı sıra beraberinde riskleri de getirmiştir. Zira Avrupa Kıtasındaki bu genişleme 25 üyeli AB'deki engellerin kaldırılmasında ve yenilerinin engellenmesinde eskisine oranla daha büyük zorluklara neden olabilecektir⁶¹

1.2.3. Tek Avrupa Senedinin İmzalanması

1984 yılında ABD ve Japonya ile rekabet edebilmek için derinleşme kararının alınmasının akabinde; 1985 yılında kabul edilen Tek Avrupa Senedi (TAS), 1 Temmuz 1987 yılında yürürlüğe girmiştir.⁶² Avrupa bütünleşmesinde önemli bir kilometre taşı olan TAS ile bütünleşmeye ve iç pazarın tamamlanmasına yeni bir ivme kazandırmak için Roma Antlaşması yeniden düzenlenmiştir. TAS ile Avrupa kurumlarının yönetim ve işleyiş konularında bir iyileştirme gerçekleştirilmeye çalışılmış; İç Pazar, Ar-Ge, Çevre, Ortak Dış Politika konularında Topluluğun gücü arttırılmıştır.⁶³

TAS ulaşılması planlanan yeni hedefler altı alanda toplanmıştır. Bunlar; sınırların serbest bir pazar için kaldırılarak; mal, hizmet, sermaye gibi üç temel sektörde serbest dolaşımın sağlanması, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması, işçilerin sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi, çevrenin

http://europa.eu.int/comm/internal_market/10years/docs/workingdoc/workingdoc_en.pdf.

⁶¹ y.a.g.e., s.6.

⁶² Manfred Zuleeg, "what Holds a Nation Together? Cohesion and Democracy in the United States of America and in the European Union" **the American Journal of Comparative Law**, Vol:45, 1997, s.506.

⁶³ The Single European Act, Erişim: 19.03.2006, http://europa.eu.int/scadplus/treaties/singleact_en.htm.

korunması, araştırma ve teknolojik gelişmenin hızlandırılması ile ekonomik ve parasal birliğin sağlanmasıdır.⁶⁴

1.2.4. Avrupa Birliği Antlaşması ve Getirdiği Değişimler

9-10 Aralık 1991 yılında Maastricht'te yapılan toplantıda kabul edilip, 7 Şubat 1992'de üye ülkelerin Dışişleri ve Maliye Bakanlarınca imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması (ABA), TAS'ı daha da kurumsallaştırmış ve Topluluğu, Avrupa Birliğine dönüştürmüştür. Bu antlaşma ile parasal birliğin oluşumu konusunda önemli kararlar alınmış, parasal birliğe geçiş aşamaları belirlenmiş, parasal birliğin denetlenmesindeki en önemli rollerden birini üstlenecek olan Avrupa Merkez Bankasının oluşumu belirlenmiştir.⁶⁵ ABA, sosyal ve ekonomik ilerlemeyi hızlandıran ve güçlendiren üç temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkeler;⁶⁶

Rekabet ilkesine dayanan serbest piyasa ekonomisi

Kamu maliyesinin sağlıklı bir şekilde yönetilmesi ve

İkincillik ilkesidir.

Antlaşmanın getirdiği önemli yeniliklerden bir diğeri ise; AB'yi üç sütunlu bir yapı üzerine oturtarak yeni bir hukuksal yapının oluşturulmasıdır.⁶⁷ İlk sütunla birlikte üç topluluk daha sağlam bir temele oturtulup ekonomik ve parasal birlik konusunda somut adımlar atılmasına yönelik hükümler getirilmiştir. Ekonomik ve parasal birlik dışındaki; bölgesel politika, eğitim istihdam, istikrar ve büyüme, enerji, rekabet, haberleşme, ortak ticaret ve tarım politikası gibi topluluk politikalarını da kapsayan bu ilk sütunda üye ülkeler genellikle nitelikli çoğunlukla karar almaktadırlar. Bu birinci sütun uluslararası bir nitelik taşıırken ikinci sütunu oluşturan

⁶⁴ Karluk, a.g.e., s.62.

⁶⁵ Nevzat Güran, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, 2. Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2002, s.93.

⁶⁶ Karluk, a.g.e., s.78.

⁶⁷ İKV, "Maastricht Antlaşması (Maastricht Treaty)", Erişim: 27.03.2006, <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1224>.

Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) ile üçüncü sütunu oluşturan Ortak Adalet ve İçişlerinde İşbirliği ağırlıklı olarak hükümetler arası işbirliğinin işlediği, yani üye devletlerin egemenlik haklarını büyük ölçüde korudukları alanlardır.⁶⁸

ABA'nın getirdiği bir diğer yenilik ise Avrupa vatandaşlığı kavramıdır. Üye Devletlerin yurttaşlarının hakları ve görevleri belirlenirken; seyahat özgürlüğü, yerleşme özgürlüğü, belediye ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aday olma ve oy kullanma hakları dikkate alınmaktadır. Ayrıca üye devletler arasındaki adli meseleler, göç konusu ve polis teşkilatları arasında işbirliğinin artırılması ise, Birliğin yetkisinde olmak yerine daha çok hükümetler arası düzeyde değerlendirilecektir.⁶⁹

1.2.5. Amsterdam Antlaşması Sonrasındaki Dönem ve AB'de Genişleme Süreci

On iki aydan daha uzun süren hükümetler arası konferansın bitimine müteakip 16-17 Haziran 1997'de Amsterdam'da yapılan zirve sırasında kabul edilip 2 Ekim 1997'de imzalanan ve 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşmasıyla; AB ve AT antlaşmaları düzenlenip yeniden numaralandırılmıştır.⁷⁰

Amsterdam Antlaşmasının amacı; AB'yi bu konuda giderek daha çok şüphesi artan buna karşılık, ilgisi azalan vatandaşlar nezdinde daha anlaşılır ve ilgi çekici kılmak ve doğuya doğru genişlemenin yaratacağı güçlüklerle karşı hazırlamaktır. Uzun çalışmalara rağmen dönemin siyasi ikliminin elverişsizliği yüzünden arzu edilen başarıyı sağlayamamış, bununla birlikte birkaç büyük nitelikte değişiklik

⁶⁸ B. Esra Ceyhan, "Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği", **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Der. M. Şükrü Erdem, Sibel Mehter Aykın, Ezgi Kitabevi, Antalya 2003, s.50-51.

⁶⁹ Y.a.g.e., s.52

⁷⁰ Europa Treaties and Law, "Treaty of Amsterdam", Erişim: 29.03.2006, http://www.europa.eu.int/abc/treaties/index_en.htm.

getiren fakat kilit nitelikteki kurumsal sorunların üstünü örten bir antlaşma şeklinde hayat bulmuştur.⁷¹

Amsterdam Antlaşmasında, 1958 Roma Antlaşmasından o tarihe kadar ki geçen Avrupa bütünleşmesinde iki temel değişiklik dikkati çekmekteydi. Bunlardan ilki “İnsan haklarıyla ilgili olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne uymanın, Amsterdam Antlaşması sonucunda tam üyelik için yazılı bir şart olmasıdır. İkinci konu ise; Avrupa bütünleşmesi tarihinde ilk defa bir üye ülkenin AB konseyindeki oy hakkının, diğer ülkelerinin üçte birinin teklifi ve oybirliğiyle karar alınması şartıyla askıya alınabileceği şeklinde yapılan düzenlemedir.⁷²

Yine Amsterdam Antlaşmasıyla iltica ve göç konularıyla ilgili eşgüdümün güçlendirilmesi, dış sınırların kontrolü konusunda ortak politika oluşturulması da kabul edilmiştir. ABA’nın üçüncü sütunu olan Adalet ve İçişlerinde İşbirliği konusunda ise önemli eşgüdüm hedefleri belirlenmiştir. Ayrıca bu antlaşmayla Parlamentonun üye sayısı 700 ile sınırlanırken, ikinci ve üçüncü sütunla ilgili yetkileri arttırılmıştır.⁷³

Eski Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra ortaya çıkan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin, bir gün AB’nin tam üyesi olacakları olgusu; 1990’lı yılların başından beri Avrupa’nın gündeminde olan kurumsal reformun en önemli nedenlerinden biriydi.⁷⁴ Bu konuda yapılan tüm çalışmalara rağmen Amsterdam Zirvesinde bir uzlaşmaya varılamamış ve yeniden toplanacak olan Hükümetlerarası Konferansla, Nice Antlaşmasına zemin hazırlanmıştır. Nice Antlaşmasıyla 2004 yılında Birliğe tam üye olacak ülkelerin, kurumsal yapıda nasıl yer alacakları belirlenmiştir. Bu önemli

⁷¹ Desmond Dinan, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Çeviren: Hale Akay, Kitap Yayınevi, Nisan 2005, Birinci Cilt, s.56-57

⁷² Karluk, a.g.e., s.104-105

⁷³ Y.a.g.e., s.105

⁷⁴ Soğuk Savaşın bitmesinin ardından ortaya çıkan durumda; Doğu Avrupa ülkelerinin başlattığı siyasi ve ekonomik dönüşüm, eski komünist ülkelerin serbest piyasa ekonomisi düzeni ve demokrasi oluşturmak için AB ve üye devletlerine yönelttikleri talep, Avrupa Birliği üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. . Sevilay Kahraman, “Avrupa Birliği’nin Genişleme Politikası”, Muhsin Kar ve Harun Arıkan (der.), **Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması**, Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2003, s.359.

Bu koşullarda 1991 yılından itibaren Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle imzalanmaya başlayan Avrupa Antlaşmaları olarak da ifade edilen; ortaklık antlaşmaları, bu ülkelerle topluluk ve de daha sonra AB arasındaki ikili ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Bkz. Dinan, a.g.e., s.97.dipnot et stlini kontrol et

adına rağmen özellikle İngiltere'nin dayatmaları nedeniyle vergilerle ilgili konularda ve sosyal güvenlik alanında ilerleme kaydedilememiş; ayrıca Ekonomik ve Sosyal uyum politikası, vize, iltica, göç ve kişilerin serbest dolaşımıyla ilgili diğer konularda nitelikli çoğunluğa geçiş konusu ileriki tarihlere ertelenmiştir.⁷⁵

Avrupa Birliği, tarihindeki en büyük genişleme dalgası olan, beşinci genişleme dalgası⁷⁶ ile 1 Mayıs 2004 tarihinde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle bütünleşmiş ve 25 üyeli bir birlik haline gelmiştir. Bu genişlemeyle AB'nin yüzölçümü dörtte bir, nüfusu 75 milyon ve geliri ise %5 artmıştır.⁷⁷ Ayrıca halen müzakereleri süren Romanya ile Bulgaristan'ın 2007'de tam üye olması beklenmektedir. Ekim 2005'de müzakerelere başlayan Türkiye'nin 2014'ten önce tam üye olması öngörülmektedir.

1.3. Avrupa Birliği'nde Anayasa Düşüncesini Somutlaştıran Gelişmeler

Avrupa bütünleşmesi ve bu bütünleşmenin temel bir metne oturtulması düşüncesi yeni değildir. Avrupa toplulukları bir uluslararası hukuk tekniği olan kurucu antlaşmalarla kurulmuş ve bu antlaşmalar aslen topluluğun anayasası işlevini görmüştür. Kurucu antlaşmalar zaman içinde periyodik olarak düzenlenmiş olmakla beraber Amsterdam ve Nice Antlaşmalarından elde edilen sonuçların mütevazı olması ile Hükümetlerarası Konferans tekniğinin başarısı sorgulanmaya başlanmış; bunun sonucunda da Temel Haklar Şartının hazırlanmasında kullanılmış olan

⁷⁵ Ercüment Tezcan, "Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Mekanizması: Üye Devletlerin Rolü Üzerine Değerlendirmeler", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, 3.Baskı Boyut Kitapları, İzmir Ekim 2003, s.76-77

⁷⁶ Bu on yeni üyeden altısı, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya 1997 Lüksemburg Zirvesinde (Lüksemburg Grubu) müzakerelerin başlanmasına karara bağlanmış ve ilkbahar 1998'de müzakereler başlamıştır. Romanya, Slovakya, Litvanya, Letonya, Bulgaristan ve Malta ile (Helsinki Grubu) müzakerelere başlanması kararı 1999'da Helsinki'de alınmış ve 2000 yılının ilkbaharında müzakerelere başlanmıştır. Bkz; Cristina Giudici and Antonella Guarner, "Migrations And Living Conditions In New Member States And Candidate Countries: A Regional Approach", **2nd Conference of The EAPS Working Group on International Migration In Europe International Migration In Europe: New Trends, New Methods Of Analysis**, Rome, Italy, 25-27 November 2004, s.2.

⁷⁷ Hale Akay, "Genişleme/Güncelleme" **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Editör Desmond Dinan, Kitap Yayınevi, Birinci Cilt, İstanbul Nisan 2005, s.470.

Kurultay tekniğinin Avrupa için temel bir metin olması planlanan Anayasa taslağında kullanılmasına karar verilmiştir.⁷⁸

1.3.1 Anayasallaşma Sürecine Yön Veren Başlıca Örgütlenme ve Bütünleşme Modelleri

Avrupa Birliğindeki bütünleşme ile karar alma yetkisinin ulus devlet düzeyinden, AB düzeyine çıkarılması ifade edilmektedir. Bu çerçevede bütünleşme dikey ve yatay bütünleşme olarak gruplandırılmakta; dikey bütünleşme ikincillik ilkesine karşı gelmekte ve karar alma yetkisinin, AB ve ulus devletler arasında dağılımını esas almaktadır. Yatay bütünleşme ise karar alma yetkisinin Bakanlar Konseyi, Avrupa Parlamentosu gibi AB'nin çeşitli karar organları arasında paylaşımını ifade etmektedir.⁷⁹

Kuruluşundan bu yana Avrupa bütünleşmesi için öne sürülen örgütlenme ve bütünleşme modellerini ortaya koymak, AB'nin şimdiki yapılanmasını ve Anayasa ile getirilecek olan yapının daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira Kurultayda da Anayasa hazırlanırken tartışmalar daha ileri bir bütünleşme modeli olan federalist yaklaşımla hükümetlerarası bir birlik düşüncesine haiz çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde yoğunlaşmıştır.⁸⁰

3.1.1.1.Federalist Yaklaşım

Ulus devlete bir karşı koyuş anlamına gelen federalist yaklaşım, uluslararası yaklaşımın en uç noktası olarak kabul edilmektedir. Üye devletlerin egemenlik haklarının sınırlı olduğu federal düzenleme, ulus devletlerin eklemlendirilerek, bazı

⁷⁸ Ercüment Tezcan, "Avrupa Birliği Anayasası ve Öngördüğü Yenilikler", **STRADIGMA.com Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi**, Eylül 2003, Erişim:01.04.2006, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&sayi=6&no=29>.

⁷⁹ Nikolais Zaharidais, "Complexity, Coupling, and the Future of European Integration", **The Review of Policy Research**, Vol.20, Issue 2, June 2003, s. 286.

⁸⁰ Ece Öztan, "Avrupa Anayasası Antlaşması", **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Editör Desmond Dinan, Kitap Yayınevi, Birinci Cilt, İstanbul Nisan 2005, s.87.

yetki düzeylerindeki politika belirleme hakları kendilerinde kalmak üzere, merkezdeki yönetim aygıtının otoritesine bağlanmalarını öngörmektedir.⁸¹

“Halklar Avrupası” şeklinde de karşılık bulan bu yaklaşım, ulus devletler arasındaki geleneksel ayrımları ortadan kaldırarak federal otoriteler kurmayı hedeflemektedir.⁸² Yetki devrinin anayasa temelli olduğu federal yaklaşımda, yoğun olarak sert anayasa oluşturulması eğilimi görülmektedir. Buradaki amaç, üye devletlerin çıkarlarının da gözetildiği, Birliğin kesin kurallara dayalı işleyişinin güçlendirilmesidir.⁸³ Bu çerçevede dengeli katılım, demokratik temsil, sosyal çoğunluk ve politik düzen üstüne oturtulmuş olan federalizm içinde, kıta barışının korunması amacı da ön planda tutularak, kurumsallaşma yoluna gidilirken, güvelik konuları da ön planda tutulmuş; federasyon ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlarıyla ele alınmıştır.⁸⁴

1.3.1.1. Konfederalist Yaklaşım

Devletler ya da Vatanlar Avrupası şeklinde de karşılık bulan konfederalist yaklaşım ülkelerin ulusal egemenliklerinden vazgeçemedikleri, ülkelerin gevşek bir çatı altında fikir birliği ettiği bir oluşumdur. Genellikle devletler kendi egemenliklerini daha perçinleyebilmek için bu şekildeki bir yapı içinde yer almayı tercih etmektedirler. Amaç bir “AB Süper Devleti” yaratmak değil, devletlerin kendi ulusal yapılarının korunarak bir araya getirilmesidir. De Gaulle tarafından “Avrupalılar Avrupası” biçiminde ifade edilen bu yaklaşımda, federalizmin tercih edilmesi, AB dinamizmini ortadan kaldıracak bir neden olarak görülmektedir.⁸⁵

⁸¹ Yusuf Karakaş, **Avrupa Birliği’nde Siyasal Entegrasyon**, Siyasal Kitabevi, 2002, s.12.

⁸² Şafak Evran, **Avrupa Birliği’nde Anayasal Hareketler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir 2005, s.7.

⁸³ Karakaş, a.g.e., s.12.

⁸⁴ Kırkpınar, a.g.e., s60.

⁸⁵ Evran, a.g.e., s.7.

1.3.1.2. İşlevsel Yaklaşım

İşlevselcilik, iktisadi ve sosyal politikanın teknokratik yönetime duyulan ortak ihtiyacın, uluslararası örgütlerin oluşturulmasına yol açtığını varsayan klasik bir bütünleşme kuramıdır.⁸⁶ Bu yaklaşıma göre bütünleşme, kurumsal yapılar oluşturmak ve siyasal antlaşmalar yapmak değil, işlevsel olarak gereksinimlere yanıt verebilen ve potansiyel gereksinimlere de uygulanabilecek bir ortaklık yaratmaktır. İşlevsel yaklaşım, siyasal kurumsal yapı oluşumundan söz etmemekte ve daha çok ekonomik ve teknik işbirliği üzerinde durmaktadır. Aslında ekonomik sektörel ya da teknik alanda başlayan işbirliği, ilişkiler geliştikçe ve yoğunlaştıkça eşgüdüm sorununu arttırmakta, bu da söz konusu süreci uzun dönemde bir siyasal bütünleşmeye götürmektedir. İşlevsel yaklaşımın bu konudaki açıklama yetersizliği ise, yeni-işlevsel yaklaşımla kapatılmaya çalışılmıştır.⁸⁷

1.3.1.3. Yeni İşlevsel Yaklaşım

İlk kez 1950’li yılların sonunda Ernst Haas tarafından geliştiren bu yaklaşım, federalizm-işlevselcilik arasında bir sentez yapmaya yönelik olup bütünleşme çalışmalarında oldukça etkili olmuştur.⁸⁸ İşlevsel bir işbirliği ve organizasyondan siyasal bütünleşmeye geçişin eksik yönlerini tamamlayan ve siyasal boyutun önemini vurgulayan bu yaklaşıma, ayrıca Mitrany, Shuman, Lindberg ve Scheingold gibi isimlerde katkıda bulunmuşlardır. David Mitrany’ye göre toplumların tercihinde ulusal hak taleplerinden uluslararası hizmet taleplerine doğru bir kayma vardır. Aktörler, hedeflerini ve faaliyetlerini eşgüdümlü hale getirerek iki yoldan bütünleşme sağlarlar. Birincisi aktörlerin bütünleşme alanlarındaki faaliyet kararlarını beraberce almaları, ikincisi ise temsilci sistemi yani, karar verme

⁸⁶ Desmond Dinan, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Çeviren: Hale Akay, Kitap Yayınevi, Nisan 2005, İkinci Cilt, s.53.

⁸⁷ Beril Dedeoğlu, **Adım Adım Avrupa Birliği**, Çınar Yayınları, İstanbul, Nisan 1996, s.28-29.

⁸⁸ Andrew Moravcsik, “Bütünleşme Kuramı”, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Editör Desmond Dinan, Kitap Yayınevi, Birinci Cilt, İstanbul Nisan 2005, s.277.

yetkisinin bir özel otoriteye devretmeleridir ki bu da uluslarüstü kavramı ile özdeşleşmektedir.⁸⁹

Yeni işlevselciliğin kritik öneme sahip hipotezi olan ve “yayılma etkisi” olarak tanımlanan hipotez, daha önceki bütünleşme kararlarının amaçlanmamış ve beklenmeyen geri kazanımları üzerinde odaklanır. Haas’a göre, başta jeopolitik nedenler olmak üzere, ekonomik bütünleşmeyi başlatan esas nedenler görece daha az önemlidir. Ancak bütünleşme bir kere başladığında, yayılma etkisi bütünleşmenin kapsamının ve yoğunluğunun artmasına yönelik iki tür baskı yaratmaktadır. Ekonomik açıdan yayılma etkisi, sosyal grupların var olan kazanımlarını sürdürmek ve geliştirmek amacıyla ekonomik bütünleşmesinin gelişmesine yönelik talepleriyle ortaya çıkar. Bütünleşmenin yarattığı siyasal yayılma etkisi ise, daha fazla bütünleşme yanlısı olan ve bütünleşmenin gerçekleşmesinde kullanılan yeni uluslararası ve uluslarüstü aktörler yaratır.⁹⁰

1970’li yıllarda yapılan Ampirik çalışmalarla doğrulanamayan bu Yeni-ışlevsel yaklaşım sahip olduğu kuramsal kısıtlamalar nedeniyle Haas gibi savunucuları tarafından bile, zamanla bütünsel bir yaklaşım olarak kabul görmekten uzaklaşmıştır. Bu yaklaşım Avrupa bütünleşmesinin başarısını ikna edici bir şekilde açıklayabilse de; Avrupa bütünleşmesine yönelik ortaya koyduğu iddialı öngörüler gerçekleşmemiştir.⁹¹

1.3.1.4. Kurumsalcı Yaklaşım

Ulus-devlet otonomisi üzerinde yoğunlaşan bu teoride, entegre yapı ulusal birimlerinin farklı amaçlara yönelik olan işbirliğini sürdürmeleriyle birlikte, egemen yetki alanlarına ilişkin düzenlemelerin görece sınırlı kaldıkları savunulmaktadır. Kurumsalcı yaklaşım ulus devletlerin uluslararası politika belirleyiciliklerini kabul ettiğinden, gelişen uluslararası dinamikler sonucu ulus devletlerin sadece çeşitli

⁸⁹ Dedeoğlu, **Adım Adım Avrupa Birliği**, a.g.e., s.29.

⁹⁰ Moravcsik, a.g.e., s. 278.

⁹¹ Y.a.g.e., s.278.

alanlarda, kurumsal yapılarla düzenlenmiş işbirliği veya kısıtlı bütünleşme modellerine katılmalarını mümkün görmektedir.

Teori tam bütünleşmiş sistematığı benimseyen modellerin kültürel, sosyal ve siyasal farklılıkları göz ardı ettikleri düşüncesi üzerine kurulmuştur.⁹² Ulus-devletler uluslararası politikayı belirleyen temel aktörler olduğundan bütünleşmede amaç, ulusal düzenlemeleri ve otoriteleri göz ardı etmeden yeni kurumlar oluşturmaktır.⁹³

Kurumsalcı yaklaşım AB karar alma mekanizmasını 1960'lı yılların sonlarından itibaren yoğun olarak etkilemeye başlamıştır. Bu etkinin somut örneği ise De Gaulle'ün "Kültürler Avrupası" anlayışında hayat bulmuştur.⁹⁴

1.3.1.5. Farklılıklar Yaklaşımı

AB bütünleşme gündemini yeni yeni etkilemeye başlayan bu yaklaşım; AB üyesi ülkelerin sahip oldukları, birbirlerinde farklı büyüklük, tarihsel geçmiş, siyasal sistem ve ekonomik yönetimler nedeniyle, kıtanın tümünde tek bir düzende bütünleşmenin gerçekçi olamayacağı tezine dayanmaktadır.⁹⁵

Bu çerçevede kıta bütünleşmesi için bazı modeller öne sürülmüştür. Bu modellerden biri olan Seçmeli Avrupa modeli (Europe a la carte) üye devletlerin Avrupa bütünleşmesi hedefleri içinden kendi çıkarlarına en uygun olan hedefleri kabul etmeleri, bu yapılırken de bütün üye ülkelerin asgari sayıdaki ortak hedefi de benimsemeleri öngörmüştür. AB'yi amacından saptırıp bir serbest ticaret bölgesine dönüştüreceği için İngiltere dışındaki ülkeler tarafından kabul görmemiş ve AB bütünleşmesi için uygun bir alternatif olarak değerlendirilmemiştir.⁹⁶

Bir diğer farklılık yaklaşımı ise çok vitesli Avrupa modelidir. Bu model üye devletlerin, çekirdek grup tarafından öne sürülen ortak hedeflerin yerine

⁹² Karakaş, a.g.e., s.23-24.

⁹³ Evran, a.g.e., s.8.

⁹⁴ Karakaş, a.g.e., s.26.

⁹⁵ Kırkpınar, a.g.e., s.71.

⁹⁶ Karluk, a.g.e., s.43.

getirilmelerine göre farklılaştırılmış bir bütünleşme şekli olarak tanımlanmaktadır.⁹⁷ Bu modelde, farklı seviyede ve yapıda olan ülkelere Birliğin işleyişine uyum sağlamalarına ve politikalarını hayata geçirmeleri için farklı zamanlar tanınmıştır. Güçlü ve bütünleşmeye hazır olan ülkeler, Birliğin öngördüğü ortak hedeflere daha önce ulaşacaklar, diğer devletler ise daha geniş bir zaman diliminde genel hedefleri gerçekleştirecektir. Bu da bütünleşme hızının her üye ülke için farklı olmasına neden olacaktır.⁹⁸

Farklılıklar yaklaşımı içersinde değerlendirilen bir diğer model olan Değişken Geometri Avrupa Modeli, Birliğin küresel politikalarından uzaklaşmasının önüne geçilerek etki alanını genişletmesini esas almaktadır. Bu çerçevede, özellikle enerji, endüstri ve teknoloji politikalarında birliğin siyasal sorumluluğunun artırılması amaçlanmaktadır.⁹⁹ Birliğin Bütünleşme yapısını ve anlayışını tamamen değiştiren bu modele göre ülkeler bütünleşme yeteneklerine göre iki gruba ayrılmaktadır. AB'ye tam üye olmanın bir hayli güç ama ikincil üye olmanın da bir o kadar kolay olduğu bir yapılanma savunulmaktadır. Bu model kurucu üyeleri bütünleşme yolunda bir hayli ileri götürürken diğer ülkeleri de belirli bir bütünleşme çerçevesinde tutup çekirdek ülkelerin bütünleşmesini engellemelerine izin vermeyen bir modeldir. Çekirdek ülkeler Maastricht kistaslarını karşılamış olan; Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un oluşturduğu gruptur. Bu model çekirdek üye ile aynı seviyeye gelen ülkeleri dışlamayan lakin aynı seviyeye gelene kadar dışarıda tutan bir modeldir.¹⁰⁰

Bu yaklaşım çerçevesinde değerlendiren modellerden bir diğeri ise Ortak Merkezli Daireler modelidir. Topluluğu kıta işbirliğinin merkezine oturtan bu modelde diğer işbirliği etkinlikleri hedeflerinin önem derecelerine göre bu merkezin çevresinde toplanmaktadırlar.¹⁰¹ Bütünleşme ve genişlemenin aynı zamanda gerçekleşmesini savunan bu modelde amaç genişlemeyi, bütünleşmeyi engellemeyecek şekilde somutlaştırmaktır. Modele göre en gelişmiş ülkeler en içteki

⁹⁷ Theodor Schilling, "The Autonomy of the Community Legal Order: An Analysis of Possible Foundations", **Harvard Journal of International Law**, Volume 37, 1996, s.389.

⁹⁸ Kırkpınar, a.g.e., s.72.

⁹⁹ Karakaş, a.g.e., s.36.

¹⁰⁰ Karluk, a.g.e., s.45.

¹⁰¹ Karakaş, a.g.e., s.36.

merkez çekirdek halkayı oluşturur. Bu ülkeler birliğin en önemli konularını oluşturan ODGP ve ekonomik ve parasal birlik gibi konularda politika belirlemekle görevlendirilmiştir. Merkezden sonraki ikinci halka ise tüm üye ülkeli ve aday ülkeleri kapsamaktadır. Bu ülkelerde gelecek dönemde, ortak tarım politikası ve rekabet politikası gibi politikaları benimsedikleri takdirde birinci halkaya dâhil olabilmektedir. Üçüncü halkayı 1998’de müzakerelere başlayan ve şimdi tam üye olan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Estonya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi oluşturmaktadır. Dördüncü halkayı şu an tam üye olan Slovakya, Litvanya ve Letonya ile halen adaylıkları devam eden Bulgaristan ve Romanya oluşturmaktadır. Son halka olan beşinci dalgada ise Birliğe çeşitli ticaret antlaşmalarıyla dâhil olan üçüncü ülkeler yer almaktadırlar. Son halkada yer alan bu ülkeler AB ile bütünleşme sürecine girmekten uzak olan ülkelerdir. Bütünleşme ve genişleme sürecinde ilerlemeler oldukça halkalar birbirine geçecek ve en sonunda tek merkezli çekirdek bir halka halini alacaktır.¹⁰²

Farklılıklar yaklaşımı çerçevesinde değinilecek olan son model ise Esnek Bütünleşme Modelidir. Bu modelin diğerlerinden farkı, ülkelerin bütünleşme düzeylerini ya da öngörülen politikaları gerçekleştirme seviyelerinin önemsenmemesidir. Modelde birlik politikaları iki gruba ayrılır. Birinci gruptaki politikalar, tüm üye ülkelerin uymakla yükümlü oldukları politikalardan meydana gelirken, ikinci gruptakiler ise hem tam üyeler hem de aday ülkeler için bir işbirliği çerçevesinde uyulması tercihe bağlı olan politikalardan oluşmaktadır.¹⁰³

1.3.2 Anayasa Sürecinde Yaklaşımların Kazandığı Anlam

Yukarıda kısaca değinilen yaklaşımların hepsi AB bütünleşmesinin açıklanmasında ya da gelecekte alacağı şekli betimlemek için kullanılmış olsalar da, Anayasa yapım sürecinde federal bir yapılanma ve sonrasında şu an için çok zor görülen ama geçmişten beri birçok düşünürün hayalini süsleyen federal bir Avrupa

¹⁰² Karluk, a.g.e., s.46.

¹⁰³ Kırkpınar, a.g.e., s.75.

Birleşik Devletleri kurma düşüncesinin rol aldığı gözlenmektedir.¹⁰⁴ Anayasa incelendiğinde, ABA Antlaşması ile getirilen üçlü sütunun kaldırılması sonucunda AB'nin ulus devlet karşısındaki konumunun daha da güçlenmesine rağmen, Anayasanın henüz Birliği tek bir devlete dönüştüremediği gözlenmektedir. Bununla birlikte gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta, Anayasanın daha önceki dönemlerde ki süreç içinde kabul edilmiş olan birçok federal özelliği benimsemiş olmasıdır. Ayrıca bunlara ilaveten, karar alma süreçlerinde oybirliğinden nitelikli oyçokluğuna kayma eğilimi, yetki uyuşmazlıklarını çözmekle görevli yargısal bir kurumun oluşturulması ve Komisyon ile Parlamentonun yetkilerinin artırılması konuları Anayasanın belirgin federal özellikleridir.¹⁰⁵

Bugün Anayasa ile gelinen noktada, her ne kadar üç sütunlu yapı kaldırılmış ve üstü örtülü şekilde federal bir yapıya yönelinmiş olsa dahi, karar alma süreçlerinde hükümetlerarası nitelikten tamamen vazgeçilememiştir.¹⁰⁶ Bugün gelinen durumda sadece ekonomik ve teknik bütünleşmeyle yetinmeyen ve siyasi bir yapı kazanma arzusunda olan Avrupa Birliği, işlevsel yaklaşımı aşan bir duruş sergilemektedir.¹⁰⁷ Ayrıca siyasal sistemleri genel olarak sınıflandırmakta kullanılan üniter-federal-konfederal üçlü tipolojisi açısından baktığımızda ki görünüm “*federalleşme süreci içinde olan bir konfederasyon*”¹⁰⁸ şeklinde cereyan etmektedir.

1.4. Anayasanın Hazırlanma Süreci

Avrupa Birliği'nin bir Anayasası olması konusu, 21. yüzyılın başında, genişleme sürecini tüm sorunlara rağmen oldukça başarılı bir şekilde kotarmış olan Birlik için adeta elzem bir hale gelmiştir. Bu çerçevede daha beşinci genişleme

¹⁰⁴ Evran, a.g.e., s.9.

¹⁰⁵ Oktay Uygun, “Avrupa ve Türk Anayasası: Temel İlkeler Yönünden Genel Bir Değerlendirme”, **Anayasa Yargısı**, Ankara, Nisan 2005, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/oktay.pdf>.

¹⁰⁶ Mehmet Özcan, “Avrupa Birliği Anayasası'nın AB Kurumsal Yapısı Üzerine Etkileri”, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt IX, Sayı:1-2, 2005, s.233.

¹⁰⁷ Evran, a.g.e., s.9-10.

¹⁰⁸ Uygun, 2005; s.6.

dalgası fiilen tamamlanmadan, Aralık 2000’de Nice Zirvesinde Birliğin geleceği hakkında daha geniş ve derinlemesine tartışmaların yapıp, kurucu antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesine karar verilmiştir. Nice Antlaşmasına ekli 23 numaralı bildirmede bu süreç için üç aşama öngörülmüştür. Buna göre birinci aşamada herkesin ve her kurumun katılabileceği bir tartışma ortamı yaratılacaktı. Bir sonraki aşamayı oluşturacak olan 2002-2003 yıllarını kapsayacak olan ikinci aşamanın uygulama şekli 2001 deki Laeken Zirvesinde belirlenecekti. Son aşamada ise kurucu antlaşmalarda yapılacak değişikliklere karar verilmesi için 2004 yılında Hükümetlerarası konferans toplanacaktı.¹⁰⁹

Öngörüldüğü üzere birinci aşama Laeken Zirvesi öncesi tamamlanmış, Zirvede Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından Avrupa Birliği’nin geleceğine yönelik Bildirge kabul edilmiştir. Bu bildirmede Birliğin daha demokratik, saydam ve etkin olması ve de Avrupa Yurttaşları için bir Anayasa oluşturulması yönünde karar alınmıştır. Bu çerçevede Anayasanın hazırlanması için bir Kurultay (Konvansiyon) toplanmasına karar verilmiş, söz konusu Kurultay 28 Şubat 2002’de toplanmış ve 15 ay süren çalışmanın ardından 15 Haziran 2003 de çalışmalarını tamamlamıştır.¹¹⁰

1.4.1. Kurultayın Yapısı

Kurultay’da AB üyesi hükümetlerden bir, ulusal parlâmentolardan iki temsilci ile Avrupa Parlâmentosu ve Avrupa Komisyonu temsilcileri yer almıştır. Ayrıca Kurultay’da 13 aday ülkenin temsilcileri, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi ve Avrupa Ombudsmanı, Sivil Toplum Örgütleri ve Üniversiteler gözlemci statüsünde temsilci bulundurmışlardır.¹¹¹

¹⁰⁹ Ercüment Tezcan, “Avrupa Birliği Anayasasının Doğuşu ve Öngördüğü Yenilikler”, Avrasya Dosyası, Yaz 2004, Cilt: 10, Sayı: 2, s.231.

¹¹⁰ Y.a.g.e., s.232.

¹¹¹ Konvansiyonun yapısı ve işleyişi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülce KUMRULU, “Avrupa’nın Geleceğine İlişkin Konvansiyon”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2003, ss. 163-191, Lars Hoffman, “The Convention on the Future of Europe-Thoughts on the Convention Model”, NYU, **Jean Monnet Working Paper**, Kasım 2002, Editorial, “What is Going on at the European Convention”, **Common Market Law Review**, Cilt 39, 2002, ss. 677-681.

1.4.1.1. Kurultaya Genel Bir Bakış

105 üyeden oluşan Kurultayın üyeleri ve statüleri ise aşağıdaki şekilde bir dağılım arz etmiştir.

- Bir başkan (Valéry Giscard D'Estaing)
- İki başkan yardımcısı (Jean- Luc Dehaene ve G. Amato)
- Kurultayın oluşması sürecinde 15 üye ülke ve 13 aday ülkeden birer kişi olmak üzere 28 devlet veya hükümet başkanı temsilcisi,
- Her bir devleti temsilen 2 ulusal parlamenter,
- Avrupa Parlamentosundan 16 üye,
- Komisyondan 2 temsilci (Michel Barnier ve Antonio Vitorino).¹¹²

Ayrıca kurultayın bir genel sekreteryası bulunmamıştır. Genel Sekreterlik görevini Sir John Kerr icra etmiştir.¹¹³

1.4.1.2. Kurultay'da Yer Alan Gözlemciler

Birlik organlarından gelen gözlemcilerde Kurultaya katılmıştır. Bu gözlemcilerin dağılımı ise;

- Bölgeler Komitesinden 6 temsilci,
- Ekonomik ve Sosyal Komiteden 3 temsilci,
- Avrupa Çapındaki Sosyal Ortaklardan 3 temsilci,
- Avrupa Ombudsmanı (medyatör- Birlik Kamu Denetçisi).¹¹⁴

¹¹² Evran, a.g.e., s.31-32.

¹¹³ Tezcan,2004; s.234.

¹¹⁴ Y.a.g.e., s.233.

1.4.1.3. Kurultay'ın Başkanlık Divanı (Presidium)

Tasarının kaleme alınmasını sağlayan ve federalizm yanlıları ile karşıtları arasındaki dengeyi sağlayan bir uzlaşma çatısı işlevini görmüştür. 12 kişiden oluşan bu divanın dağılımı ise;

Bir başkan (Valéry Giscard D'Estaing),

İki başkan yardımcısı (Jean- Luc Dehaene ve G. Amato),

Kurultay çalışmaları boyunca dönem başkanlıklarını yürüten İspanya Danimarka ve Yunanistan'ın hükümet temsilcileri (her birinden birer temsilci),

Ulusal Parlamentoları temsilen 2 kişi,

Avrupa Parlamentosunu temsilen 2 kişi,

Komisyonu temsilen 2 kişi.¹¹⁵

1.4.2. Kurultayın Çalışma Yöntemi

Çalışmalarını Avrupa Parlamentosunun Brüksel'deki binasında sürdüren Kurultayın çalışma biçiminde Laeken Bildirgesi'nin davranışı oldukça esnek. Bildirge sadece genel kuralları belirlemiştir. Bu çerçevede, çalışmaların kamusal bir süreç olarak kavranması gerektiğinin altını çizen Bildirge, Kurultayın kendi içerisinde çalışma grupları oluşturabileceğini, Kurultay başkanının her Konsey toplantısında sözlü olarak ulaşılan sonuçlar hakkında bilgi vereceğini ve Kurultay ile sivil toplum arasında “yapısal bir ağ” şeklinde forum oluşturulacağını hatırlatmakla yetinmiştir.¹¹⁶

¹¹⁵ Evran, a.g.e., s.32-33.

¹¹⁶Engin Selçuk, “Avrupa Anayasası ve Türkiye”, **Stratejik Öngörü TASAM Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:3, Sonbahar 2004, s.184.

Temel Haklar Şartının hazırlanması sürecinde izlenen üç aşamalı yol burada da benimsenmiştir. Bu üç aşamaya göre öncelikle temsilcilerin ve oluşturulan forumla sivil toplumun talepleri Mart 2002 den itibaren 6 ay boyunca dinlenmiş; daha sonraki 4 ay boyunca muhakeme aşamasında, Kurultayın sivil toplumdan beslenen fikirleri biçimlendirilmiş ve son olarak öneri ya da tasarıların kaleme alınması süreci Ocak 2003’de başlayıp Temmuz 2003’e kadar devam etmiştir.

Yukarıda özetlenen sürecin birinci aşamasında gerçekleştirilen 6 oturumda Avrupa toplumunun temsilcilerinin yazılı ve sözlü olarak katılımı sağlanmıştır. Konuyla ilgili olarak sosyal partnerlerin, ekonomi çevrelerinin, sivil toplum kuruluşlarının ve akademik çevrelerin katılımıyla ulusal ve Avrupa çapında katılımın sağlandığı bir forum oluşturulmuş ve bu konudaki teknik desteği ise komisyon karşılamıştır. Anayasanın oluşturulması sürecinde Avrupa kamuoyunda bir anayasa ilgisi oluşturmak amacıyla komisyon sekreterliği tarafından hazırlanan internet sitesinde özet çeviriler yayımlanmıştır.¹¹⁷

Söz konusu Kurultay toplantıları AB’nin 11 resmi dilinde eşzamanlı tercüme ile yapılmıştır. Ayrıca aday ülkelerde toplantıda kendi dillerinde söz alıp konuşmuşlar, bu konuşmalar önce bir Avrupa diline sonrada o dil esas alınarak diğer resmi topluluk dillerine çevrilmiştir. Kurultay sekreterliği ise her toplantıdan sonra bir özet yayımlamış ve ayrıca oturumdaki konuşmaların geniş özetini de internet sayfasında paylaşım açmıştır. Kurultay üyeleri iki ila üç gün süren oturumlarda ayda bir veya iki kez bir araya gelmişler ve toplam 52 gün çalışma yaparak 2000 civarında konuşma yapmış ve 6000 civarında değişiklik önerisinde bulunmuşlardır.¹¹⁸

Tüm tartışmalar ışığında bir taslak yaratmanın zorluğu göz önüne alındığından önce bir iskelet taslak oluşturulmasına karar verilmiş ve oluşturulan bu

¹¹⁷ Evran, a.g.e., s.34.

¹¹⁸ Tezcan,2004; s.234.

plan 28-29 Ekim 2002 tarihinde Valery Giscard D'Estaing tarafından kamuoyuna sunulmuştur.

Bu noktadan sonra yapılan çalışmalar 5-6 madde üzerine yoğunlaşan çalışma grupları tarafından gerçekleştirilmiştir. Madde gruplarına yönelik metin önerisini başkanlık divanı yapmış ve Kurultaya sunmuştur. Daha sonra bu maddeler kurultayda tartışılıp değişiklik önerileri başkanlık divanına iletilmiştir. Her oturum Kurultay başkanı Valery Giscard D'Estaing'in sonraki oturumda ele alınacak maddeleri sunmasıyla sona ermiştir. Söz konusu çalışma konularının daha hızlı ve etkin biçimde gerçekleştirilmesi için oluşturulan 14 çalışma grubunun kimlerden oluşacağı ve çalışma biçimini başkanlık divanı belirlemiştir.¹¹⁹

1.4.2.1. Kurultayın Çalışma Süresi

28 Şubat 2002'de çalışmalarına başlayan Kurultay'ın 18 sayfalık taslağa ilişkin planı, 28 Ekim 2002'de Valery Giscard D'Estaing tarafından kamuoyuna sunulmuştur. Tasarının kaleme alınma süreci Ocak 2003'de başlayıp Temmuz 2003'de tamamlanmıştır. Taslağın birinci ve ikinci bölümleri, 20 Haziran 2003 tarihinde dönem başkanı Thessaloniki tarafından Selanik'te Avrupa Konseyine sunulmuştur. Taslağın son iki bölümü ise 27 Haziran 2003 tarihinde tamamlanmış ve 18 Temmuz 2003'de Roma'da Avrupa Konseyi başkanlığına sunulmuş ve resmi gazetede yayımlanmıştır.¹²⁰ Nihai anlaşma 17-18 Haziran 2004 tarihinde Brüksel'de sağlanınca AB üyesi 25 ülke tarafından 29 ekim 2004'de Roma'da imzalanmıştır.¹²¹

¹¹⁹ Bu çalışma Grupları; 1. Grup: İkincillik İlkesi, 2. Grup: Temel Haklar Şartının Kurucu Antlaşmalar ile bütünleştirilmesi, 3. Grup: Avrupa Birliği'nin hukuksal kişiliği, 4. Grup: Ulusal Parlamentoların AB içindeki rolü, 5. Grup: Tamamlayıcı yetkiler, 6. Grup: Ekonomik ve Mali İşler, 7. Grup: Birlik dış politikası, 8. Grup: Savunma, 9. Grup: Karar tekniklerinin (cihazlarının) ve prosedürlerinin basitleştirilmesi, 10. Grup: Adalet, güvenlik ve özgürlük alanı, 11. Grup: Sosyal Avrupa, 12. Grup: Adalet Divan'ının işleyişi, 13. Grup: Bütçe ve 14. Grup: Özkaynaklar üzerine yoğunlaşmıştır. Bkz. The European Convention, "Working Groups" Erişim: 10. 05. 2006 http://european-convention.eu.int/doc_register.asp?lang=EN&Content=WGXI .

¹²⁰ Evran, a.g.e., s.36.

¹²¹ İsa Çelik, **AB Anayasası ve İlgili Mevzuat**, Savaş Yayınları, Mart 2005, s.vii.

1.4.2.2. Kurultayın Karar Alma Yöntemi

Kurultay çalışmaları boyunca saydamlık ilkesinin korunmasına özen gösterildiği bu süreçte, bir içtüzük veya oylama prosedürü olmadığından dolayı karar alma süreci, uzun görüşme maratonlarında kendisini tekrarlayan uzlaşmalar içerisinde gerçekleşmiştir.¹²² Olumlu tavırların belirleyici olduğu, olumsuz tavırların dikkate alınmadığı bu yöntemde oybirliği veya oy çokluğu öngörülmemiştir. Sistemin oylama yerine görüşmeye dayanması, yöntemin meşruiyetini sağlamlaştırırken, işlerin içinden çıkılmaz bir hal alıp bloklaşmanın önüne geçilmesine yardımcı olmuştur.¹²³

¹²² Selçuk, a.g.e., s.184-185.

¹²³ Evran, a.g.e., s.37.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ İÇİN ANAYASA OLUŞTURAN ANTLAŞMA VE ÜYE ÜLKELER ÜZERİNE ETKİSİ

2.1.Egemenlik ve Egemenlik Devri İle İlgili Değişimler

Bugün için belirli bir toprak parçası üzerinde egemenliğe sahip olan bağımsız otonom birimler olarak tanımlanan günümüz ulus devletlerinin var olması için üç ögenin gerekli olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Söz konusu ögeler insan topluluğu, ülke ve egemenliktir. 1933 yılında yapılan Montevideo Sözleşmesinden beri devletin tanınması için gerekli koşullar olarak kabul gören, sürekli bir nüfus, belirlenmiş bir toprak parçası, bir hükümet ve diğer ülkelerle ilişkiye girebilme kapasitesi bu ögelere karşılık gelmektedir.¹²⁴ Bu üç ögeden ilki, bir amaç birliğine, devlet olarak örgütlenme isteğine ve yeteneğine sahip olan bireyleri ifade ederken, ikinci öge olan ülke ise, bu topluluğun doğal çevresini ve siyasal iktidarın yer yüzündeki yetki alanını, devletin iç ve dış varlığının ve egemenliğinin sınırlarını belirlemektedir. Söz konusu sözleşmede diğer ülkeler ile ilişkiye girme kapasitesi olarak ifade edilen egemenlik ise, ülke ve devletin sınırsız ve koşulsuz bağımsızlığını, diğer devletler ile hukuken eşit durumda olmasını, ülke içinde kendisine rakip bir başka gücün bulunmamasını sağlamak anlamındadır.¹²⁵

Batı felsefesi ve siyasi düşüncesinin ürünü olan egemenlik kavramı için farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Modern dünyanın şekillenmesinde önemli bir role sahip olan, modern egemenlik doktrini, Batı Avrupa'da kapitalizmin sosyal örgüt olarak yükselişle ve devletin politik bir kurum olarak gelişmesiyle bağlantılı bir şekilde

¹²⁴ Randall Baker, "Challenges to Traditional Concepts of Sovereignty", **Western Report**, Volume 25, Issue 34, P6, 1998, Erişim: 27 06 2006,

http://classwebs.spea.indiana.edu/bakerr/challenges_to_sovereignty.htm.

¹²⁵ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s.12

16. yüzyılda doğmuştur. Bir düşünce ve kurum olarak egemenlik, modern devletin kalbinde yer almakta ve iktidar, otorite, meşruiyet gibi önemli kavramlarla bağlantısı bulunmaktadır.¹²⁶

Egemenliğin en çok kabul gören tanımlarından biri “asli ve en yüksek emir ve kumanda ehliyet ve yetkisidir.” Bu tarife göre egemenliğin üç önemli karakteri ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- i. Egemenlik hukuki iktidardır.
- ii. Egemenlik aslî bir iktidardır. Yani egemenlik gücünü başka bir otoriteden almaz veya başka bir otorite adına kullanmaz.
- iii. Egemenlik en yüksek otoritedir veya kudrettir. Devlet içinde, millet egemenliğinden başka ona eşit veya ondan üstün hiçbir otorite yoktur. Devlet böyle bir kudret veya otoriteye izin vermez. İzin vermesi kendinin sonu olur, o otorite veya kudret kendinin yerini alır ve kendi yok olur.¹²⁷

Ayrıca Stephen D. Krasner egemenliğin farklı yönlerini öne çıkararak dörtlü bir sınıflama yapmıştır. Krasner tasnifini;

- i. İç egemenlik: Bir devlette kamu otoritesinin örgütlenmesi ve bu otoritenin denetim mekanizmasına, kontrol gücüne sahip olması.
- ii. Sınır ve karşılıklı bağımlılık egemenliği: Kamu otoritesinin sınır aşan hareketlerini de denetleyebilme kabiliyeti.
- iii. Uluslararası hukuk egemenliği: Devletlerin birbirlerini tanımaya dayalı egemenlik alanı.

¹²⁶ Kırkpınar, a.g.e., s.4.

¹²⁷ Atilla Özer, “Ülkemizde Egemenlik ve Yargı Erkinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Karşısındaki Durumu”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 20, Ankara, 2003, s.1, Erişim: 28 06 2006.<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/aozer.pdf>

iv. Westfalyan egemenlik: Dış aktörlerin iç otorite yapılandırmasına müdahale edememesi; şeklinde organize etmiştir.¹²⁸

Yine Max Weber'in belirli bir sınır içerisinde meşru şiddet tekeline sahip olmak olarak tanımladığı egemenlik siyaset biliminde en çok kabul gören tanımlamalardan biridir.¹²⁹

Carl Schmitt'e göre kim olağanüstü hale karar veriyorsa egemen odur. Yani egemen fiili durumda gücünü kabul ettirebilendir. Fiilî durumda gücünü kabul ettirebilmek de kural koymakla açıklanamaz, anlaşılabilir; asıl anlaşılacağı yer, kuralı ihlal etme gücüdür; yani, bir güç mevcut kuralları bütün karşı koyuşlara rağmen ihlal etme gücünü kendinde görebiliyorsa ve bunu da kabul ettirebiliyorsa, egemen odur.¹³⁰

Klasik anlamdaki egemenlik mutlak, en üstündür, bölünmez ve devredilmez bir yapıya sahiptir. Diğer bir ifade ile egemenlik iktidarın kendisini değil, fakat onun belirli bir takım karakteristik niteliklerini ifade etmektedir. Bu alanda egemenlikle ilgili, sistematik izah ilk kez J. Bodin tarafından başlatılmıştır. Egemenlik klâsik anlamda, bir hak veya nitelik olarak devletin kişiliğine bağlı, ondan ayrılmazdır. Bu konudaki görüşler klasik Fransız görüşü ve klasik Alman görüşü şeklinde ikiye ayrılır. Bodin ve Loyseau tarafından geliştirilen klasik Fransız görüşüne göre, egemenlik devletin zaruri bir unsurudur. Egemenlik devlet idaresine bağlı, kendisinden üstün ve rakip bir kudret tanımayan mutlak bir otoritedir. Devletin esasını teşkil eden bir niteliktir. Klasik Alman görüşünde ise egemenlik mutlak bir karakter taşımayıp en üstün bir emir ve komuta gücüdür. Fakat nispidir. Devlet, kendi serbest iradesi ile kendinin tabi olduğu sınırları belirler. Bu konuda devleti bağlayan bir şey yoktur. Aksi, egemenlikle bağdaşmaz kabul edilir.¹³¹

¹²⁸ Ahmet Davutoğlu, "Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 20, Ankara, 2003, Erişim: 28.06.2006.

<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/davutoglu.pdf>

¹²⁹ y.a.g.e.

¹³⁰ Mithat Sancar, "Değişen Egemenlik Sürecinde Meşrutiyet Sorunu ve Anayasal Düzen", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 20, Ankara, 2003,

<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/msancar.pdf> Erişim: 29.06.2006

¹³¹ Özer, a.g.e. s. 2.

Günümüzdeki siyasi gelişmeler karşısında, egemenlik anlayışı teorik olarak değerini muhafaza etmekle beraber, birçok hukuki ve fiili sınırlamalara uğrayarak, mutlak, sınırsız, tek, bölünmez, gibi klasik özelliklerinde hatırı sayılır biçimde anlam kaybına uğramıştır. Artık günümüzde hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, uluslararası ve uluslararası kuruluşlardan gelen sınırlamalar, insan hakları gibi kavramlar tartışılmakta, bunlar karşısında egemenliğin yeni ve çağdaş anlamı şekillenmektedir.¹³² Bugünün dünyasındaki egemenlik anlayışına göre, egemenlik bir devletin ülke toprakları üzerinde yönetme yetkisini kullanma hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramın hukuksal bir anlamı olduğu kadar siyasi bir anlamı da mevcuttur. Ve bu iki anlam iç içe geçmiş bulunmaktadır.¹³³ Egemenlik devletin gücünü temsil ettiğinden uluslararası ilişkilere ve işbirliğine girildikçe egemenlik gündeme gelmektedir. Devlet egemenliği öncelikle hukuk yaratma yetkisini doğurmakta ve bu doğrultuda devlet, karar verme yetkisini, nasıl bir yönetim uygulayacağı ve ne tür düzenlemeler yapılacağı konusunda kullanmaktadır.¹³⁴

2.1.1. Avrupa Birliği'nde Egemenliğe Yönelik Genel Yaklaşım

Uluslararası bir kurumsal yapılanma olan AB, Avrupa ülkesi üye devletlerin belirli alanlardaki yetkileri ortaklaşa kullanmayı kararlaştırmaları sonucu hayat bulmuştur. Uluslararası hukukun bölgesel ölçekte ortaya çıkışının tipik bir örneği olan AB hukuk düzeni esas olarak belirli bir sistem dâhilinde gerçekleşen bu yetki paylaşımı ile ilgili kuralları içermektedir. Yetki paylaşımı uluslararası kurumsal yapının işlevselliğinin ve bütünselliğinin tesis edilebilmesi için yasama, yürütme ve yargıya ilişkin belirli konularda, egemenlikten doğan ulusal yetkilerin uluslararası organlara devrini zorunlu kılmıştır.¹³⁵

¹³² Y.a.g.e., s.2.

¹³³ Faruk Sönmez, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Cem Yayınevi, İstanbul,1992, s.120.

¹³⁴ Kırkpınar, a.g.e., s.6.

¹³⁵ M. Merdan Hekimoğlu, "Avrupa Birliği Hukuku ve 1982 Anayasası'na Göre Egemenlik", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:6, 2003, s.35. Erişim: 06.07.2006, http://www.e-sosder.com/dergi/5MHKMOGLU_AB_6.doc.

Bugün gelinen noktada, AB ekonomik ve parasal birlikte önemli adımlar atıp, ortak bir para birimini birlik içinde tedavüle koyup, Avrupa Merkez Bankası gibi kurumları hayata geçirme konusunda oldukça başarılı adımlar atmış olsa da, vergi alma ve kendi kaynaklarını ulus devletlerden bağımsız olarak kullanma konusunda çok başarılı olamamıştır. Sosyal politikalar, işgücü politikası, enerji politikası, ortak dış ve güvenlik politikası başarının tam sağlanamadığı alanlar olarak kayda geçmektedir. Bunun yanı sıra tek pazar, rekabet politikası, teknik standartlar ve çevre politikası konularında AB başarıyı yakalayıp ortak hareket edebilme kabiliyetine ulaşmıştır. Başarı ve başarısızlık alanları değerlendirildiğinde AB düzenlemelerinin uluslararası dışallıkların denetimi ve yönlendirilmesi alanlarında başarılı olduğu görülmektedir. Söz konusu başarılı düzenlemeler uluslararası alanlardaki başarısız düzenlemelere karşı bir çözüm olarak hayata geçirilmiştir. AB ile AB'ye üye devletler arasında işlevsel farklılıklar bulunmakta ve iki taraf arasında bir iş bölümü vuku bulmaktadır.¹³⁶

Birlik çapında hayata geçirilen başarılı uygulamaların sağlıklı işleyebilmesi, birlik hukukunun ulusal hukuklar karşısında tamamlayıcı zorlayıcı ve özerk konumda olmasını gerektirmiştir. Böylece kurucu antlaşmalarda düzenleme yaparken, topluluk organlarına sınırlı sayım yöntemiyle yetki verilen konularda ulusal devletler yetkilerini yitirmiştir. Söz konusu konularda uluslarüstü bir konuma sahip olan AB kurumlarınca verilen kararları üye devletler uymakla yükümlü hale gelmiştir.¹³⁷

Aynı zamanda teknolojik ve iktisadi gelişmeler sonucunda oluşan bu tarihsel süreçte, AB ulusal egemenliklerin zayıfladığı ve bu zayıflayan egemenliklerden meydana gelen yetkilerin Brüksel ve bölgelere gittiği bir örnek olarak karşımıza çıkmıştır.¹³⁸

¹³⁶ Kırkpınar, a.g.e., s.104.

¹³⁷ Hekimoğlu, a.g.e., s.36

¹³⁸ William Pfaff, "Despite Global Change, National Sovereignty Remains King", **International Herald Tribune** Erişim: 29.09.2006, <http://www.globalpolicy.org/nations/intl.htm>.

Bugün gelinen noktada, AB’de egemenlik anlayışı çerçevesinde radikal bir değişimin yaşandığı ve ulus devletlerin, kendi rızalarıyla egemenlik devrini gerçekleştirdikleri bir oluşum karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan mevzuat ve hukuk devri anlamında birçok şey devrediliyor; ama diğer taraftan da, ulusal egemenlikleri çok dar olan, Lüksemburg ve Belçika gibi bazı ülkeler yeni alanlar keşfediyorlar. Örneğin, Belçika orta ölçekli bir Avrupa ülkesi, Lüksemburg daha da küçük; lakin bu iki ülke, Avrupa Birliğinin resmi başkenti sayılan iki şehre ev sahipliği yapıyorlar ve bir anlamda Avrupa Birliğine girişleriyle, sanki egemenlik bakımından daha geniş bir etkinlik alanı kazanmış görüntüsü içine giriyorlar. Yine egemenlik anlayışındaki değişim ve/veya dönüşüm konusunda karşımıza çıkan en çarpıcı örneklerden birisi ise ulusal para birimlerine bakış açısında meydana gelen değişimdir. 1960’larda De Gaulle, Amerika ile dolar krizini yaşadığında, “Frankın değeri Fransa’nın namusudur.” diyerek Fransa’nın onuruyla bir egemenlik sembolü olan ulusal paraları Frank arasında bir ilişki kurmuştu. Lakin aradan geçen kırk yıl sonrasında Frank Avro ile değiştirilirken, Fransa böylesi bir tepkiden uzak bir biçimde Avro’yu kullanmayı benimsedi.¹³⁹

Bugün gelinen nokta itibariyle, birçok kişi AB’deki tüm bu bütünleşme başarılarına rağmen şu aşamada bir Avrupa Anayasasından bahsetmek için erken olduğunu düşünüyor. Bu düşünceyi savunanlara göre, anayasa bir devlet olma koşulunu gerektirmekte fakat bir devletten söz etmek içinse bugün gelinen noktadan daha farklı ve ileri bir boyutta birlikte yaşama iradesi olmak zorundadır. Oysa Avrupa’da gerek toplumsal düzeyde, gerekse politik kuramsal düzeyde, ciddi bir çoğunluk, Birlikten bu derece bağlayıcı anlam çıkarmamaktadır.¹⁴⁰ Zaten 2005 yılındaki Anayasa oylamalarında Fransa ve Hollanda’dan Anayasa hayır çıkmasının ardında yatan nedenlerden biride, vatandaşların Birliği tek bir devlet olarak algılamamasıdır.

¹³⁹ Davutoğlu, a.g.e., <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/davutoglu.pdf> Erişim: 28 06 2006.

¹⁴⁰ Murat Belge, “Avrupa Birliği ve Globalleşme Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü ve Ulusal Egemenliğin Geleceği” **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 20, Ankara, 2003, Erişim: 29.09.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/mbelge.pdf>.

AB açısından egemenlik anlayışındaki ayrımlara baktığımızda Krasner'in sınıflamasındaki uluslararası hukuk egemenliğinin Birlik içinde de mevcut olduğu görülmektedir. AB üyesi olmak, üye ülkelerde uluslararası hukukta tanınma noktasında bir kayba neden olmamaktadır. Örneğin Fransa ile Almanya bir uluslararası hukuk süjesi olarak varlıklarını sürdürüyor ve birbirlerini karşılıklı olarak tanımaya devam ediyorlar. Bu anlamda uluslararası hukuk egemenliğini kendi içinde mevcut, ama Westfalya egemenliği ortadan kalkıyor; yani, diğerlerinin herhangi bir ulusun iç işlerine karışmama fikri önemli ölçüde törpüleniyor. Keza, Kopenhag kriterleri gibi ortak hukuk normları fikri karşılıklı müdahale ve denetimi de beraberinde getiriyor.

AB'de egemenlik devri konusundaki yaklaşımlar çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin bazı çevreler ulus devletlerin yetkilerinin bir bölümünü ulus üstü bir yapıya devretmelerini günümüzün meydan okumalarına karşı bir gereklilik olarak değerlendirmektedirler. Buradaki temel düşünce egemenliğin bir grup ya da zümreye bırakılmadığı, bazı üye ülkelerin anayasalarında da açıklandığı üzere egemenliğin ortaklaşa kullanıldığıdır.¹⁴¹ Bazı çevreler ise ulus devletlerin egemenlik haklarının kullanımından vazgeçmelerini eleştirmektedir. Böyle düşünenlerin en büyük çekincesi ise AB içinde tek bir hukukun oluşturulmasının mümkün olmaması ve uygulamada egemenliklerini AB'ye devreden ülkeler ve onların vatandaşlarının, zamanla AB'nin daha büyük devletleri ve onların kurallarıyla karşı karşıya kalmalarıdır. AB içinde derinleşme sağlandıkça karar sürecindeki özellikle küçük devletlerin en büyük silahı olan veto gücü sınırlandırılmıştır. Büyük devletler veto gücünden mahrum kalsa bile, sahip oldukları politik ve ekonomik ağırlık sebebiyle kendileri için önemli konularda işlerin ulusal çıkarları doğrultusunda yürümesini sağlayabilmekte ama küçük devletler için bu imkân zaman içinde azalmaktadır.¹⁴²

¹⁴¹ Kemal Başlar, "Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türk Anayasası'nın Uyumlaştırılması Sorunu", Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-AB-anayasa.pdf> .

¹⁴² Kırkpınar, a.g.e., s.107-108.

2.1.2. Avrupa Birliği'nde Egemenliğe Yönelik Temel Unsurlar

Bu alışmada, AB'deki egemenlik haklarının nasıl kullanıldığının daha iyi ortaya konulabilmesi için, AB için kilit öneme sahip, yönetim, ikincilik ilkesi ve yetki devri ilkelerine kısaca değinilecektir. Her ne kadar söz konusu ilkeler ayrı ayrı ele alınacak olsa da, birbirleriyle sürekli etkileşim içinde oldukları ve birinin varlığının, bir diğerinin var olması gerektiği sonucunu doğurduğu görölmektedir.

2.1.2.1.Çok Düzeyli Yönetişim

AB kurumları ve politikalarının hesap verebilirlik, şeffaflık ve temsiliyet konusundaki zafiyetlerinin 1990'lı yılların başından itibaren daha fazla gündeme gelmesi ve özellikle tek pazarın tamamlanması ile birlikte AB politikalarının vatandaşların gündelik yaşamı üzerinde daha da etkili olurken AB kurumlarının vatandaşlara uzaklığı üzerine yoğun eleştirilerin gelmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁴³ Modern bir yönetim kavramı olan, yönetişimde, egemen devlete itaat etmek yerine eşitler arasındaki bir iş birliği ve bu işbirliği içinde, birlikte planlama, birlikte projelendirme ve birlikte uygulama ön plana çıkmaktadır. Bu oluşum ise Avrupa'daki ulus devletlerin merkeziliğini zamanla azalttığı ve azaltacağı için ve de ulus devletlerin geleneksel olarak hâkim oldukları politika alanlarının daha çok yerleşip, aynı zamanda da AB'nin etki alanına girmesi nedeniyle eleştirilere maruz kalmaktadır.

Bugün AB'de kullanılan yönetim kavramı; bölgesel, ulusal ve ulusüstü düzeylerde AB ile birlikte çalışan, çok çeşitli devlet ve devlete ait olmayan birimleri içeren, AB'nin, emrindeki karışık düzen mekanizmasının teşkilatlandırdığı sistemi ifade etmektedir. Çok düzeyli yönetim yaklaşımı, AB'yi birbiriyle örtüşen ve birbirini karşılıklı güçlendiren bölgesel, ulusal ve ulusüstü düzeylerde ele almaktadır. Bu yaklaşımın çekiciliği, AB'yi karmaşık bir politika olarak ele geçirmeye çalışması

¹⁴³ Hale Akay, "Yönetişim", **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Kitap Yayınevi, Nisan 2005, İkinci Cilt, s.445.

ve daha çok demokrasi, sosyal katılım, vatandaşların katılımı gibi istekleri ön plana çıkarmasıdır. Çok düzeyli yönetim, bütünleşme çabalarına olumlu bir adım olup, sadece ulus devletli merkezli olmayıp, yetkinin kullanımında etkin olan düzeylerin, merkezlerin ve birimlerin hepsine birden kucak açmaktadır.¹⁴⁴

Bugünün Avrupası, ulusüstü, ulusal, hükümet düzeyinde ve de hükümetler arası yapılanmaların oluşturduğu karmaşık bir oluşumdur. Avrupa Komisyonu Avrupa Parlamentosu, ATAD gibi kurumlar uluslarüstü niteliğe sahiptir. Bu kurumlar üye devletlerden bağımsız olarak var olan, işleyen ve karar alan ve Antlaşmalar çerçevesinde kanun ve içtihat oluşturma yetkisine sahiptirler. Çok düzeyli yönetim bu noktada hükümetler arası yaklaşımla uluslarüstü yaklaşım arasında yaşanan gerginliğe işaret etmekte ve yerel, bölgesel, ulusal ve de birlik düzeyindeki aktörleri sisteme dâhil etmektedir. Söz konusu bu yapılanma içinde tek bir yetkiden ve tek bir yetkiliden bahsetmek söz konusu olamazken, egemenlik haklarının diğer aktörlerle paylaşıldığı ya da ulus devletlerin egemenlik haklarının bazılarında feragat ettiği görülmektedir.¹⁴⁵

2.1.2.2. İkincilik İlkesi

Yapabilen yerele öncelik (subsidiarius) anlamına gelen ikincilik ilkesi¹⁴⁶ federalizm'den sonra Avrupa bütünleşmesi ile ilgili çalışmalarda en çok tartışma yaratmış olan konudur. Bunun sebebi de federalizm'e kılavuzluk etmesi ve ondan beslenmesidir.¹⁴⁷ İkincilik ilkesi Maastricht sonrası bir antlaşma hükmü olarak ATA'nın 5. (eski 3b) maddesinin 2. fıkrasıyla¹⁴⁸ Topluluk hukukuna

¹⁴⁴ Chris Rumford and Philomena Murray, “ Globalization and the Limitations of European Integration Studies: Interdisciplinary Considerations” , **Journal of Contemporary European Studies**, Volume 11, No: 1, May 2003, s. 89.

¹⁴⁵ Kırkpınar, a.g.e., s.115

¹⁴⁶ İngilizcede “subsidiarity principle” Fransızcada “principe de subsidiarité”, olarak adlandırılan bu ilke Türkçede ikame etkisi veya talilik ilkesi olarak da anılmaktadır.

¹⁴⁷ Andrew Duff, “Yapabilen Yerele Öncelik (Subsidiarius)”, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Kitap Yayınevi, Nisan 2005, İkinci Cilt, s.432.

¹⁴⁸ Bu fıkra göre; “münhasır yetkisine girmeyen alanlarda, Topluluk, ikincilik ilkesine göre, yalnızca önerilen tasarrufların amaçları üye ülkeler tarafından yeterince gerçekleştirilmediği ve dolayısıyla önerilen boyut ve etkileri bakımından Topluluk tarafından daha iyi gerçekleştirilebildiği takdirde ve bu oranda tasarrufta bulunur.

kazandırılmıştır. İlkenin Birlik bakımından uygulanması ABA'nın 2. maddesinde öngörülmüştür.¹⁴⁹

Tarihsel gelişimine baktığımızda ikincillik ilkesinin bir hukuk normu olarak değil, 20. yüzyıl Katolik sosyal felsefesini ürettiği bir toplumsal anlayış olarak ortaya çıktığı görülür. Toplum ve bireyi bir ast-üst ilişkisi içinde gören bu fikre göre, bireyler, kendi kapasiteleri dâhilinde olan işleri yapmalı, toplum ise bireylerin gücünü aşan görevleri yerine getirmelidir. Bu görüşün temel amacı topluma bireyi destekleme görevini yüklemektir. İkincillik ilkesinin bir diğer anlamı ise bireyin özgürlüğünün devlete ve merkezi otoriteye karşı korunmasıdır.¹⁵⁰

Bu ilkeye göre, küçük ve alt düzeydeki bir topluluğun başarabileceği ve sonlandırabileceği şey, büyük ve üst düzeydeki topluluk tarafından üstlenilemez. Dolayısıyla, küçük bir topluluk ile büyük bir topluluk arasındaki ilişkide, küçük birim büyük birim karşısında önceliğe sahiptir. Büyük birim, küçük birimi desteklemek ve yükümlülüklerini yerine getirmesine yardımcı olmak zorundadır.¹⁵¹

İkincillik ilkesi, ABA'nın 6. maddesinde yer alan ve Birliğin üye devletlerin ulusal kimliklerine saygı göstermesini öngören yükümlülükle¹⁵² beraber dikkate alınmalıdır. Ulusal kimliğe saygı yükümlülüğü ikincillik ilkesi ile birleştiğinde, ulusal kimliğin bir unsuru olarak ulusal yetkinin Topluluk düzeyinde gözetilmesi zorunlu hale gelir. Ancak ikincillik ilkesinin Topluluk organlarına yönelik olduğu ve üye devlet ile Topluluk ilişkisini düzenlemektedir. Bu nedenle, Topluluk vatandaşları bu ilkenin doğrudan etkili olduğunu; kendileri için haklar yarattığını ileri süremezler.¹⁵³

¹⁴⁹Bertil Emrah Oder “Avrupa Birliği’nde Çokmerkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları: Yetki Çatışmaları ve İkincillik İlkesi Işığında Türkiye İçin Karşılaştırmalı Gözlemler”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

¹⁵⁰Gül Okutan, **(Tekinalp/Tekinalp) AB Hukuku**, 2. Bası, İstanbul, 2000, s.93.

¹⁵¹Oder, a.g.e., Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

¹⁵²ABA'nın 6. maddesinin 3. fıkrası “ Birlik üye devletlerin ulusal kimliklerine saygı gösterir.”

¹⁵³Oder, a.g.e., Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

ATA'nın 5. maddesinin ikinci fıkrasında düzenlenen ikincillik ilkesinin bu maddede tam bir tanımı yapılmamakla birlikte, işlevsel olarak Topluluk ile üye devletler arasında bir sınır çizilmeye çalışılmaktadır. Bu sınırın çizilmeye çalışılmasındaki asıl gaye ise Topluluk karşısında üye devletlerin yetkilerini koruma altına alma ve topluluğun yersiz müdahalelerine meydan vermemeye kaygısıdır. İkincillik ilkesi Topluluğun münhasır yetkilerinin dışında kalan yani, Topluluk ile üye ülkelerin yarışan yetki alanına giren konular bakımından uygulanabilir. Başka bir ifadeyle, Topluluğun münhasır yetkileri, ikincillik ilkesi çerçevesinde kısıtlanamaz geri alınamaz. Bu ilke ancak ileriye dönük olarak ve Topluluk ile üye ülkelerin ortaklaşa yetkili oldukları alanlarda bir hüküm ifade eder.¹⁵⁴

2.1.2.3. Yetki Devri

Bugün 25 üyeli bir Birlik olan AB'de bu 25 ülkenin Topluluğa üye olması, söz konusu ülkelerin tüzel kişiliklerini ve bağımsız olarak karar alma güçlerini ortadan kaldırmamıştır. Asıl olan, her zaman üye ülkelerin tasarruf yetkisidir. Fakat bu yetkilerin kullanımı kurucu antlaşmalar ile bazı kurallara tabi tutulmuştur. Üye ülkeler kurucu antlaşmalara imza koymakla, Topluluklara ve Birliğe üye olmak ve bunu geliştirme konusundaki niyetlerini açıkça belirtmiş durumdadırlar. Özellikle ATA 10.1. maddesiyle topluluk organlarının tasarruflarını yerine getirmeyi taahhüt ederlerken, yine ATA 10.2. ye göre, anılan antlaşmanın amaçlarını tehlikeye atacak her türlü girişimden kaçınacaklarını beyan etmişlerdir.

Topluğun sahip olduğu yetkilerden bazıları münhasır nitelik taşımaktadır. Bu kapsamdaki konular genellikle iç pazarın uyum içinde işlenmesini ve gelişmesini sağlayacak olan ortak politika alanlarını içeren konulardır. Topluluğun iç ilişkilerini ilgilendiren konularda Topluluğun münhasır yetkilere sahip olması durumunda Topluluk kararı alır ve üye ülkeler de bu kararın uygulanmasını sağlarlar. Topluluğun dış ilişkilerini ilgilendiren konularda ise Topluluğun münhasır yetkiye sahip olması, üye ülkelerin tek başlarına üçüncü ülkeler veya uluslararası

¹⁵⁴ Okutan, a.g.e., s.95

kuruluşlarla ilişkiye girememeleri, dışarıya karşı üye ülkelerin tamamını Avrupa Topluluğu tüzel kişiliğinin temsil etmesi anlamına gelir.¹⁵⁵

Münhasır yetkiler çerçevesinde özellikle egemenlik bağlamında önemli olan unsur, bir konuda Topluluğa münhasır yetki tanınmasının üye ülkelerce Birliğe o konu ile sınırlı olmak kaydıyla yetki ve egemenlik hakkının devredilmesi anlamına gelmesidir. Ancak, bu devir üye ülkelerin mutlak bir egemenlik kaybına uğrayacakları şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü üye ülkelerin Topluluğa devrettikleri yetkiler, Birlik içinde yine kendi temsilcileri aracılığıyla ve de diğer üye ülkeler ile uyum içinde kullanılmaktadır.¹⁵⁶

2.1.3. AB'nin Üye Devlet Egemenliğine Etkisi

Avrupa Topluluğu Mahkemesi'nin *Van Gend en Loos* kararı¹⁵⁷ ile başlayan Topluluk hukukunun doğrudan etkililiği ve *Costa v. Enel* kararı¹⁵⁸ ile başlayan Topluluk hukukunun üstünlüğü tezleri üye devletlerin egemenliklerinin yukarıda açıklanan ilkeler çerçevesinde sınırlanmış olduğunu göstermektedir. Egemenliği kullanan milli organlar doğrudan etkili Topluluk işlemlerini iç hukuklarını bir tarafa bırakarak uygulamak zorundadır. Daha öncede ifade edildiği üzere Topluluğun bu yetkileri sınırlı alandadır, diğer bir deyişle sınırlanmış bir alanda egemenlik yetkileri devredilmiştir.

Münhasır yetkiler Topluluk antlaşmalarında dağınık bir biçimde yer aldığından ve hangi konuların münhasır yetki alanına gireceğine ilişkin açık bir

¹⁵⁵ Y.a.g.e., s. 82-83.

¹⁵⁶ Kırkpınar, a.g.e., s.120.

¹⁵⁷ Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD), *Van Gend & Loos* (1963) davası ile başlayan süreç içerisinde Topluluğun yeni bir uluslararası hukuk düzeni oluşturduğu vurgusunu yaparak Üye Ülkelerin iç hukuk sistemlerinde Topluluk hukukunun doğrudan etki doğurduğuna karar vermiştir. Divan kararında “Antlaşmalar nedeniyle, haklar ve yükümlülüklerle ilgili devletlerin iç hukuk sistemlerinden Topluluk hukuk sistemine yapılan transfer, devletlerin egemenlik haklarını sürekli sınırlandırmayı da beraber getirir...” demiştir. Başlar, a.g.e, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-AB-anayasa.pdf> .

¹⁵⁸ Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD), *Costa V. ENEL* (1964) davasında ulusal hukuk normlarının anayasal doğası veya sonra vazedilmiş olsa bile, Topluluk hukukuyla çatışmasında Topluluk hukukunun normlarının üstün geleceğini kayda düşmüştür. Başlar, a.g.e, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-AB-anayasa.pdf>.

düzenleme getiren özel hüküm olmadığından bir yorum sorunu ortaya çıkmakta, Topluluk hukukunun öngörülebilirliği zedelenmekte ve yetki aşımı tartışması ortaya çıkabilmektedir. Egemenliğini AB lehine kısmen devretmiş üye devletlerin sonradan, öngörmedikleri bazı konuların da egemenlik alanlarının dışına çıkarılması Anayasal bir sorun yaratmanın yanı sıra hukuk devleti ilkesini de zedelemektedir. Nitekim, Alman Federal Anayasa Mahkemesi 1994 yılında verdiği kararında Birlik yetkilerinin öngörülebilir olmamasının, yapılan yetki devrini kapsamı ve sınırları yeterince belirlenmemiş genel bir yetki devrine dönüştürebileceğinden kaygı duymaktadır. Mahkeme bu durumun Anayasaya aykırı olabileceğini ve bu tür işlemlerin yetki devrinin sınırları içinde kalıp kalmadığını denetleyebileceğini, ulusal egemenlik alanında bağlayıcı olamayacaklarını belirtmektedir. Benzer yaklaşım Danimarka Yüksek Mahkemesi tarafından da sergilenmiştir. Mahkeme, Topluluk hukukunun yetki aşımı yapıp yapmadığına Danimarka mahkemelerinin karar verebileceklerini belirtmektedir.¹⁵⁹

Yetki paylaşımının açık olmaması sorunu, Avrupa Anayasası taslağını hazırlayacak olan Leaken Bildirgesinin de önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktaydı. Leaken Bildirgesi öncelikle AB içindeki farklı yetki türleri (münhasır yetkiler, ikincillik yetkisi ve üye ülkelerin yetkileri) arasında net bir ayırım yapıp yapılamayacağını gündeme taşıyıp, ne tür bir yeni yetki dağılımına ihtiyaç duyulabileceğini tartışmaya açmıştır. Fakat söz konusu bildirge bu ikilemleri yanıtlamayı tartışmaları Avrupa Kurultayının çalışmalarına bırakmıştır.¹⁶⁰ Anayasa'da bu konuda yapılan düzenlemeler bu çalışmanın sonraki bölümlerinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

¹⁵⁹ Sibel İnceoğlu, "Türkiye: AB'nin Yetkileri Karşısında Nasıl Bir Egemenlik Anlayışı" **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, 2005, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm> Erişim: 01 02 2006

¹⁶⁰ Ece Öztan, "Yetki/Güncelleme" , **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Kitap Yayınevi, Nisan 2005, İkinci Cilt, s.441.

2.1.4. AB Anayasasının Üye Devletler Üzerindeki Egemenlik Etkileri

2.1.4.1. Anayasa ile Devlet Arasındaki Genel İlişki

Anayasa; bir devletin şeklini, işleyiş biçimini, temel yapısını, temel organlarını ve bunların oluşumu ile görev ve yetkilerini, devletin vatandaşlarına, vatandaşların devlete karşı hak ve ödevlerini belirleyen yazılı veya yazısız hukuk kurallarıdır.¹⁶¹ Anayasalar, devletin temel yapısı, örgütlenişi ve işleyişi yanında, ekonomik ve toplumsal alanda siyasal iktidarların hareket alanlarının sınırlarını, belirleyen, temel ilkeleri de içerirler.¹⁶²

Yazılı ya da yazısız olsun demokrasi ile yönetilen devletlerin anayasalarında, üç temel ilkenin bulunması gerekmektedir. Bu ilkeler;

- Ülkedeki siyasal iktidarların işbaşına geliş biçimleri,
- Siyasal iktidarı kullanacak olan organlar, kurum ve kuruluşlar ve bunların birileriyle olan ilişkileri,
- Devletin vatandaşlarına, vatandaşlarında devlete karşı hak ve sorumluluklarıdır.¹⁶³

Geleneksel anayasa teorisine göre, anayasalar ile egemen devlet olma arasında sıkı sıkıya bir bağ bulunduğu için, üye devletlerin ulusal anayasalarında doğabilecek sorunlar, Anayasasının ulusal oylamalarında oldukça tartışılan konuların başında gelmiştir. Bu tartışmaların sonucunda, hem Doğu hem de Batı Avrupa ülkelerinde, *Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma*'nın gerçek bir anayasadan ziyade bir antlaşma olduğu ve belge üzerinde yapılacak değişikliklerin AB'yi hiçbir şekilde federal bir devlete dönüştürmeyeceği görüşü kabul edilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Ali Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyaset Kitabevi, 2000, s.44.

¹⁶² İsmet Giritli ve Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, 2. Baskı, Ekim 2001, İstanbul, s.3.

¹⁶³ Öztekin, a.g.e., s.45.

¹⁶⁴ Anneli Albi, "Avrupa Anayasası: Ulusal Anayasalar Üzerindeki Etkileri Nelerdir?", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

2.1.4.2. AB Anayasasının Üye Devlet Üzerindeki Etkileri

AB Anayasası diye ifade edilen, *Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma* metni, halen yürürlükte bulunan AB’ni kuran antlaşmaları, bunları zaman içerisinde revize eden müteakip antlaşmaları ve katılım antlaşmalarını tek bir metinde toplayan, bu arada da AB’nin işleyişine ilişkin, AB’nin son genişlemesinin ve bütünleşme düzeyinin gerektirdiği bazı gerekli kurumsal revizyonları yapan bir antlaşmadır.

Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma, AB’ni yeni baştan kurmamaktadır. Esasen mevcut durumda AB’nin bir anayasası bulunmaktadır; bu anayasa onu kuran mevcut antlaşmaların bütünüdür. AB’nin amacı, hedefi, bu amaç ve hedef doğrultusunda kendisine devredilen yetkiler, AB’nin temel politikaları, kurumları ve işleyişi ile AB hukukunun kendine özgü yapısı hâlihazırda AB’yi kuran mevcut antlaşmalarda tanımlanmıştır. Anayasal Antlaşma, AB’yi kuran antlaşmalar adı verilen pek çok sayıda antlaşmayı tek bir metinde toplamayı ve bu antlaşmaların içeriğini vatandaşlar için daha anlaşılır bir sistematığe oturtmayı öngörmektedir. Anayasa’nın yürürlüğe girmesiyle, AB’ni kuran mevcut Antlaşmalar ortadan kalkacaktır.¹⁶⁵

Bugün için en çok tartışılan konulardan biri olan *Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma*’nın bir anayasa olup olmadığıdır.¹⁶⁶ Her şeyden önce belirtilmesi gereken husus bunun devam eden bir proje olduğu ve Fransa ile Hollanda’daki referandumlarda yaşanan yol kazalarına rağmen Avrupalı

¹⁶⁵ Murat Şen, “Egemenliğin Kolektif Kullanımı: AB’nin Anayasa Yapısına Uyum Açısından Anayasamız”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, 2005, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm> Erişim: 01 02 2006.

¹⁶⁶ *Avrupa için Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma*’nın Anayasamı yoksa bir uluslar arası antlaşma mı olduğu konusundaki değerlendirmeler için bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, “Anayasal Uyum ve Ötesi”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, 2005, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm> Erişim: 01 02 2006.

yöneticilerin üzerinde anlaşmış olup hayata geçirmeyi planladıklarıdır.¹⁶⁷ İçinde federal bir devleti oluşturan hükümler bulunsa da Anayasayı, egemen ve bağımsız devletlerin kendi özgür iradeleri ile imzaladıkları bir uluslararası antlaşma olarak kabul etmek Birliğin kurulduğu günden beri yaşadığı evrim süreci dikkate alındığında daha mantıklı görünmektedir.

Şu günlerde onaylanma aşaması Fransa ve Hollanda'daki referandumların olumsuz sonuçlanması nedeniyle askıya alınmış olan AB Anayasası, egemenlik açısından sorun yaratabilen yetki paylaşımına ilişkin belirsizlikleri aşma çabasıdadır. Münhasır yetki alanına giren konular yürürlüğe girmesi beklenen Anayasa'nın I-13. maddesinde tek tek sayılmıştır. Bu madde,

Madde I-13

Münhasır yetkiler

1. *Birlik, aşağıdaki konularda münhasır yetkiye sahiptir.*

- a) *Gümrük Birliği,*
- b) *İç pazarın işleyişi için gerekli olan rekabet kurallarının oluşturulması,*
- c) *Avro para birimini benimseyen üye devletler için para politikası,*
- d) *Ortak balıkçılık politikası kapsamında denizlerdeki biyolojik kaynakların korunması,*
- e) *Ortak ticaret politikası,*

2. *“Birlik, yasalaşması Birlik tarafından öngörülen, Birliğin iç rekabet ortamı oluşması amacıyla Birliğin dahili yetkisini kullanmasını sağlamak için veya Birliğin ortak kurallarını etkileyen ve bunların anlamını değiştiren durumlarda, uluslar arası bir anlaşmanın*

¹⁶⁷ Zühtü Arslan, "İki Anayasa İki Tarz-ı Demokrasi: Avrupa Anayasası ve Türk Anayasası Üzerine Notlar", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, 2005, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm> Erişim: 01 02 2006.

akdi konusunda münhasır yetkiye sahiptir” şeklinde düzenlenmektedir.

Anayasanın I-12/1 maddesinde de münhasır yetki alanına giren konularda “sadece AB’nin yasa çıkarabileceği ve hukuken bağlayıcı işlemler kabul edebileceği, üye devletlerin ise sadece AB tarafından yetkilendirildikleri takdirde veya Birliğin işlemlerini uygulamak için tasarrufta bulunabilecekleri” açıkça belirtilmektedir.¹⁶⁸

Anayasanın I-14. maddesi paylaşılmış yetki alanına giren konuları saymaktadır.

Madde I-14

Paylaşımlı Yetki Alanları

- 1. Birlik, Anayasa’nın kendisine [I-13 ve I-17.] Maddelerde belirtilen alanlarla ilgisi olmayan bir yetki verdiği durumlarda, bu yetkisini Üye Devletlerle paylaşır.*
- 2. Birlik ve Üye Devletler arasında paylaşılan ortak yetki, esas olarak aşağıdaki alanlara uygulanır:*
 - a) İç pazar,*
 - b) Özgürlük, güvenlik ve adalet alanı,*
 - c) Denizlerdeki biyolojik kaynakların korunması dışında tarım ve balıkçılık,*
 - d) Ulaşım ve Avrupa çapındaki şebekeler,*
 - e) Enerji,*
 - f) III. Bölümde tanımlanan açılardan toplumsal politika,*
 - g) Ekonomik, toplumsal ve bölgesel uyum,*
 - h) Çevre,*
 - i) Tüketicilerin korunması,*
 - j) Kamu sağlığı konularında ortak güvenlik meseleleri.*

¹⁶⁸Inceoğlu, a.g.e., <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm> Erişim: 01 02 2006

3. *Birlik, araştırma, teknolojik gelişim ve uzay alanlarında, özellikle programların tanımlanması ve gerçekleştirilmesi olmak üzere, faaliyetlerde bulunma yetkisine sahiptir; ancak bu yetkinin kullanımı, Üye Devletleri kendi yetkilerini kullanmaktan alıkoymayacaktır.*
4. *Kalkınma işbirliği ve insani yardım alanlarında Birlik, eylemde bulunma ve ortak bir politika izleme yetkisine sahiptir; ancak bu yetkinin kullanımı, Üye Devletleri kendi yetkilerini kullanmaktan alıkoymayacaktır.*

Paylaşılmış yetki alanına giren konularda hem Birlik hem de üye devletler yasa yapabilir ve hukuken bağlayıcı işlemleri gerçekleştirebilirler. Üye devletler bu alandaki yetkilerini, ancak Birlik yetkilerini kullanmadığı veya kullanmayı bıraktığı takdirde kullanabilirler (md I-12/2). AB'nin bu sayılanlar dışında da destek, eşgüdüm ve tamamlama yetkisi alanına giren yetkileri de Anayasada belirtilmektedir. Fakat Anayasanın I-18. maddesinde bulunan "esneklik klozu" Birlik yetkilerinin yukarıda belirtilen maddelerde sayılan konuların dışında da genişleyebilmesine izin verir görünmektedir. İkincilik ilkesi münhasır yetki alanı dışındaki konularda Birliğin işlem yapma yetkisinin sınırını oluşturmaktadır (md I-11/3).

Anayasaya Ek "İkincilik ve Orantılılık İlkelerinin Uygulanmasına Dair Protokol" ise, ikincilik ve orantılılık ilkelerinin uygulanması sırasında üye devletlerin meclislerinin bilgilendirilmelerini, görüş sunarak süreci etkilemelerini ve Avrupa Birliği Mahkemesi (ABM) önünde yargısal denetimi harekete geçirmelerini sağlayarak yetki genişletilmesinin meşruiyetini sağlamaya çalışmaktadır. Böylece, üye devlet Anayasa Mahkemelerinin gündeme getirdiği hukuki belirlilik sorununa önemli ölçüde çözüm getirmenin yanı sıra, yetki genişletilmesi söz konusu olduğunda Avrupa halklarının bilgi sahibi olarak kendi hükümetleri üzerinde gensoru gibi mekanizmalarla dolaylı bir denetimde bulunabilmeleri, AB organlarına görüş

sunabilmeleri veya ABM'yi dolaylı olarak harekete geçirebilmeleri, demokratik meşruiyet sorununa da bir ölçüde çözüm getirmektedir.¹⁶⁹

Anayasa'nın hazırlanması sürecinde ve öncesindeki süreçte en çok üzerinde durulan konulardan biri de Birliğin demokrasi açığıydı. Bu çerçevede AB ile vatandaşları arasındaki mesafenin kapatılması, AB işleyişine demokratik katılım, saydamlığın artırılması hedeflenmiş¹⁷⁰ ve Birlik vatandaşlarına ilk kez komisyona bir yasal düzenleme önerme hakkı tanınmıştır. Halk girişimi olarak da adlandırılabilir bu düzenlemeye göre, yeterli sayıda ülkeden en az bir milyon vatandaş, Anayasa'nın uygulanması için gerekli gördükleri yeni bir yasal düzenlemeyi Komisyon'a önerebilecektir. Ancak bu yöntemin nasıl işleyeceği, yeterli ülke sayısının ne olacağı, Anayasa yürürlüğe girdikten sonra çıkarılacak bir Avrupa yasası ile belirlenecektir. (md. I/47(4))

2.1.4.3. Anayasanın AB'yi Federal Bir Devlete Dönüştürüp Dönüştürmediği Üzerine Tartışmalar

Avrupa Birliği düşüncesinin en başından beri var olan, Birleşik Avrupa Devletleri fikri, Kurultayın Anayasa yapım çalışmaları sırasında da birçok tartışmanın kaynağı olmuştur. Kurultay toplantıları adeta ulus devlet yapısı üzerinde şekillenen Avrupa yanlıları ile federasyon yanlıları arasındaki tartışmaların arenası haline gelmiştir.¹⁷¹

AB'nin üye devletlerin Anayasalarının yanı sıra kendine ait ayrı bir "Anayasası"nın olması, Anayasada AB'nin münhasır yetki alanı -üye devletlerle paylaşılmış yetki alanı- üye devletlerin yetki alanı gibi ayırımların yer alması,

¹⁶⁹ Y.a.g.e.,

¹⁷⁰ Özgür Tonus ve Sanem Baykal, "Avrupa Birliği Anayasal Antlaşma Taslağı Üzerine Değerlendirmeler", Erişim: 06.07.2006, <http://home.anadolu.edu.tr/~otonus/pub/Baykal-Tonus.doc>.

¹⁷¹ Bu konuda AB'nin resmî web sayfasının (<http://www.europa.eu.int/futurum>) yanı sıra, özellikle Avrupa bütünleşmesi bağlamında görüş ve kamuoyu oluşturan bazı düşünce kuruluşlarının web sitelerinde önemli tartışmalara yer verilmektedir; bkz. örneğin Centre for European Policy Studies (<http://www.ceps.be>), Centre for European Reform (<http://www.cer.org.uk>), European Policy Centre (<http://www.epc.be>).

münhasır yetki ve paylaşılmış yetki alanına ilişkin konuların tek tek sayılıp geriye kalan alanın üye devletlere bırakılması federatif yapılanmanın niteliklerini çağrışırsa da, bugün için federal bir devletten söz etmek mümkün değildir.¹⁷²

Anayasa'nın getirdiği pek çok yeniliğe karşılık -örneğin AB Temel Haklar Şartı'nın anayasal antlaşma metnine dâhil edilmesi ile kurumsal yapıda ve karar süreçlerinde öngörülen reformlar gibi-, anayasal antlaşma sadece içeriği ve getirdiği düzenlemeler itibarıyla tek başına federalleşme olgusunun gerçekleştiğini göstermemektedir. Özellikle Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikasının düzenlenmesi gibi hassas ulusal çıkar alanlarında uluslar üstüçülüğün güçlendirilmesi konusunda son derece ölçülü ve bazı açılardan yetersiz adımlar atılabildiği dikkate alındığında, Anayasanın AB'yi federalleştirdiğini ileri sürmek oldukça güç görünmektedir

Yine AB içinde federalleşme yanlıları tarafından eleştirilen konulardan biri de, AB Zirvesi'ne üye devletlerin mutabakatı ile seçilecek bir kişinin başkanlık etmesi, yani bir "AB Başkanı" atanmasıdır. AB kurumsal yapısı içinde uluslarüstü yönü en zayıf olan AB Zirvesi'nin uluslarüstü kurumlar olan Komisyon ve Parlamento'ya karşı güçlenme ihtimali Federasyon düşüncesini savunanların rahatsızlık kaynaklarından biridir.¹⁷³

Öte yandan Avrupa Birliği'ni *üniter-federal-konfederal* şeklindeki üçlü tipoloji¹⁷⁴ açısından değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda bir konfederasyon olarak nitelendirilmelidir. Avrupa Anayasası, henüz Birliği tek bir devlete dönüştürmemiştir. AB, Maastricht Antlaşması'ndan sonra çok daha sıkı bir birlik haline gelmiş olmakla birlikte, hala tek bir devlet değil, devletler topluluğudur. Ancak Avrupa Anayasası'nın, büyük kısmı daha önceki dönemlerde kabul edilen pek çok federal özelliği benimsediğini de gözden kaçırmamak gerekir. Özellikle, karar

¹⁷² İnceoğlu, a.g.e., Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>

¹⁷³ Tosun ve Baykal, a.g.e., Erişim: 06.07.2006, <http://home.anadolu.edu.tr/~otonus/pub/Baykal-Tonus.doc>.

¹⁷⁴ Üçlü tipoloji hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Erişim: 06.07.2006, <http://www.anayasa.gen.tr/uniter-bilesik.htm>.

alma süreçlerinde oybirliğinden nitelikli oyçokluğuna kayma eğilimi, yetki uyuşmazlıklarını çözmekle görevli yargısal bir kurumun oluşturulması ve Komisyon ile Parlatentonun yetkilerinin arttırılması, belirgin federal özelliklerdir. Avrupa Birliği, bugünkü yapısıyla “*federalleşme süreci içinde olan bir konfederasyon*”dur.¹⁷⁵

2.2.AB Anayasası ve Laiklik

2.2.1. Laiklik Kavramı

Laik kavramı dilimize Fransızca’dan geçmiştir. Köken olarak irdelendiğinde ise Yunanca “laikos” sözcüğünden türetilmiş olduğu görülmektedir. Laikos, “halka, kalabalığa, yığına ait” anlamında kullanılmaktadır. Bu genel anlamı dışında Hıristiyan aleminde din adamı niteliğinde bulunmayan inançlı kişileri tanımlamak için kullanılan genel bir sözcüktür¹⁷⁶. Laiklik kavramının herkesin üzerinde uzlaştığı tek ve genel bir tanımı yapılamamaktadır. Bu kavram, ülkeye ve zamana bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Hatta aynı ülkede, aynı dönemde bile farklı kesimlerin birbirinden farklı laiklik anlayışı ve tanımı olabilmektedir. Laikliğin farklı şekillerde algılanması ve uygulanmasının nedenini, her şeyden önce, ülkelerin farklı tarihsel geçmişleri ve toplumsal gelişimlerinde aramak gerekir. Ayrıca, ülkenin yönetim biçimi, ideolojisi, dini, sosyal ve siyasal koşulları laiklik anlayışını etkilemektedir.

Laiklik, her toplumda var olan siyasal ve din olgusunun birbirleriyle ilişkisi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Toplum yaşamını etkileyerek toplumun kültürel değerlerinin oluşumunda rol oynayan din, bu durumun sonucu olarak siyasal yapının şekillenmesine de etki edebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında laiklik, dinsel inanç

¹⁷⁵ Oktay Uygun, “Avrupa Ve Türk Anayasası: Temel İlkeler Yönünden Genel Bir Değerlendirme” **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, 2005, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

¹⁷⁶ Çetin Özek, **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, s.13.

kurallarının siyasal iktidarın düzenlenişinde, siyasal ve toplumsal yaşamın işleyişinde etkin olmaması, siyasal iktidar düzeninin dinsel kural ve öğelere göre oluşturulmaması anlamına gelmektedir¹⁷⁷.

Laikliği felsefi, siyasi, hukuki açılardan farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Ancak, Türkiye Cumhuriyetinde bir anayasa ilkesi, bir hukuk deyimini haline gelmiş olan laikliğin, bazı tartışılmaz unsurları vardır¹⁷⁸:

1. Laik devlette, kişiler din ve vicdan hürriyetine, ibadet hürriyetine sahiptirler. Laik devlet, fertlerin bu hürriyetlerini sağlar ve korur.
2. Laik devlette, devletin siyasi yapısını, hükümet ve idarenin işleyişini, toplumun yaşayışını düzenleyen kanun ve kuralları, dini prensipler değil, akıl, mantık, ihtiyaç ve hayatın gerçekleri tayin eder.
3. Laik devlette eğitim kurumları ve eğitimin içeriği din kurallarına göre düzenlenemez.
4. Devlet denetiminden uzak cemaatlerin kurulması, bu kuruluşların yapacağı işlerin kanunla düzenlenememesi ve din eğitiminin devletin gözetim alanının dışına çıkması laik devletin korunması açısından sakıncalıdır.

Laik sistemde devletin dini olmaz. Devletin bir dini resmi din olarak tanınması, o dini diğer dinlere oranla üstün tutmasına yol açar ve devletin tarafsızlığı ilkesini zedeler. Bu durum bir devlette farklı dinlere ve mezheplere mensup kişilere ayırım yapılmasına yol açar ki bu da vatandaşların din açısından eşit olması gerektiği ilkesine aykırıdır.

Laiklik, siyasal iktidarın “siyasal iktidar-din” ilişkileri açısından belirli bir biçimleniş sistemidir; siyasal iktidarın dinsel kurallara göre sistemleştirilmemesi ve

¹⁷⁷ Şeref Mardin, **Din ve İdeoloji**, Ankara 1969, s.16.

¹⁷⁸ Turhan Feyzioğlu, “Türk İnkılabının Temel Taşı: Laiklik” **Atatürk Yolu** (Der:Turhan Feyzioğlu), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.173.

dinsel emirlerle bağılı bulunmaması anlamına gelmektedir¹⁷⁹. Laikleşme, politik ve entelektüel bir program olarak kabul edilip tüm dünya görüşünün temeli durumuna geldiğinde, insan ve toplum yaşamında dinsel inancın ya da din kurumlarının herhangi bir biçimde rol almasına aktif olarak karşı gelen bir ideoloji durumunu aldığıında, bu laisizim olarak adlandırılır¹⁸⁰. Özünde, devletin din işlerine, dinin de devlet ve siyaset işlerine karışmaması, dinsel ve dünyasal otoritelerin birbirinden ayrılması, devletin dinsel inançlar karşısında tarafsız ve hoşgörülü davranması, din ve vicdan özgürlüğünün korunması gibi ilkelerin yer aldığı laiklik, din kurumunun siyasal ve kamusal yaşam üzerinde etki ya da egemenliğinin sınırlanması çabalarından doğar.¹⁸¹ Bir ülkede laiklik anayasal bir kural olarak benimsendiğinde, din; siyasal, toplumsal, ekonomik, eğitsel, sanatsal yapının ve kurumların oluşumunda ve işleyişinde belirleyici olamaz, bu kurum ve kuralların laiklik ilkesinin gereklerine göre oluşturulma zorunluluğu vardır. Yasal olarak laiklik ilkesinin benimsenmesine rağmen siyasal yapı ve toplum laikleşemez ise yasalar ile uygulanan gerçek arasında bir çelişki ortaya çıkar.

Maurice Barbier'ye göre, devlet ile sivil toplum arasındaki bu ayrım insanın birey ve yurttaş ayrımına olanak verir. Yurttaş hakları devletin oluşturduğu siyasal topluluğa aidiyetten kaynaklanırken insan hakları sivil toplumun bir üyesi olarak bireylere ait olan haklardır. İnsan haklarının var olabilmesi için devletten ayrılmış, özerkliğe sahip bir sivil topluma ihtiyaç vardır. İnsan hakları tıpkı yurttaş hakları gibi ancak siyasal moderniteye dâhil olabilen ülkelerde ortaya çıkabilir.¹⁸²

Atatürk'ün laiklik anlayışında da dinin toplumsal, siyasal, ekonomik, eğitsel ve sanatsal kurum ve kuralları belirleyici bir rolü yoktur. Atatürk'e göre, toplumlar bu alanları bilimsel verilerin yardımıyla demokratik süreç içinde varacakları ve değişmeye açık uzlaşmalar yoluyla çözümleme gereğine inanmalıdır. Herhangi bir

¹⁷⁹ Özek, a.g.e., s.14.

¹⁸⁰ Micheal Thomas, Laizizme Katolik Bir Bakış, **Cogito Düşünce Dergisi**, Laiklik Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:1, Yaz 1994, s. 103-104.

¹⁸¹ Nilüfer Narlı, Türkiye'de Laikliğin Konumu, **Cogito Düşünce Dergisi**, Laiklik Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:1, Yaz 1994, s.23.

¹⁸² Maurice Barbier'den aktaran Hüseyin Kalaycı, "Fransa'da Sorun Türban mı Yoksa İslam mı?", **Avrasya Dosyası, Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yaz 2004, Cilt:10, Sayı:2, s.357.

dinin bu alanları düzenleyen değişmez ve kutsallık niteliğini taşıyan hükümleri ile ilerleme, toplumsal uyuşma, toplumsal birlik, dayanışma ve toplumsal barış sağlanamaz.¹⁸³ Atatürk devrimlerinin özünde; hilafetsiz-saltanatsız, ulusal iradeli, laik bir halk devleti kurmak; buna ulaşmak için de laik bir toplum yaratmak bulunmaktaydı. Bu son nokta, bir başka deyimle toplumu laikleştirmek ki, o da şundan ibarettir: Kişi-aile-meslek ilişkilerinde ve nihayet siyasal ilişkilerde insan kişiliğinin eşitliğini kurmak, toplumsal itibar kademesizliğini kurmak; boş inançlardan kurtulmuş duygu, vicdan uygulamalarına kavuşarak, toplumsal ve siyasi hayatı beşerileştirebilmek.¹⁸⁴ Kısaca, Atatürk'ün laiklik anlayışında ibadet dışında yaşamın her aşamasını ve dolayısıyla siyasal yaşamı da din kurallarının etkisinden kurtarmak, onun yerine aklın ve müspet bilimlerin egemen olduğu, fikri ve vicdanı hür bir toplum yaratmak bulunmaktadır. Çünkü ancak laik bir devlet ve toplum içinde demokrasi geliştirilebilir ve yaşatılabilir.

2.2.2. Avrupalı Kimliğinde Hıristiyanlığın Yeri

Din toplumsal yaşamı ve kültürel değerleri belirleyen bir olgudur. Avrupa'nın ortak kültürel değerlerinin ve kimliğinin oluşumunda diğer faktörlerin yanında din olgusunun da önemli bir rol oynadığı düşünölmektedir. Ancak Avrupa'da dini, mezhepsel yapıyı ve bunların siyasal yapı üzerindeki etkilerini anlamak için tarihsel sürece bakmak gerekir.

Laiklik Avrupa'da endüstrileşme ve gelişim süreci sonunda ortaya çıkan bir olgu olup, Fransız İhtilali sonunda, değişen toplumun yeni gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda laiklik, değişen Avrupa'da burjuvazinin kiliseyle çatışmasının siyasal yapıya yansımaları olarak doğmuştur. 1789 ihtilali monarşiyi yıktığı, anayasal bir siyasal yapıyı gerçekleştirdiği için değil, burjuvazinin yeni kültürünü ve dünya görüşünü tüm topluma egemen

¹⁸³ Özer Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik: Türk Demokrasi Devriminin Temelleri**, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, Ankara, 1983, s.168-169.

¹⁸⁴ Bahri Savcı, **Atatürk'e Saygı**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 288, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969, s.176.

kıldığı, tüm toplumsal ilişkileri temelden başkalaştırdığı için devrimci nitelik taşımaktadır.¹⁸⁵ Burjuvazinin gelişimiyle, ilk önce Fransa'da Albi halkı arasında Protestanlık hareketi gelişme gösterdi. Aydınlanmanın sonucunda demokrasi gelişti. Bu gelişim hiçbir Avrupa ülkesinde sorunsuz gerçekleşmediyse de Protestanlığın egemen olduğu ülkelerde daha kolay kabullenildi. Protestanlık daha çok anayasal bir monarşiye doğru giden, Katoliklik ise devamlı ilerleyen devrimlerle (Fransa, İtalya) ve sivil savaşlarla (İspanya, Portekiz, Lüksemburg) ilerleyen evrelerle bir gelişme göstermiştir.¹⁸⁶

Reform, İskandinav Lutheryan kiliselerinin mirasçısı olan milli kiliselerin kurulmasıyla gerçekleştirilen milli kimliğin bir aracı oldu. Protestanlık mezhebi kültürel kimliği ve sosyal entegrasyonu güçlendirdi(örneğin İskoçya Presbyteriens Klisesi). Katoliklik bile milliyetçilikte ve (İrlanda ve Polonya gibi) başka mezheplere sahip olan ülkelerde yerini aldı. Bu fonksiyonların kimliğe aksedişinin sebebi dindarlığın daha fazla olduğu (İrlanda ve Polonya) ülkelerde bugün daha iyi ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁷ Yunanistan'ın durumu bunu tamamen doğrulamaktadır. Ortodoksluk Müslüman olan Osmanlı İmparatorluğu karşısında milliyetçilikle kaynaşmış ve son savaştan sonra en dindar halklar Türkiye'den ayrılarak kendi yurduna yeniden kavuşmuştur.¹⁸⁸ Tarihsel süreç içinde Avrupa'da Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerinin milli ve kültürel kimliğin oluşmasında önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu etki özellikle dindar ülkelerde daha etkin olarak ortaya çıkmaktadır. Mezhep ayrılıkları ve dindarlık olgusuna bağlı olarak bu etkinin derece ve devamlılığı ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.

Sözgelimi, Almanya'da reformu takip eden yıllarda mezheplere ayrılması imparatorluğun siyasi ve dini açıdan farklılaşmış bölgeler halinde teşkilatlanmasını

¹⁸⁵ Özek, a.g.e., s.644.

¹⁸⁶ Yves Lambert, "Dini rejimler ve Dini Duygunun Durumu", **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz: Jean Baubérot) Çeviren: Fazlı Arabacı, Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.309.

¹⁸⁷ y.a.g.e., s.309.

¹⁸⁸ y.a.g.e., s.310.

kuvvetlendirmiştir. 18. yüzyılın sonuna doğru Prusya ve Avusturya'nın dışında imparatorluğun diğer toprakları mezhebe dayalı devlet statüsüne kavuşmuştu.¹⁸⁹

Günümüz Avrupa'sında Jean Stoetzel (1981) değerler üzerine yaptığı incelemede 9 AB ülkesini dört bölge halinde ele alıyordu: Katolikliğin egemen olduğu ülkeler (İspanya, İtalya, İrlanda). Protestanlığın egemen olduğu ülkeler (İngiltere ve Danimarka), her ikisinin beraber bulunduğu ülkeler (Almanya) ve Fransa, Belçika ve Hollanda'yı da laik bölgeye yerleştirmektedir. Çünkü bu üç ülke ¼ oranında ateiste sahiptir. Dindarlığın en güçlü olduğu bölge Katoliklerin olduğu bölge olup, en zayıf olduğu bölge ise Protestanların olduğu bölge olarak bulunmuştur. Katoliklik ile Protestanlığın karışık olduğu bölgede ise dindarlık orta düzeydedir. (Hollanda gibi)¹⁹⁰ Dindarlık İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra biraz azalma göstermiş olmakla birlikte hala Avrupa'nın çok önemli bir kısmında yüksektir. Abela tarafından 2004 AB genişlemesinde birliğin ve dini değerlerin analizini gerçekleştiren çalışmada, bir dine/kiliseye aitliğin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra %78'lerden % 69'lara gerilemiş olduğu bulunmuştur. Dindarlığın Bölgesel dağılımı incelendiğinde ise, güneyde Akdeniz bölgesi (%90), kuzey-batı (%67) ve doğu Avrupa'ya (%62) oranla daha yüksek oranlara sahiptir.¹⁹¹

Ülkeler bazında ele alındığında Tanrı'ya olan inanç eski Doğu Almanya gibi (%25) bazı istisnalar olmakla birlikte, diğer ülkelerde oldukça yüksektir. Letonya (%71) ve Slovakya (%72) gibi ülkelerde bile tanrıya olan inanç oldukça yüksek düzeydedir. Tanrıya inanç yüksek olmakla birlikte, kiliseye gidip ibadet etme açısından sorgulandığında oranlar büyük ölçüde düşmektedir. İrlanda'da %84 gibi çok yüksek olan bu oran Letonya'da Tanrıya olan inanç %71 olmasına rağmen %35'e düşmektedir. Rusya'da ise sadece %18 dir.¹⁹²

¹⁸⁹ Jean Martin Ouédraogo, "Almanya'da Kliseler ve Devlet: Sekülerleşmiş Bir Devletin Zor Laikleşmesi", **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.44.

¹⁹⁰ Lambert, a.g.e., s.296.

¹⁹¹ Anthony M. Abela, "Solidarity and Religion in the European Union: A Comparative Sociological Perspective", Erişim; 07.06.2006., <http://staff.um.edu.mt/aabe2/EDRC%20Abela.pdf>.

¹⁹² Norbert Gasaj, "Religion in Europe: An Interview with Brent Nelson", Erişim: 01. 04. 2006, <http://www.globalengage.org/issues.asp?id=35>,

Avrupa’da dindarlığın azalışına bağlı olarak, dinin AB’ye ilişkin tutumlar üzerindeki etkisinde bir azalma görülmektedir. Bu eğilim özellikle 1990’lardan sonra giderek güçlenmiştir. Fakat eğer daha derin bir analiz yapılacak olursa Katolik düşüncenin AB’ye karşı olan olumlu tutumlarda güçlü bir etkisinin olduğu da anlaşılır. Tarihsel süreçte Batı Avrupa kültürü Hıristiyan dininden etkilenmiştir. Bu düşünce Müslüman olan Türkiye’nin de AB’ye girişinde etkili olacaktır. Avrupalılar bunu “Türkiye Avrupalı kültüre sahip değildir” diyerek ifade etmektedirler.¹⁹³

2.2.3. Anayasalarında Hıristiyanlığa ve Dine Atıf Yapan Ülkeler

AB üyesi ülkelerin bazılarında din ve devlet ilişkileri laik anayasal düzen içinde yürütülürken, bazılarında ise belirli bir dini görüşün devlet dini olarak benimsendiği ve anayasalarında dine atıf yapıldığı görülmektedir. Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda gibi ülkeler anayasalarında devletin laik niteliğini belirten hükümlere yer vererek farklı dini inançlar arasında ayırım gözetmediklerini belirtmektedirler. Buna karşın İngiltere, Danimarka ve Yunanistan gibi ülkelerde ise laiklik ilkesine aykırı olarak din ve devlet ilişkilerinin daha fazla olduğu kiliselerin ve dini kuralların siyasal ve toplumsal yaşamı düzenleyici uygulamalarının varlığı dikkati çekmektedir. AB üyesi devletlerin ne ölçüde laik olduklarını ve dinin siyasal ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve AB bütünleşmesinde din olgusunun önemini belirleyebilmek bakımından aşağıda üye devletlerin bazıları ele alınarak anayasalarında dinin yeri ve devletle ilişkisi irdelenmektedir.

İngiltere’de Anglikan kilisesi resmi bir niteliğe sahiptir ve anayasal sistem içinde yer almaktadır. Bu kilise ve dini devletin ulusal kilisesi ve ulusal dini olma niteliğini taşımaktadır. İngiltere’de taç giyme töreni dini bir törendir ve Kral tacını Cantorbury Başpiskoposunun elinden giyer. Protokol sırasında, Başpiskopos kralın en önemli yakınlarından sonra gelir. Parlamenterler görevlerine bir dua ile başlar ve

¹⁹³ y.a.g.e., s.4.

Anglikan Kilisesi Parlamentoda bir temsilci bulundurur. Cantorbury ve York Başpiskopolarıyla beraber 24 Anglikan piskoposu Lordlar kamarasının üyesidir.¹⁹⁴

Kilise hukuku genel hukuk sisteminin bir bölümünü oluşturur. Harcamalarının yarısı devlet tarafından karşılanan kilisenin malları ve hakları da yasalarca korunmaktadır. Dini eğitimlerin ve dini hizmetlerin yerine getirilmesi kilisenin tekelinde bulunmaktadır. Dine aykırı yada karşı olan eylemler suç sayılmakta ve cezalandırılmaktadır. Aynı türden bir eylem başka bir dinsel görüşe karşı işlendiğinde suç sayılmamaktadır. İngiliz hukukunda “din özgürlüğü” değil de, dinsel kuralların kendisi ceza kurallarıyla korunmakta ve ulusal dine karşı inançsızlık eylemi suç sayılmaktadır.¹⁹⁵

Danimarka'da laik olmayan ve anayasasında dine atıf yapan ülkelerden biridir. Kilisenin statüsü anayasal olarak belirlenmekte ve anayasanın 4. maddesine göre Lutherci kilise ulusal kilise olarak kabul edilmektedir. Anayasa tarafından güvence altına alınan bu kilise, resmi olarak Danimarka halkının %90'ına hitap etmektedir. Bu nedenle Luther Kilisesi, Danimarkalı kimliğinin bir sembolü niteliğindedir.¹⁹⁶ Kral kiliseye mensup olmak mecburiyetindedir ve aynı zamanda kilisenin yöneticisidir. Kral adına hükümetçe görevlendirilen bir bakan kilise işlerini yürütür. Papazlar memur statüsünde olup devletten maaş alırlar. Devlet diğer vergilerle beraber kilise vergilerini de toplamaktadır. Devlet tarafından desteklenen tek kilise olan Luther kilisesi devletin resmi törenlerini yerine getirir.¹⁹⁷

Anayasa diğer dinsel görüşlere de ibadet etme ve örgütlenme olanağı tanımaktadır. Anayasanın 67. maddesine göre resmi kilise dışındaki inanç mensupları kendi dini kurumlarını kurabilmektedirler. Bunlarla ilgili kurallar 69. maddede

¹⁹⁴ Bernard D'Hellencourt, “Birleşik Krallık'ta Hıristiyan Sekülerleşmesinin Değişkenlikleri”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz: Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.171.

¹⁹⁵ Özek, a.g.e., s.88.

¹⁹⁶ Jean Baubérot, “Danimarka:Laikleşmesiz Sekülerleşme”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.78.

¹⁹⁷ y.a.g.e., s.79-81.

şekillenmiştir. 68. maddeye göre ise, hiç kimse kendi dini kurumundan başka bir kuruma katkıda bulunmaya zorlanamaz.¹⁹⁸

Eğitim ve öğretim sistemi dinine bakılmaksızın herkese açıktır. Ancak, ulusal din dışındaki dinsel görüşlere eğitim olanağı da sağlanmamaktadır. Düşüncelerin ifadesi serbesttir. Sansür anayasaya aykırıdır. Anayasanın 140. maddesi farklı dinlere hakaret ve sövmeyi yasaklamaktadır. Ancak bu hükmün geçerliliği kalmamış görünmektedir.¹⁹⁹

Laik olmayan diğer bir ülke komşumuz **Yunanistan**'da ise, Ortodoksluk devletin resmi dinidir ve halkın %96'sını temsil etmektedir. 1986 da yeniden düzenlenen anayasanın 3. maddesine göre egemen din Hıristiyan Doğu Ortodoks kilisesinin Ortodoksluğudur. Kilise bugün hala bir devlet bakanlığı olarak devam etmekte ve çeşitli örgütleri kamu hukukunun tüzel kişi statüsünü elinde bulundurmaktadır.²⁰⁰ Devlet kiliseye resmi bir unvan vermektedir ve kilise de devlet törenlerinin çoğunda hazır bulunur. Ortodoksluk yunan dayanışmasını sağlamak ve siyasi programlarını kabul ettirmek bakımından siyasiler tarafından da kullanılmaktadır. Öyle ki, din faktörünü dikkate almayan siyasiler başarısız olmaktadır.

Yunan kimliği ile Ortodoksluk geleneği arasında derin bir bağ bulunmaktadır. Dindarlık Yunan halkının kimliğini ve ahlakını etkilemektedir. Abela (2004) tarafından yapılan araştırmada, Katolik olmalarına rağmen İspanya'da inançlar düşük çıkmasına rağmen, Akdeniz bölgesi içindeki Yunan Ortodoksluğu en güçlü inançlara sahip olarak bulunmuştur.²⁰¹

Ortodoksluk Yunanistan'da ağırlığı olan bir din olsa da azınlıklara din hürriyetini tanımaktadır. Bununla beraber, dini düşüncelerin rekabeti ve serbest bir şekilde yayılması söz konusu değildir. Kendi inancını yayma cezalandırılmaktadır. Çünkü Ortodoks olmayan düşüncelerin yayılması ülkenin Ortodoks geleneği için son

¹⁹⁸ Attila Cengiz, "Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Laiklik", **Önce Vatan Gazetesi**, (18.05.2006).

¹⁹⁹ Baubérot, a.g.e.,s.81.

²⁰⁰ Vasilios N. Makrides, "Yunanistanda Gelenek İle Modernite Arasında Gerilim", **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.115.

²⁰¹ Abela, a.g.e., s.77-78.

derece tehlikeli görülmektedir. Bu durumda kilisenin devletten kendini korumayı isteme hakkı bulunmaktadır. Ayrıca 1993 yılında nüfus cüzdanı üzerinde dinin belirtilmesini şart koşan yasayı değiştirmeye yönelik kanun teklifinin parlamentoda reddedilmesi de din özgürlüğünü göstermesi bakımından ilginçtir.²⁰²

82 milyon nüfuslu **Almanya**'da herhangi bir kiliseye mensup 55 milyon Hıristiyan bulunmaktadır. Mezhepler itibariyle bakıldığında, bu nüfusu ağırlıklı olarak Protestanlar ve Katolikler oluşturmaktadır. Protestanların nüfusu biraz daha fazla olup, ayrıca bir milyon civarında Ortodoks ve üç milyon civarında da Müslüman nüfus bulunmaktadır.

Almanya'da ne devlet dini ne de ulusal bir kilise vardır. Anayasanın 4. maddesinde dini özgürlükler teminat altına alınırken, 137. maddede devletin kilisesinin bulunmadığı belirtilmektedir. Bu açıdan Almanya Avrupa'nın laik devletlerinden biridir. Ancak devletin temeli dine dayalı olmasa da anayasanın girişinde "Allah ve insanlar indinde sorumluluk bilincine göre hazırlandığı" açıkça belirtilir. Dört eyalete ayrılan Almanya'nın eyalet anayasalarının girişlerinde benzer hususlar ifade edilmektedir. Federal Cumhuriyetin Başkanının göreve başlama yemini "Allah bana yardım etsin" le biter. Rhénanie-Platinat bölgesinin anayasa mahkemesi üyelerinin mesleki yeminleri "Her şeyi bilen büyük Allah önünde yemin ederim." diyerek başlar.²⁰³

Anayasanın 137. maddesinin 1-6. fıkralarına göre, dini kurumların herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaksızın örgütlenmeleri serbesttir. Her dini cemaat, kendi işlerini harici bir müdahale olmaksızın özerk bir şekilde düzenleme hakkına eşit olarak sahiptir. Şimdiye kadar var olanlar yanında, başvurmaları halinde başka dini cemaatler de kurulabilir. Bu cemaatler ve bunların oluşturabilecekleri birlikler, birer kamu kurumu olarak muamele görecektir. Bu kurumlar vergi koymaya yetkilidirler.²⁰⁴

²⁰² Makrides, a.g.e., s.120.

²⁰³ Ouédraogo, a.g.e., s.49.

²⁰⁴ Cengiz,a.g.e. , (18.05.2006)

Alman devletinin kiliseye doğrudan müdahalesi ve denetimi bulunmamaktadır. Kiliseler yaşamak için gerekli olan finansmanı kendi kaynaklarından ve kilise üyelerinin vergilerinden karşılamaktadırlar. Devletin kiliseye doğrudan bir müdahalesi bulunmamakla birlikte, kiliselerin sosyal ve siyasal yaşama etkileri bulunmaktadır. Almanya’da gündemde olan önemli konularda kiliselerin görüşleri gazetelerin ilk sayfalarında yer alır. Kanunlara göre, kürtaj olmadan önce bir kadının kilise ya da benzeri bir kar amacı gütmeyen bir örgüte danışmak zorunda olması kilisenin sosyal yaşam üzerinde önemini gösteren bir örnektir.²⁰⁵

Fransa, anayasasında laik olduğunu belirten AB üyesi devletlerden biridir. Fransız anayasası’nın 2. maddesinde devlet açıkça “laik” olarak nitelendirilmiş ve devletin bütün inançlara saygılı olduğu belirtilmiştir.

Aralık 2005 tarihinde, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının yüzüncü yılını kutlamış olan Fransa’da İslam dini en büyük ikinci din olarak kabul görmektedir. Ülkede beş milyona yakın bir nüfus İslam dini mensubudur. Bunların %35 ini Cezayir asıllı, %25’inin Fas asıllı, %10’unun ise Tunus asıllı olduğu bilinmektedir.²⁰⁶

Fransız hukukunun en önemli hukuki dayanağı devletle kiliselerin birbirinden ayrılması ile ilgili kanun ve bundan doğan hukuktur. Bu hukuk vicdan hürriyetini sağlamakta ve dinlerin serbestçe yaşamasını garanti etmektedir (madde 1). Ayrıca, 25. maddeye göre, dinlerin ayinleri kamusaldır ve dini tören v.b.gösterilere kamu idaresi kanununa uygun olarak müsaade edilmektedir. Devlet kiliseleri (dinleri) kabul etmeksizin tanımaktadır.²⁰⁷

²⁰⁵ Deniz Altınbaş Akgül, “Almanya’da İslam”, **Stratejik Analiz**, Aylık Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Ağustos 2004, Cilt:5, Sayı:52, s.36.

²⁰⁶ Henri Astier, “İslam Fransa’nın Laikliğini Sınıyor”, BBC Turkish,(09.12.2005), Erişim: 12.07.2006, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4507528.stm>

²⁰⁷ Jean Baubérot, “Laik Cumhuriyet”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.99.

Cumhuriyetin birliği, dini ve felsefi geleneğin çoğulculuğuna saygı ve vicdan özgürlüğüne dayalı Fransız laikliği, zaman zaman dinler arasında eşitlik olmadığına ilişkin eleştirilere de maruz kalmaktadır. Katolik bayramlarında okulların tatil olmasına rağmen, dini azınlıkların bayramlarında derslerin devam etmesi Fransa'da tartışılan konulardan biridir.

Belçika'da devlet dinlere karşı tarafsızdır. Anayasasında laiklik kavramı yer almaz. Ancak, anayasanın 21. maddesi devletin dinlerin iç işlerine karışmasını yasaklamaktadır. Ayrıca, 14. maddesi, sadece inançların hürriyetini değil, bunların dini emirlerinin kamusal alanda yerine getirilmesini ve ifade hürriyetini de garanti eder. Anayasa aynı şekilde vicdan hürriyetini korumaktadır. Hiç kimsenin dini ibadet ve davranışlara herhangi bir şekilde baskı yapamayacağını 15. maddede belirtmektedir.²⁰⁸ Ayrıca, yasal zorunluluklar dışında, medeni nikâhtan önce dini merasim yapılamayacağını da anayasada hükme bağlamıştır.

Hollanda'da anayasa din hürriyetini belirtmektedir. Söz konusu anayasanın 6. maddesi, herkesin dinini ve inançlarını serbestçe yaşama hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Dini inançlara göre eğitim özgürlüğü anayasanın 23/2 maddesiyle garanti edilmektedir. Katolik kilisesi sosyal ve siyasal yaşam üzerinde etkin olmakla birlikte, hitap ettikleri nüfus açısından çöküş içindedirler. 1958 yılında Hollandalıların %73'ü Katolik kilisesine mensup olduğunu açıklarken 1987'de yapılan anketlere göre %50-55'i dinsiz olduğunu açıklamaktadır.²⁰⁹

Anayasasında laiklik ifadesi bulunmayan **Lüksemburg**, 1992'de yapılan sayımlara göre %29'u yabancılardan oluşan 400 bin nüfusa sahiptir. Halkın %90'ı Katolik olup, geriye kalan %10'u Protestanlar, ateistler, Yahudiler ve farklı dinlere mensup kişiler oluşturmaktadır. 1868 tarihli mevcut anayasasının 19. ve 20. maddeleri din özgürlüğünü garanti etmektedir. 22.maddesine göre devlet din görevlisi ve bağlı oldukları Piskoposların atanmasına müdahale etmektedir. 106.

²⁰⁸Jean Paul Martin, "Laik Dindar Çatışmasından Kurumsal Çoğulculuğa", **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.63.

²⁰⁹y.a.g.e., s.155-160.

maddesi ise Din İşleri Bakanlığı'nın maaş ve lojman giderlerinin devlet tarafından karşılanmasını belirtmektedir.²¹⁰

İtalya laik olmayan bir anayasal düzeni belirlemiştir. Vatikan'ın bağımsız bir devlet olarak tanınması ve Roma'da bulunması, Katolik kilisesinin sosyal ve siyasi yaşam üzerindeki etkisini daha fazla hissettirmektedir. 1948 İtalyan Anayasası'nın 7. maddesi "Devlet ve Katolik Kilisesi her biri kendi düzeni içinde bağımsız ve egemendir. Aralarındaki ilişki Laterano Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Bu sözleşmenin değiştirilmesi, iki tarafın anlaşması ile gerçekleştirilir ve anayasanın değiştirilmesi için öngörülen usul uygulanmaz" kuralını getirmektedir. Anayasa'nın 8. maddesi öteki dinlere de kanun önünde eşitlik", "örgütlenme", "temsilcileri aracılığıyla hükümetle ilişki kurmak" olanaklarını tanımaktadır. 19. maddesi ise kişilere inanç, tapınma ve inançlarının propagandasını yapma haklarını tanımaktadır.²¹¹ Ancak, anayasal bir kurum olarak kabul edilen Katolik kilisesi ulusal kilisedir ve diğer dinlere oranla daha fazla ayrıcalığa sahiptir. Bu durum dinsel eşitlik kuralına aykırı olarak görülmekte ve İtalya'da tartışmalara yol açmaktadır. Özellikle farklı dinlere mensup kişilerin eğitim olanaklarının yetersizliği ve Katolik dinine saldırının suç olmasına karşın, diğer dinlere yapılan saldırının suç sayılmayışı dinsel eşitlik kuralıyla çelişmektedir.

Katolik kilisesi İtalyan'ların %80'ini temsil etmektedir. Dini pratiğin azalma göstermesine rağmen, İtalyanların Katoliklikle bağları çok güçlüdür. Katolik dini nikâhı medeni nikâh gibi geçerli olmaya devam etmektedir. 1970'den beri boşanma mevcuttur. Boşanmaya izin veren kanun 1974 referandumu ile kesinleşmiştir. Buna göre kürtaj da serbesttir.²¹²

İspanya'nın anayasası'nda laiklik ifadesi yoktur. Bununla beraber, 1978 de %88 seçmen tarafından oylanan yeni Anayasa'ya göre, otoriteyi yasallaştıran Katolik kilisesinin kutsal doktrinine göre Tanrı kanunu yoktur. O halktan

²¹⁰ Francis Messner, "Lüksemburg'da İnançların Statüsündeki Tekamül", **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz.:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.139.

²¹¹ Özek, a.g.e., s.93.

²¹² Françoise Champion, "Milli Miras Olarak Katoliklik", **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz.:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s134.

kaynaklanmaktadır.²¹³ Anayasanın 16. maddesi “Hiçbir din devlet dini değildir ve bütün dini inançlar güvence altına alınmıştır” demektedir.²¹⁴ 20. madde düşünce, sözlü ve yazılı ifade hürriyetini edebi ve sanatsal eser yapma hürriyeti ile eğitim hürriyetini belirtmektedir. 27. madde eğitim kurumlarını kurma hürriyetini, din ve ahlak eğitimi ve öğretim hakkını vermektedir.²¹⁵ Ancak devletin Vatikan’la yaptığı antlaşmalar uluslararası antlaşma statüsüne sahip olup, kilise ve devlet ilişkilerini açıklamaktadır. Buna göre, devlet İspanyol toplumunun dini inançlarını göz önünde bulunduracak ve kilise ve diğer mezhepler ile ilişkilerini sürdürmeye devam edecektir.

1976 tarihli **Portekiz** Anayasa’sı kilise ve devletin ayrılığını ifade etmektedir. Anayasa, Katolik kilisesi ile diğer dinler arasında bir ayrılık gözetmemekte ve tam örgütlenme özgürlüğünü tanımaktadır. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne dayanarak inanç özgürlüğünü tanımaktadır Ancak bu anayasa, 1940 yılında Vatikan ile imzalanan antlaşma ile kabul edilen düzenlemeleri geçersiz saymamaktadır.²¹⁶ Buna göre, Katolik kiliselerinin tüzel kişiliği tanınmakta, din adamlarına vergi muafiyeti, ordu ve eğitim kurumlarında bir papaz müessesesi oluşturma gibi hükümler yer almaktadır. Katolik kilisesine antlaşmayla tanınan bu ayrıcalıklar, İtalya’daki duruma benzer olarak dinsel eşitlik ilkesini zedelemektedir.

İrlanda’da Katolikler ve Protestanlar arasında yıllardır süren çatışmaya rağmen, 1988’ de yapılan referandumda büyük bir çoğunluk (Katolik ve Protestanlar) barıştan yana olduklarını ortaya koymuşlardır.²¹⁷ İrlanda Anayasası’nda bu iki dini grup arasındaki çekişmeye rağmen laiklik ifadesi bulunmamaktadır. Anayasanın başlangıcında “Her türlü otoritenin kendisinden kaynaklandığı ve kendisine tabi

²¹³ Françoise Lautman, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.87.

²¹⁴ Cengiz,a.g.e. (18.05.2006).

²¹⁵ Lautman, a.g.e., s.88.

²¹⁶ Edmond Vandermeersch, ”Portekiz:Klerikal Bir Geçmişin Ağırlığı”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.163.

²¹⁷ Jean Paul Willaime, “Kuzey İrlanda:Sivil Dinlerin Çatışması”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003, s.185.

olduğu, insanların ve devletlerin bütün faaliyetlerinin kendisine matuf olması gereken, nihai gayemiz, Kutsal Teslisin Adıyla...²¹⁸ ifadeleri yer almaktadır.

Finlandiya, anayasasında laiklik ifadesi yer almamaktadır. Anayasanın 11. maddesinde, din ve vicdan özgürlüğünün bir unsuru olarak, herkesin bir dini cemaate üye olma hakkını güvence altına almakla birlikte, 76. maddesinde de, Evangelik Lutheryan Kilisesi'nin teşkilatlanmasına ve yönetimine ilişkin hükümlerin, Kilise Kanunu'nda gösterildiğini belirtmektedir.²¹⁹

İsveç Anayasa'sında da laiklik ifadesi bulunmamaktadır. Lutheryan Kilise ulusal kilisedir. İsveç'te Danimarka'da olduğu gibi Kralın Lutherci kiliseye mensup olma zorunluluğu söz konusudur. Kilisenin sosyal ve siyasal yaşam üzerinde bazı etkileri olup, dinsel eğitim de ulusal kilisenin yetkisi dâhilinde gerçekleştirilir. Ancak anayasanın 2. maddesi “etnik, dinsel ve dilsel azınlıkların kendi kültürel ve sosyal hayatlarını korumaları ve geliştirmeleri için fırsatlar sağlanır” demektedir. Bununla beraber, diğer dinsel gruplara sağlanan olanak ve özgürlükler, Lutheryan Kilisesi'yle karşılaştırıldığında yetersiz kalmaktadır.

Sonuç olarak, Avrupalı devletlerin din ve devlet ilişkilerinde, dini kurumların yapısı ve örgütleniş biçimlerinde standart bir model olmamakla birlikte, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi laik çizgide olan ülkeler ile tarihten kaynaklanan yerleşmiş kurullarla belli bir dinsel inancı devlet dini olarak kabul eden, diğer dinsel görüşleri tanımakla birlikte belli bir dine daha fazla ayrıcalıklar tanıyan, sosyal ve siyasal yaşamı kurallarıyla etkileyen, iki çizgide farklılaştığı görülmektedir. Avrupa'da devleti resmen laik olarak tanımlayan tek ülke Fransa'dır. Diğer uçta olan bazı ülkeler anayasal olarak bir dinsel inancı tanımakta ve bu dinsel inanın kilisesini ulusal kilise olarak kabul etmektedir. Yunanistan gibi bazı ülkelerde ise dinin toplumsal ve siyasal yaşam üzerindeki etkileri o kadar fazladır ki, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından din ve vicdan hürriyetine ilişkin 9. maddeyi ihlal ettiğinden dolayı birçok kez mahkûm edilmiştir.

²¹⁸ Cengiz,a.g.e.(18.05.2006).

²¹⁹ y.a.g.e.

2.2.4. AB Anayasası'nda Hıristiyanlığa ve Dine Atıf Yapılan Maddeler

AB Anayasası'nın çeşitli maddelerinde dine atıf yapılmaktadır. Mezhepler farklı olsa bile, ortak dini değerler doğrultusunda ortak kimliğin oluşumunda Hıristiyanlık önemli bir unsur olarak görülmektedir. Gellner'in klasik tanımına göre, hiçbir üye devlet ulusal kültür ve politik çatının bir araya getirilebildiği ideal ya da tam bir ulus devlet değildir. Ulusal, dilsel, etnik, yada dinsel olup olmamasına bakılmaksızın alt-devlet düzeyinde iletişim kurulması suretiyle devletler birkaç resmi dine sahip olabilir.²²⁰

Avrupa Anayasası'nda dine atıf yapılan maddelerin başlıca esin kaynakları Amsterdam Antlaşması'nın hükümleri, AB Temel Haklar Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı'nda yer alan hükümlerdir. Anayasa önsözünde “Avrupa'nın kültürel, dini ve insani mirası ile bu mirastan dokunulamaz ve vazgeçilemez insan hakları, özgürlük, demokrasi; eşitlik ve hukuk devleti şeklinde gelişen evrensel değerlerden ilham alarak” diye başlamaktadır.²²¹

Amsterdam antlaşması'nın ekinde yer alan kiliselerin ve dini cemaatlerin statülerine ilişkin 11 no.lu deklarasyon Anayasal Antlaşma Taslağının 51. maddesine dercedilmiş, bu maddeye ayrıca, Birliğin bu kuruluşların statülerini tanıdığına ve bu kuruluşlarla açık, düzenli ve şeffaf bir diyalog sürdüreceğine dair bir paragraf eklemiştir.²²²

Anayasa'nın ikinci kısmında yer alan Temel Haklar Şartı'nın bazı maddelerinde de dine atıf yapılmaktadır. Temel Haklar Şartı'nın önsözünde, “Avrupa halkları, kendi aralarında şimdiye kadarki en yakın birliği oluşturarak, ortak değerlere dayanan barışçıl bir geleceği paylaşmak azmindedirler” diyerek, izleyen paragrafta manevi ve ahlaki mirasın bilincinde olarak ortak değerler üzerine kurulu

²²⁰ Philip Schlesinger and François Foret, “Political Roof and Sacred Canopy: Religion and EU Constitution”, *European Journal of Social Theory*, 9(1):59-81, Sage Publication: London 2006

²²¹ Ankara Barosu, *Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma*, Ankara 2004, s.6.

²²² Ali İhsan İzbul, “Avrupa Birliği'nin Geleceği: Konvansiyon, Taslak Anayasal Antlaşma ve Hükümetlerarası Konferans”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:49, s.95.

olduğunu beyan etmektedir. Önsözde yer alan bu ifadeler Aralık 2000’de Nice’de imzalanan Temel Haklar Şartı’ndan aynen aktarılmaktadır.

Şart’ın özgürlükler ve eşitlik bölümlerinde yer alan düşünce, din ve vicdan özgürlüğü, eğitim hakkı, ayrımcılık yapmama ve kültürel, dinsel ve dilsel çeşitlilik ile ilgili maddelerinde de dine atıfta bulunmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. maddesinde ve Temel Haklar Şart’ının 10. maddesinde yer alan düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin madde Anayasa’ya aynen aktarılmıştır (madde II-70). Buna göre, herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahip olduğu ve bu hakkın tek başına ya da topluluk halinde, din değiştirme özgürlüğü de dâhil olmak üzere, dinini veya inancını açıkça ortaya koyma özgürlüğünü de içerdiği kaydedilmektedir.

Anayasa’nın II-74/3. maddesinde ebeveynlerin kendi çocuklarının eğitimi ve öğretimini kendi dini, felsefi ve eğitim kanaatine uygun şekilde sağlama özgürlüğü vurgulanmaktadır. Bu hüküm de Temel Haklar Şart’ının 14. maddesinin 3.fikrasından aktarılarak Anayasa’ya dâhil edilmiştir.

II-81. maddesinde din veya inanca dayalı ayrımcılık da dahil olmak üzere her türlü ayrımcılık yasaklanmaktadır. II-82. maddesinde ise Birliğin kültür, din ve dil çeşitliliğine saygı gösterdiği de ilave edilmektedir.

Avrupa Birliği Antlaşması’nın ekli 33 no.lu protokolünden esinlenerek Anayasa’nın genel uygulama maddeleriyle ilgili kısmında yer verilen III-121.maddesinde Birliğin tarım, balıkçılık, ulaştırma gibi politikaları bağlamında, hayvanların refahına yönelik, üye ülkelerin dini ritüelleri , kültürel gelenekleri ve dini mirası ile ilgili yasal düzenlemelerine saygı gösterileceği ifade edilmektedir.

Anayasa’nın üçüncü bölümünde ele alınan vatandaşlar arasında ayrımcılığı yasaklayan III-124. maddesinde de Birliğin din ve inanç özgürlüğü ve diğer gerekçelere dayalı ayrımcılıkla ilgili gerekli tedbirleri alacağını belirtmektedir. Bu

maddeyle ifade edilen vatandaşlar arasında din ve inanca dayalı ayrımcılık yapmama, Amsterdam Antlaşması'nın 13. maddesinde de aynı şekilde yer almaktadır.

2.3.AB Anayasasının Avrupa Vatandaşlarına Getirdikleri

AB siyasi birliğin gerçekleştirilmesi bakımından Avrupa vatandaşlığının yaratılması gerektiğinin bilincindedir. Avrupa vatandaşlığı klasik anlamda bir vatandaşlık değildir. Kendine özgü yapısı içinde AB ile vatandaşları arasında siyasi bir bağı ifade etmektedir. Bugün Avrupa Birliği'ne yöneltilen en önemli eleştiri onun demokratik meşruiyeti konusunda olmaktadır. Bu bağlamda daha demokratik bir yapıya kavuşması için, vatandaşlarına daha geniş haklar öngörmekte ve karar alma mekanizmalarına daha fazla katılmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Vatandaşlarının temsil gücünün artırılması anlamında Parlamento'nun yetkileri de arttırılmaktadır.

Avrupa vatandaşlığı kavramı, siyasal bütünleşme hedefi doğrultusunda, ona paralel olarak gelişme gösteren dinamik bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. AB ulusal vatandaşlık kavramında olduğu gibi, ortak haklar ve değerler yaratabildiği ölçüde bir Avrupa vatandaşlığı geliştirebilir.

2.3.1. Vatandaşlık Kavramı

Vatandaşlık kavramına ilişkin tanımlamalar çok eskiye dayanmamaktadır. Tarihsel süreçte kavramın gelişimi incelendiğinde, uyrukluk ilişkisi biçiminde ele alınarak Eski Roma dönemi gibi ilk çağlara kadar gidilebilmekle birlikte, hukuki

anlamda ele alınışı ve tanımda düzenlemelere gidilmesinin ancak ondokuzuncu yüzyılda gerçekleştiği görülmektedir.

İkel toplumlarda uyrukluk dini törenlere katılma hakkını elde etmek olup, babadan oğula geçen kan esasına dayanmaktaydı. Başlangıçta yeterli görülen bu çözümün, nüfusun büyük kısmını toplum üyesi olmayanlar oluşturmaya başladığında, ihtiyaçları karşılayamadığı görülmeye başlandı. Yunan siteleri ve Roma devleti, topluma üye olunabilmesi için kan esası dışında bazı nedenlerin de varlığını araştırmaya başlamışlardı. Bu durum, aynı zamanda hukuk karşısında kişiler arasında eşitliği sağlama amacını da taşımaktaydı.²²³ Kan esası daha sonra yerini toprak esasına terk etmiş ve uyrukluk için sürekli olarak bir yere yerleşmiş olma koşulu aranmaya başlanmıştır. Toprak esası bir süre sonra gelişerek, yerleşme dışında doğum olayı ile de vatandaşlık kazanabilmeye imkân vermiştir. Ülkede doğan kişiler de vatandaşlığı kazanmışlardır. Bu şekilde toprak esası ikili bir yön kazanmıştır.²²⁴

Vatandaşlık kavramı 1789 Fransız Devriminden sonra günümüzdeki anlayışa yakın olarak Fransa'da gelişme göstermeye başlamıştır. Fransız Devrimi sonrası ondokuzuncu yüzyılda milliyet kavramı gelişmeye başlamış ve ilk kez vatandaşlık kavramına ilişkin hukuksal düzenlemeler yapılarak bugünkü anlayışa yakın olarak ele alınmıştır.

Bu konuda çeşitli tanımlamaların bulunmasına rağmen, genel olarak bireyle devlet arasındaki bağ olarak ortak bir noktada buluşulduğu görülmektedir. Devletin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilen vatandaşlık, bir kişi ya da bireyle devlet arasındaki bağ olarak tanımlanmaktadır. Bu bağ bireyle devletin karşılıklı hak ve ödevlerini içerir. Bu hak ve ödevlerin kapsamı, her ülkenin kendi anayasası ya da yasaları çerçevesinde belirlenmektedir.²²⁵ Bir başka tanıma göre ise vatandaşlık, bir fert ile belirli bir devlet (veya devleti temsil eden insan topluluğu) arasındaki hukuki

²²³ Erdoğan Göger, **Türk Tabiiyet Hukuku**, Sevinç Matbaası, 4.baskı, 1979, Ankara, s.18.

²²⁴ Y.a.g.e, 18.

²²⁵ Sionaidh Douglas Scott, **Constitution Law of the European Union**, An Imprint of Pearson Education, First Edition, 2002, s.480

münasebet olarak ifade edilmekte ve maddi muhtevası itibariyle ferdin vasfi olarak ortaya çıkan bir hukuki statüyü ifade etmektedir.²²⁶ Bu anlamda vatandaşlık, bir ülkede hâkim olan hukuk nizamına aidiyeti ifade etmektedir. Bu bakımdan vatandaşlık bir şahıs topluluğunun bir ülkede bir hukuk düzenine göre yaşamaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkmış bir kavramdır.²²⁷

Yukarıdaki tanımlarda vatandaşlık kavramının başlıca iki unsura dayalı olarak içeriğinin belirlendiği görülmektedir. Bunlar, bireyle devlet arasındaki “hukuki ilişki” ve bireyin hukuken belirlenmiş vasfi olarak ortaya çıkan “hukuki statü”dür. Her iki unsur da tek başına vatandaşlık kavramını açıklamaktan yoksundur. Ancak bir arada ele alındığında bugünkü modern anlayışa uygun olmaktadır. Vatandaşlık, devletle birey arasında onun yaşamı boyunca devam edecek olan ilişkiler başlattığından bir “hukuki ilişki” olarak görülmektedir. Bu süreçte bir tarafta devlet yer alırken, diğer tarafta vatandaşlığı kazanabilme durumu hukuken belirlenmiş bir birey yer almaktadır. Hangi koşullarda vatandaşlığın kazanılacağı ya da kaybedileceği ise vatandaşlık hukukunda belirlenmektedir. Diğer bir deyişle, devlet bu ilişkide egemen güç olarak üstün konumda olup, kimlerin hangi koşullar altında vatandaşlığını kazanacağını ve kaybedeceğini kendisi belirlemektedir.²²⁸ Vatandaşlığı hukuki statü olarak ifade eden ikinci unsur ise birey ile devlet arasındaki ilişki sonucu belirli hak ve yükümlülüklerin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu hak ve yükümlülükler bir devletten diğerine farklılık gösterebileceği gibi yürürlüğe konan yeni kanunlarla zaman içinde de farklılık gösterebilir. Vatandaşlık bir hukuki statü olarak ele alındığında ise, devletle kişi arasında kurulan ilişki, kamusal çıkarın ön planda olduğu bir kamu hukuku ilişkisi olarak ortaya çıkmaktadır. Kişi bu bağın kurulmasıyla ilgili devletin hukuk düzenine tabi olur ve o düzenin kendisine tanıdığı haklardan yararlanır ya da öngördüğü yükümlülükleri yerine getirir. Bu yönüyle vatandaşlık, kişiyi bir statü içine sokmaktadır.²²⁹

²²⁶ Ergin Nomer, **Vatandaşlık Hukuku**, Filiz Kitapevi, 13. baskı, Mart 2002, İstanbul, s.16.

²²⁷ Y.a.g.e., s.5.

²²⁸ Vahit Doğan, **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Yetkin Yayınları 2002, Ankara, s.30.

²²⁹ Y.a.g.e., s.31.

Literatürde vatandaşlık kavramının kullanımı konusunda tam bir birliğin olmadığı görülmektedir. Vatandaşlık kavramının yanı sıra yurttaşlık, uyrukluk (tabiiyet) gibi kavramlar da bu kavramın yerine kullanılabilir. Literatürdeki görüşlerden hareketle, bu çalışmada vatandaşlık kavramı yurttaşlık kavramıyla eş anlamlı kabul edilerek, vatandaşlık kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Buna karşın, vatandaşlık ve uyrukluk kavramlarının farklı anlamlar içerdiğine ilişkin genellikle bir fikir birliğinin olduğu görülmektedir. Buna göre, vatandaşlık ve uyrukluk kavramları eş anlamlı değildirler. Uyrukluk, gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra, gemi ve hava gemilerinin de devlete olan bağlılığını ifade etmektedir. Vatandaşlık ise, sadece gerçek kişileri devlete bağlayan bir araç olup, vatandaşın ait olduğu devletin hukuk düzeni tarafından tanınan bütün haklardan yararlanması durumunu da içermektedir.²³⁰ Doğan da Göger ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ona göre de uyrukluk bir üst kavram, vatandaşlık ise bir alt kavramdır.²³¹ Gautron'a göre ise uyrukluk, kişiyi devlete bağlayan hukuki bir bağ olarak tanımlanırken; vatandaşlık ise siyasi ve kamu haklarının kullanılma ehliyeti olarak tanımlanmaktadır.²³² Bu bağlamda sömürge devletlerde siyasi hakların sadece anavatan halkına tanınmış olması, sömürge halkına tanınmamış olması nedeniyle bu tür devletlerde, anavatan halkının vatandaş olduğunu, siyasi haklardan yararlanmayan sömürge halkının ise sadece tebaa niteliğinde olduğu belirtilmektedir.²³³

Uyrukluk kavramı kamu hukuku açısından birey ile devlet arasında var olan bir hukuksal bağ olmakla birlikte, vatandaşlık statüsünün kanılması için tek başına yeterli değildir. Bireyler, devlete uyrukluk bağıyla bağlı olmasalar da, vatandaşlığa bağlı bazı hak ve yükümlülükler sahip olabildikleri gibi, bunun tam aksine, uyrukluk bağıyla bağlı olsalar dahi, vatandaşlığa bağlı bazı haklardan yoksun bulunabilirler.²³⁴

²³⁰ Göger, a.g.e.,s.3.

²³¹ Doğan, a.g.e.,s.28.

²³² Jean Claude Gautron, **Avrupa Yurttaşlığı ve Fransa'daki Hukuki, Siyasi Tartışma**, (Çev: Durmuş Tezcan), 1997, İzmir,s.266

²³³ Hicri Fişek, **Anayasa ve Vatandaşlık**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını:152, Ajans Türk Matbaası, 1961, Ankara, s.1.

²³⁴ Gözde Kaya, **Avrupa Vatandaşlığı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003, s.5.

Vatandaşlık kavramı önceleri bireyin sahip olduğu hak ve yükümlülükler açısından ele alınarak açıklanmaya çalışılmaktaydı. Vatandaş olanlarla yabancı olanlar arasında sahip oldukları hak ve yükümlülükler açısından farklılıkların bulunduğu düşüncesinden hareketle, vatandaşlık kavramı sahip olunan hak ve yükümlülükler ile anlamını bulmaktaydı. Fakat çağdaş devlet anlayışında bu görüşler artık yetersiz kalmaktadır. Çağdaş devlette artık yabancılar da vatandaşlarla aynı haklara sahip olmakta ve bir takım yükümlülükleri yerine getirmek durumunda kalmaktadırlar. Yükümlülükler açısından genel olarak ifade edilebilecek fark, devlete ait olanların yani vatandaşların devlete karşı sadakat ile yükümlü olmaları, yabancıların ise sadece kanunlara itaat etmelerinin beklenilmesi olmaktadır.²³⁵ Ancak, seçme ve seçilme hakkı gibi bazı hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde vatandaşlık unsuru öne çıkmakla birlikte, vatandaşlık olgusu belirli hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle özdeşleştirilerek, onun temel unsuru olarak düşünülmemelidir.

Vatandaşlık olgusu, iç hukuk ile olduğu kadar uluslararası hukukla da ilişkilendirilmektedir. İç hukukta vatandaşlık bireye seçme ve seçilme hakkı ve askerlik gibi bazı hak ve yükümlülükler içeren bir statü kazandırmakla birlikte, uluslararası hukukta kendi vatandaşlarının haklı çıkarlarını yabancı devletlerin ülkesinde de koruma hakkını, diğer bir deyişle, diplomatik koruma hakkını sağlayan bir özellik taşımaktadır.²³⁶

2.3.2. Avrupa Vatandaşlığı Kavramının Gelişimi

Avrupa Birliği'nde vatandaşlık kavramının esas olarak ilk kez 1991 yılında Maastricht Antlaşmasıyla ele alındığı görülmektedir. Roma Antlaşması, vatandaşlık kavramına ilişkin herhangi bir hüküm içermemektedir. Roma Antlaşmasının

²³⁵ Nomer, a.g.e.,s.17.

²³⁶ Rainer Hofmann, "Overview of Nationality and Citizenship in International Law", **Citizenship and Nationality Status in The New Europe**,eds.: Siofra O'Leary and Teija Tilikainen, Sweet and Maxwell London 1998, p.13

vatandaşlık kavramına en önemli katkısı ekonomik bakımdan olmuştur. Malların, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla getirilen önlemler vatandaşlık kavramının gelişimine de katkıda bulunmuştur. Serbest dolaşım ve yerleşim hakkı, cinsiyet ve üye devlet vatandaşlığı temelinde ayırım yapılmaması ve diğer bazı sosyal hakların antlaşmada yer alması vatandaşlık kavramının gelişimindeki ilk unsurları oluşturmaktadır. AB’nde diğer birçok konuda olduğu gibi, vatandaşlık kavramının ortaya çıkışı da birden olmamış, bu noktaya belirli aşamaların sonunda ulaşılmıştır. AB’nin kendine özgü kurumlar oluşturması ve yasalar çıkartıp yürütmesi, bunların üye ülkelerin iç uygulamalarından üstün olması, üçüncü ülkelere karşı tek tip bir uygulamanın var olması, tek paraya geçilmesi gibi gelişmeler Avrupa vatandaşlığı kavramının gelişimine zemin hazırlamıştır.

1970’li yıllarda dünyada yaşanan petrol krizi ve dolar şokunun da etkisiyle kendi genişlemesi ve bütünleşmesiyle uğraşan AB, bu konuda önemli bir adım atamamıştır. Bununla beraber yenedünya düzeninde hiçbir devletin tek başına uluslararası ilişkilerde etkin olamayacağı görüşünden hareketle bir Avrupalı kimliğinin oluşturulması fikri bu yıllarda yeşermeye başlamıştır. Birlik içinde yaşanan krizin nedenlerinden biri olarak topluluk ile vatandaşlar arasındaki bağın kopuk olması gösterilmiştir. Bazı Avrupalı politikacılar Avrupa’nın bireye daha yakın olması gerektiği konusunda birleşmişlerdir.²³⁷ 1972 yılındaki Paris Zirvesinde, Avrupa vatandaşlığını geliştirme yolunda ilk somut adımın atılacağı ve ilk aşamanın öğrenci hareketliliğini, öğretmen değişimlerini ve diplomaların uyumlaştırılmasını kapsayacağı belirtilmiştir.²³⁸ Bu zirvede, hükümet başkanları Avrupa bütünleşmesini geliştirmek amacıyla bu konunun incelenmesi görevini Belçika Başbakanı Leo Tindemans’a verdiler. 1975 yılında Belçika başbakanı Leo Tindemans Avrupa Birliği’nin geleceği ve biçimine ilişkin bir rapor hazırlayarak Komisyona sunmuştur. Raporun “Avrupa Vatandaşlığı’na Doğru” başlıklı bölümünde pasaport birliği, seçme ve seçilme hakkı incelenmiştir. Avrupa vatandaşlığına özgü haklar, bireysel ve siyasal haklar açıklanmış, özellikle seçme ve seçilme hakkı ile devlet memuru olarak

²³⁷ Geniş bilgi için bkz. Kaya, a.g.e., s.14-19.

²³⁸ Kaya, a.g.e., s.14.

kamu dairelerinde çalışma hakkının bütünleşmeye katkı sağlayan ve antlaşma prensipleri doğrultusunda mantıklı hedefler olduğu dile getirilmiştir.²³⁹

Avrupa Birliği'nde 1979 yılında vatandaşları temsil eden Avrupa Parlamentosu üyelerinin tek dereceli seçimle iş başına getirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece en temel hak olan seçme hakkının verilmesiyle AB'nde demokratik süreç ilk adım atılmıştır. Üye devlet vatandaşları bu haklarını ilk defa 1979 da yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde kullanmışlardır.

Avrupa vatandaşlarına tanınan ilk siyasi hak, Avrupa vekillerini seçmek için kullanılan seçmen sıfatı olmuştur. Bu ilk ilerlemeye rağmen, Avrupa'nın sadece ekonomik, yasal, teknik ve gitgide daha karmaşık bir hal alan yapıya büründüğüne dair eleştiriler gelmeye devam etmiştir. Komisyon, bir otokrasi ve teknokrasi yetkisi kullanmakla suçlanmıştır. Kamuoyu Avrupa yapılanmasına karşı tepkiler geliştirmiştir. Kitlelerin bu yapılanmaya karşı heyecanı sağlanamamış ve ilk Avrupa seçimlerinde katılım oranı %40 olarak gerçekleşmiştir. Bu da vatandaşların yeterince dikkate alınmadığını göstermiştir.²⁴⁰

80'li yıllarda vatandaşlık kavramıyla ilgili en önemli adım 1984 yılında Fontaineblau zirvesinde atılmıştır. Bu zirvede "Vatandaşlar Avrupası"nı yaratmak ve dünya nezdinde Avrupa Topluluğu'nun kimliğini ve imajını geliştirmek üzere iki ad hoc komitenin oluşturulmasına karar verilmiştir.²⁴¹ Bu komitelerin çalışmaları sonucu hazırlanan raporlarda Avrupa vatandaşlarının sosyal ve siyasi haklarının geliştirilmesi, ekonomik ve ticari faaliyetlerin kolaylaştırılması, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımındaki engellerin kaldırılmasına yönelik haklar ele alınmaktaydı. Ticari faaliyette bulunma, malların serbest dolaşımının kolaylaştırılmasına yönelik sınır engelleri, yerleşim hakkı ve diplomaların tanınması

²³⁹ "Tindemans Raporu", Avrupa Topluluğu Dergisi, Doğu Matbaacılık, Sayı 8, Şubat-Mart 1976, Ankara s.15.

²⁴⁰ Kaya, a.g.e.,s.16-17., Ayşe Füsün Arsava, "Avrupa Birliği Hukukunda Yurttaşlık Kavramı", **Kocaeli Fakültesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:2 1988-99, s.294. Annie Gruber, "Avrupa Birliği'nin İşleyiş Sürecinde Avrupa Yurttaşlığı", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, 2005, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

²⁴¹ Ömer Bozkurt, "Avrupa Topluluklarında Yurttaşların Yönetime Katılması", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:23, Sayı:2, Haziran 1990 s.30-31

gibi sonuçta vatandaşlık haklarının gelişimine katkıda bulunacak konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca Avrupa vatandaşı olma bilincinin yerleşmesi, seçme hakkı, eğitim ve kültür gibi Avrupa vatandaşlığının gelişimine katkıda bulunacak haklar üzerinde durulmakta ve öneriler geliştirilmekteydi. Bu raporların temel amacı önceki yıllarda ortaya konan bu fikirleri somut hale getirmektir. Yine bu dönemde 9 Mayıs “Avrupa günü”, mavi zemin üzerine 12 yıldızlı Avrupa bayrağı “resmi bayrak” ve Ludwig van Beethoven’ın dokuzuncu senfonisinin dördüncü bölümü “Avrupa’nın resmi marşı” olarak belirlenerek²⁴² “Vatandaşlar Avrupa”sı güçlü sembollere kavuşturulmuştur.

Maastricht Antlaşmasında ele alınan üye devletlerdeki yerel seçimlere katılma ve seçme hakkı köklerini 80’li yılların sonlarına doğru hazırlanan Vetter raporunda bulmaktaydı. Rapor özellikle parlamento seçimlerine katılmakla yerel seçimlere katılmak arasındaki farklılığı vurgulayarak vatandaşlık konusunu tekrar gündeme taşımaktaydı. Parlamento tarafından da kabul edilen tasarı Maastricht sonrasındaki dönemde üye devlet vatandaşlarının herhangi bir üye ülkede yerleşim hakkına dayalı olarak ortaya çıkan yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı, bu dönemde hazırlanan Vetter raporunda köklerini bulmuştu.

90’lı yıllara gelinceye kadar AB’nde “Avrupa Vatandaşlığı” kavramının birçok kez çeşitli raporlarda ve zirvelerde gündeme geldiği görülmektedir. Yeni dünya düzeninde uluslar arası ilişkilerde etkin bir güç olabilmek amacıyla gerçekleştirilen birleşmenin sonucu olarak Avrupa kimliği ve vatandaşlığı kavramı ortaya çıkmış ve bu bilincin geliştirilmesi de onun ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştü. Bu yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar 90 lı yıllardan sonraki Avrupa vatandaşlığı kavramının gelişimine temel teşkil etmekle birlikte, somut adımların atılmasında yeterli olamamıştır. 90’lı yıllarda dünya siyaset sahnesindeki önemli değişimler Avrupa Siyasal Birliği’nin oluşumunu hızlandırmış ve bu siyasal birliği oluşturabilmenin en önemli olgusu olarak Avrupa Vatandaşlığı kavramı bu kez somut adımlar atılmak üzere tekrar gündeme gelmiştir. Artık Avrupa sadece

²⁴² Deniz Vardar, Avrupa Kimliği ve Kimlik Oluşum Süreci, **Birikim Dergisi**, Say:157, Mayıs 2002, s.37.

ekonomik bir bütünleşme değil aynı zamanda vatandaşları da daha fazla dikkate alan siyasi bir kimliğe sahip olmalıdır.

İlk somut adımlar Maastricht Antlaşmasıyla atılmış ve antlaşmanın sekizinci maddesinde Avrupa Vatandaşlığı kavramı yer almıştır. Daha sonra, kurucu antlaşmada değişiklikler yapan Amsterdam ve Nice Antlaşmalarında yeni hükümlerle genişletilerek geliştirilmiştir. Maastricht’de Birlik vatandaşlığının kurulması suretiyle Avrupalı kimliğinin geliştirilip güçlendirilmesi ve Topluluğun bütünleşme sürecine daha fazla yoğunlaşılması amaçlanmıştır.²⁴³ Maastricht Antlaşmasıyla ilk defa Birlik, yeniden yapılanmaya giderek ekonomik bütünleşmenin ötesinde siyasi bütünleşmeye yönelmiş ve ilk kez vatandaşları dikkate alan siyasi bir kimliğe bürünmeye başlamıştır.

Maastricht Antlaşması’nın giriş kısmında devlet başkanları, ”ülkelerindeki tüm milli vatandaşları içine alacak ortak bir vatandaşlık için görüş birliğine vardıklarını” teyit etmektedirler. Ayrıca, antlaşmanın 8. maddesi “Avrupa Vatandaşlığı” kavramını içermektedir. Bu madde şu şekildedir:

1. Birlik Vatandaşlığı bundan böyle yürürlüğe girmiştir. Her bir üye devletin milliyetine bağlı olan herkes Birlik vatandaşı sayılacaktır.
2. Birlik vatandaşı bu antlaşmayla verilen haklarını kullanabilecek ve burada belirtilen sorumluluklarla yükümlü olacaktır.²⁴⁴

Antlaşmanın aynı maddesinde Avrupa vatandaşlarının hak ve sorumlulukları da belirtilmekte ve sahip oldukları haklar sayılmaktadır. Vatandaşlara tanınan hakların içeriği bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

“Avrupa Vatandaşlığı” konusuna getirilen en somut adım Maastricht Antlaşması’yla atılmış, siyasi bütünleşme doğrultusunda vatandaşları daha çok dikkate alan yeni bir Avrupa kimliği yaratılmaya çalışılmıştır. Bu antlaşmanın

²⁴³ Citizenship of the Union, Erişim: 20.04.2006.,

<http://www.historiasiglo20.org/europe/ciudadunion.htm>.

²⁴⁴ The Maastricht Treaty, Erişim: 13.06.2007 <http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf>.

tamamlayıcısı niteliğinde olan Amsterdam ve Nice Antlaşmalarına ise giderek vatandaşlık haklarının genişletildiği, daha güçlü bir Avrupa kimliği yaratılmaya çalışılmıştır. Buna rağmen, ortak kimlik oluşturmak adına vatandaşlık konusundaki eksiklikler ileride hükümetler arası konferansların gündemini oluşturmak üzere ötelenmiştir.

2.3.3. Avrupa Vatandaşlığı

Maastricht Antlaşmasının 8. maddesi Avrupa Toplulukları Antlaşması'na (ATA) eklenmesiyle "Avrupa Vatandaşlığı" kavramı somut bir nitelik kazanmıştır. ATA'nın 17-22 maddeleri arası Avrupa vatandaşlığı kavramına ayrılmıştır. Buna göre, antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren AB'ye üye olan devletlerin vatandaşları ulusal vatandaşlıklarının yanı sıra, aynı zamanda Avrupa vatandaşlığı sıfatını da kazanmaktadırlar. Ancak bugün için Avrupa vatandaşlığı bir statü niteliğindedir. AB'ye üye olan devletlerin vatandaşlarına tanınan bu statü ile AB vatandaşları bir takım haklar elde etmektedirler.

Avrupa vatandaşlığının kazanılması için gerekli ve yeterli olan tek koşul, AB'ye üye devletlerden birini vatandaşı olmaktır. Herhangi bir üye devletin vatandaşlığı Avrupa vatandaşlığını kendiliğinden kazandırmaktadır. Vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesi konusunu düzenleyen herhangi bir antlaşma hükmü mevcut olmadığından, prensipte, hangi koşullarda vatandaşlık verileceğinin belirlenmesi üye devletlerin egemenlik alanına bırakılmıştır.²⁴⁵ Avrupa vatandaşlığını kazanma ya da kaybetme usul ve koşulları kişilerin hangi üye devletin vatandaşı olduklarına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Her ülkenin ayrı vatandaşlık kanunları bulunmaktadır. Farklı uygulama Birlik vatandaşları arasında eşitsizliğe yol açmaktadır ki, bu da vatandaşlık kavramını zedelemektedir.

²⁴⁵ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan ve Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara 2001, s.221.

Literatürde Avrupa vatandaşlığı tartışmalı bir kavramdır AB sınırları içinde üye devlet vatandaşlarını üçüncü ülke vatandaşlarından ayırarak onlara eşit temelde bazı haklar sağlamakta ve ulus devlet vatandaşlığına benzer bir vatandaşlık yaratılmaktadır. Ancak Avrupa vatandaşlığı bugün için bir statü niteliğindedir ve tam bir vatandaşlık değildir.

Öncelikle AB'nin kendine ait, başlı başına bir nüfusu bulunmamaktadır ve nüfusu üye ülkelerin nüfuslarından oluşmaktadır. Bu nedenle bazı yazarlar, ortak bir dil, tarih, etnik köken ve kimliği paylaşan bir halkın bulunmaması nedeniyle bir Avrupa kimliğini yaratmanın güç olduğunu ileri sürmektedirler.²⁴⁶

Modern devletler hukuku anlayışında vatandaşlık bir ferdin devlete aidiyeti olarak ortaya çıkmaktadır. Bu aidiyet devletin tüm üyelerine, devlet otoritesine iştirak dahil olmak üzere, aynı hakları tanır ve bu bakımlardan onları yabancılardan ayırır. İşte vatandaşlığın bu vazgeçilmez özelliği, Topluluk vatandaşlığı ile Topluluk üyesi devletler arasındaki ilişkide mevcut değildir. Öncelikle Topluluk vatandaşlarının tam bir eşitliği söz konusu değildir.²⁴⁷

Belirli vatandaşlık haklarının ve politik hakların Topluluk vatandaşlarına tanınması ve bir pasaport birliğinin gerçekleştirilmesi yoluyla Topluluğun, Topluluk vatandaşlığı sıfatını kuvvetlendirmesi mümkündür ve beklenebilir bir olaydır. Fakat bu durum üye devlet vatandaşlığını ortadan kaldıramadığı sürece Topluluk vatandaşlarına devletler hukuku anlamında bir vatandaşlık kazandıramaz.²⁴⁸

Ayrıca, vatandaşların temsil edilmesi açısından değerlendirildiğinde, Birlik düzeyinde bir eşitlik mevcut değildir. Sözgelimi, Parlamento'da küçük üye devletlerden bir ekseriyet oluşturulduğunda, Birlik nüfusunun çoğunluğunu temsil edemediği görülmektedir. Mevcut yapı içinde vatandaşlar üye devletlerin nüfuslarına

²⁴⁶ Scott, a.g.e., s.481.

²⁴⁷ Nomer, a.g.e., s.21.

²⁴⁸ y.a.g.e., s.21-22.

göre farklı olarak temsil edildiklerinden tek bir Avrupa vatandaşlığından söz etmek güçtür.²⁴⁹

2.3.4. AB Anayasası Öncesi Avrupa Vatandaşlarının Hakları

Maastricht Antlaşmasının 8. maddesi Avrupa vatandaşlarına tanınan hakları şu şekilde saymaktadır.

- AB'ye üye devletlerin topraklarında serbestçe dolaşım ve yerleşim hakkı (md.8a),
- Uyuğunda bulunulan üye devletin dışındaki bir üye devlette yerleşme durumunda, yerleşilen üye devletin vatandaşlarıyla aynı koşullar altında, Avrupa Parlamentosu seçimleri ile yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı (md.8b),
- Uyuğunda bulunulan üye devletin üçüncü bir devletin ülkesinde diplomatik bir temsilciliğinin bulunmaması durumunda, AB üyesi diğer devletlerin diplomatik temsilciliğine başvurmaya dair diplomatik korunma hakkı (md.8c)
- Avrupa Parlamentosu nezdinde dilekçe verme hakkı ile Ombudsman'a (halk denetçisi) başvuru hakkından oluşmaktadır.(md.8d)

Maastricht Antlaşması'nın 8. maddesi ile getirilen hakların bir kısmı daha önceden kazanılmış olan haklardır, bir kısmı ise ilk defa olarak antlaşma ile

²⁴⁹ Jörg Gerkrath, "Representation of Citizens by the EP", **European Constitutional Law Review**, 1: 73-78, 2005, s.76

getirilmiştir. Üye devletlerin sınırları içerisinde serbest dolaşım ve serbest ikamet hakkı, Avrupa Parlamentosunun doğrudan seçimle seçilmesi ve Avrupa Parlamentosuna dilekçe verme hakkı daha önceden kazanılmış haklardı.²⁵⁰ Buna karşın, yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı, üye devletlerin sağladığı diplomatik korunma hakkı ve Ombudsman'a başvuru hakkı Maastricht Antlaşmasıyla kazanılan haklardı.

Serbest dolaşım ve ikamet hakkı üye devletler arasında bir ortak pazar yaratma amacına yönelik olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kuruluş yıllarına kadar dayanan ve bu nedenle de başlangıçta ekonomik ve sosyal güvenliğin sağlanması amacını taşıyan bir hak olarak ortaya çıkmıştır. Serbest dolaşım ve yerleşme hakkı işçiler, serbest çalışan kişiler, hizmet üretenler, emekliler, iş arayanlar ve öğrenciler gibi değişik kategorilerde yer alan kişiler için geçerlidir.²⁵¹ Yerleşme serbestisi, bir başka üye devlet topraklarında yerleşmek isteyen bir üye devlet vatandaşı ile Topluluk içinde herhangi bir yerde yerleşmiş olan ve yine Topluluk içinde herhangi bir yerde acente, şube ya da yan kuruluş açmak isteyen bir üye devlet vatandaşının bu konuda karşılaşılabilecek engellerin ortadan kaldırılmasını gerekli kılar.²⁵²

Kendi milliyetinden olmadığı halde bir üye devlette oturan vatandaşlar ikamet ettiği üye devletin seçme ve seçilme mevzuatını yerine getirmek koşuluyla mahalli (belediye) seçimlerde oy verme ve aday olma hakkına sahiptir. Benzer şekilde, bir üye ülkede ikamet eden fakat o ülkenin tabiiyetinde olmayan Birlik vatandaşları Avrupa Parlamentosuyla ilgili seçme ve seçilme hakkına da sahiptir. Fakat başkanlık, genel, kantonal ve bölgesel seçimlerde ve halk oylamalarında oy kullanamazlar. Örneğin, uyruğunda olmadığı bir üye ülkede ikamet edenler 1994 yılının Haziran ayında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy kullanabilmişlerdir. Bu bireyler aynı zamanda 1996 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlere de

²⁵⁰ Ercüment Tezcan, "Avrupa Birliği Yurttaşlığı: Gelişim ve Perspektifler", **Birikim Dergisi**, Sayı 157, Mayıs 2002, s.28

²⁵¹ Bokurt, a.g.e., s.238.

²⁵² y.a.g.e. s.239

katılabilmişlerdir.²⁵³ Bu haklarla birlikte bir İngiliz, Paris Belediye Başkanı olabilir veya bir İrlandalı, İtalya'dan Avrupa Parlamentosuna girebilir. Ancak bu tür konularda o ülkede bir süre ikamet etme şartı aranmaktadır. Bu süre şu anda beş yıldır.²⁵⁴

Seçme ve seçilme hakkının devletlerin egemenlik yetkileriyle ilişkili olması nedeniyle, Avrupa vatandaşlarının bu hakkı vatandaşı olduğu üye devletin dışında kullanmaları, o devletin inisiyatifine bırakılmıştır. Diğer bir deyişle her üye devlet yerleşme hakkına dayalı olarak diğer üye devlet vatandaşlarına yerel seçimlere katılma hakkını tanımakta fakat bu hakkın nasıl kullanılacağı ve vatandaşın sahip olması gereken koşulların ne olduğu o ülkenin yasalarına bırakılmaktadır. Ayrıca üye devletler arasında siyasal parti kurma ya da kişilerin mevcut siyasi partilere katılımı farklılık göstermekte, katılım bazı üye devletlerde tamamen yasak olurken, bazılarında sınırlamalar getirilebilmektedir. Bu koşullardaki farklılıklar vatandaşların seçme ve seçilme haklarını gereği gibi kullanmalarını engellemekte, eşitsizlik yaratarak vatandaşlık kavramının özünü zedelemektedir.

Bu antlaşmadan daha önce, dört üye ülkede seçme ve seçilme hakkı sadece Topluluk vatandaşlarına değil, aynı zamanda Topluluk dışındaki ülke vatandaşlarına da tanınmıştır. İrlanda'da bu hak 1972 yılından beri en az altı ay ikamet eden yabancılara; Danimarka'da 1981'den beri en az üç yıl ikamet eden yabancılara; Hollanda'da 1983'den beri beş yıl bir bölgede oturan yabancılara tanınmıştır. Portekiz'de tüm yabancının 1989'dan bu yana yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakları vardır. AB'nde bir yabancı İrlanda, Danimarka, Hollanda ve Portekiz' de belediye başkanı olabilir. Diğer AB ülkelerinde ise bir yabancı, belediye başkanı ve başkan yardımcısı olamaz.²⁵⁵

Avrupa vatandaşlarına ilk kez geniş haklar öngören Maastricht antlaşmasında yer verilen bir diğer hak da, kendi ülkesinin diplomatik olarak temsil edilmediği bir

²⁵³ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara 1999, s.185

²⁵⁴ 12.02.2005. Erişim: <http://www.atonet.org.tr/turkce/ab.htm#8>.

²⁵⁵ Karluk, a.g.e., s.210.

üçüncü ülkede bulunan Birlik vatandaşının herhangi bir üye devletin temsilciliğinin tanıdığı diplomatik korumadan eşit şekilde yararlanmasıdır. Üçüncü bir ülkede bulunan üye devlet vatandaşlarının herhangi bir durumda Topluluğun diplomatik korunma hakkını kullanabilmeleri söz konusu değildir. Topluluğun üye devlet vatandaşlarına böyle bir hakkı sağlayamaması, o ülkede temsilciliği bulunan diğer bir üye devlet aracılığıyla bu işlevini yerine getirmesine yol açmaktadır. Vatandaşların diplomatik korunma hakkından yararlanabilmesi için üçüncü bir ülkede bulunmaları ve kendi ülkelerinin orada bir temsilciliğinin bulunmaması gerekmektedir. Bu koşullarda diplomatik korunma hakkı talep eden herhangi bir üye devletin vatandaşına, kendi ülkesi vatandaşlarına tanıdığı hakları eşit olarak yararlandırma koşulu bulunmaktadır.

Topluluk ile ilgili konularda Avrupa Parlamentosu'na dilekçe ile müracaat hakkı ve Avrupa yönetimine karşı 138. e maddesiyle kurulan Ombudsman (arabulucu) kurumuna başvurma hakkı da bu antlaşmayla Avrupa vatandaşlarına tanınan haklardır.²⁵⁶ Buna göre, tüzel kişilerin yanı sıra herhangi bir üye devlette ikamet eden Birlik vatandaşı Avrupa Parlamentosu'na dilekçe ile başvurabilmektedir. Topluluğun ilgi alanına giren herhangi bir konuda dilekçe ile parlamentoya başvuru hakkı, vatandaşlara tanınan önemli bir hak olarak değerlendirilmektedir. Bu antlaşmayla AB'nde diğer bir ilk olarak gerçekleştirilen Ombudsman Kurumu ile de vatandaşların topluluğun yanlış ve kötü uygulamalarından korunması amaçlanmaktadır. Böylece vatandaşlar kendilerini koruyucu kurumsal bir mekanizmaya sahip olmaktadırlar. Zaman zaman gündeme gelmesine ve bazı üye devletlerde daha önce yer alan bir kurum olmasına rağmen, ilk kez Maastricht antlaşmasında ele alınmasıyla yasal bir zemine oturtularak, antlaşmadan doğan bir hak statüsüne kavuşmuştur. Bağımsız hareket eden ve yasama organı tarafından görevlendirilen ombudsman, yönetilenler tarafından idarenin eylem ve işlemlerine karşı yapılan şikayetleri kabul etmekte ve yönetimin hukuka uygun hareket etmesini sağlamaktadır.²⁵⁷

²⁵⁶ Mithat Baydur, "Avrupa Vatandaşlığı", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.36, 2000, s.832.

²⁵⁷ Şeref Gözübüyük, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, 17.baskı Ankara 2002, s. 338-339

AB Antlaşması(Maastricht Antlaşması) madde 8/e de, komisyonun her üç yılda bir Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu ile Ekonomik ve Sosyal Komite'ye Avrupa Vatandaşlığı'na ilişkin bir rapor sunması öngörülmüştür. Böylece her üç yılda bir hazırlanan düzenli raporlarla antlaşmanın hükümlerinin nasıl uygulandığını da takip etmektedir. Aynı maddenin son fıkrasına göre de Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan bu raporları dikkate almak suretiyle, Avrupa Komisyonunun teklifi ve Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra oy birliği ile alacağı bir kararla bu bölümdeki hakları güçlendirecek ya da haklara yeni haklar ekleyecek nitelikte hükümler öngörebilecek ve bu hükümleri kendi anayasal düzenlemelerine uygun biçimde kabul etmeleri konusunda üye devletlere tavsiyelerde bulunacaktır.²⁵⁸ Bu maddeyle Avrupa vatandaşlarının yeni haklar kazanmasına yol açacak yeni tasarıların sunulmasının önü de açılmış olmaktadır.

Maastricht Antlaşması vatandaşlık haklarının gelişiminde bir dönüm noktası olarak kabul edilmekle birlikte, eleştirel bakışta bir çok eksikliğe sahip olduğu da görülmektedir. En önemli eksiklik, Maastricht Antlaşmasıyla getirilen vatandaşlık hakları içinde temel ve sosyal haklar bulunmamasıdır. Buna göre, sosyal hakların geliştirilmesi her üye devletin yasama organına bırakılmaktadır. Vatandaşlıkla ilgili haklar üye ülkelerdeki haklarla kıyaslandığında günlük yaşamın küçük bir bölümünü kapsamaktadır. Oysa Birlik vatandaşlığının amacı tıpkı demokratik devlet düzeninde olduğu gibi, vatandaşlarını yabancı bir ülkede de evindeki gibi hissettirmektir.²⁵⁹ Bu nedenle 90'lı yılların ikinci yarısına kadar vatandaşlığın ve ortak bir kimliğin geliştirilmesi çabaları yetersiz kalmıştır. Bunun doğal sonucu olarak AB'ye üye ülke vatandaşları kendi ülkelerinde olduğu gibi Birliğe karşı aidiyet duygusuna sahip olamamış ve kendini Avrupalı olarak tanımlamak yerine, Alman, İngiliz veya İtalyan gibi ulus devlet kimlikleriyle tanımlamayı tercih etmişlerdir.²⁶⁰

²⁵⁸ İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, **Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma**, s.13.

²⁵⁹ Ulrich K. Preub, "Citizenship in the European Union: A Paradigm for Transnational Democracy", **Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy**, Der. Daniele Archibugi and David Held, Polity Press, UK, 1998,s.146, Pelin Sönmez, **Avrupa Birliği'nin Demokratik Yapısının Birliğin Geleceği Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi** (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005,s.17.

²⁶⁰ Sönmez, a.g.e.,s.18.

Maastricht Antlaşmasında eksik kalan unsurlar 2 Ekim 1997 tarihli Amsterdam Antlaşmasıyla tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu antlaşmada vatandaşlık kavramına getirilen en önemli değişiklik sosyal boyutun ele alınmış olmasıdır. Böylece istihdam ve vatandaşlık hakları gibi konularda siyasi iradenin gerekli adımları atması da mümkün olmaktadır. Ortak hükümler kısmında yer alan 2. madde istihdamın artırılmasını da artık Birliğin hedefleri arasına yerleştirmektedir. Avrupa Topluluğu ekonomik politikaların da yardımıyla bu hedefi gerçekleştirmeye çalışacaktır. Bütün politikalarda, konu ne olursa olsun, sosyal boyut göz ardı edilemez. 1997'de Avrupa'da 17 milyon işsiz olduğu düşünüldüğünde, AB'nin o dönemde ne kadar hassas ve önemli bir konuya değindiği anlaşılabilir.²⁶¹

Amsterdam antlaşmasıyla Birlik vatandaşlarına getirilen önemli haklardan biri de AB kurumlarının işleyişi hakkında resmi bilgi alabilecek olmalarıdır. Amsterdam Antlaşması'nın (md.17-22) maddeleri, bütün Avrupa vatandaşlarının Ombudsman da dahil olmak üzere birlik kurumlarıyla (Avrupa Parlamentosu, Konsey, Komisyon, Adalet Divanı, Sayıştay) kendi dilinde yazışma gerçekleştirme ve bunun cevabını yine kendi dilinde alma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir.²⁶² Vatandaşlar Avrupa Parlamentosunun, Konseyin ve Komisyonun ve son antlaşmalarla kurulan diğer Avrupa kurumlarının resmi belgelerine erişim hakkına sahiptir. Bu hak şeffaflık olgusu olarak antlaşma ile vatandaşlara tanınan bir haktır. Bu hak bazı üye devletlerde daha önceden verilmiştir. Örneğin, Fransa'da 17 Temmuz 1978 tarihli bir kanunla bu hak vatandaşlara verilmiştir. Bunu bir istisnası bulunmaktadır. Eğer sır olarak kabul edilen bir takım idari belgeler varsa, bunların kamu menfaati nedeniyle gizli tutulması öngörülmüştür.²⁶³ Ayrıca Amsterdam Antlaşması ile üye devletlerin antlaşmalara uymayarak prensipleri ihlal etmesi durumunda yaptırımlara çarptırılması da getirilen önemli bir değişikliktir.

AB kurumlarının işleyişi konusunda şeffaflık getirmesi ve vatandaşların kendi dilinde bilgi alma hakkının getirilmesi gibi çok önemli kazanımlarına rağmen, bu konuda bazı eleştiriler de yapılmıştır. En sert eleştirilerden biri Topluluk

²⁶¹ Gruber, a.g.e.,s.7.

²⁶² Erişim: 21.02.2006 <http://www.europa.eu.int/topics/treaty/report/part1.en.htm>

²⁶³ Gruber, a.g.e.,s.8.

kurumlarına ve Ombudsman'a yazılı olarak başvurma hakkının içeriğinin belirlenmemiş olmasıdır. Topluluk kurumlarının bu yazılı başvuruya yanıt vermelerinin zorunlu olup olmadığı, kişinin Topluluk kurumlarına yaptığı yazılı başvuruyla kurumların somut bir eylemde bulunmasını talep edip edemediği konuları belirsiz kalmıştır.²⁶⁴

Nasıl ki, Maastricht Antlaşması'nda eksik kalan konular Amsterdam Antlaşmasıyla tamamlanmaya çalışıldıysa, Birliğin üçüncü antlaşması olan Nice Antlaşması ile de Amsterdam Antlaşmasında halledilemeyen konulara çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu antlaşma ile de çözüm bulunamayan ve daha sonra gerçekleştirilecek olan hükümetler arası konferanslara bırakılan konular da bulunmaktadır. Nice Antlaşması'nın önemi, genişlemeye karar vermiş olan AB'nin on yeni üyenin katılımıyla karar alma mekanizmalarının tıkanma noktasına gelmemesi amacıyla Konsey, Komisyon ve Parlamento'da oyların dağılımı konusunda yapılan reformlar ile nitelikli oy çokluğunun kullanıldığı alanların sayısının artması üzerinde yoğunlaşılmasıdır.

AB vatandaşlığının gelişimiyle ilgili olarak Nice Antlaşması'nın getirdiği en önemli değişiklik Amsterdam'da eksik kalan konulardan biri olan vatandaşların Topluluk kurumlarına yazma hakkıyla ilgilidir. Hükümetler arası konferansta kabul edilen dört numaralı bildirmede Topluluk kurumlarına yazılı olarak başvuran Topluluk vatandaşlarına makul bir süre içinde yanıt vermeye özen göstermeleri istenmiştir.²⁶⁵ Amsterdam Antlaşması'na göre üye devletlerin prensipleri ihlal etmesi durumunda yaptırımlara çarptırılması söz konusuydu. Nice Antlaşmasıyla bir adım daha ileri gidilerek, yaptırıma uğratmadan önce uyarı sistemi öngörülmektedir. Avrupa Birliği Antlaşması'nın 7. maddesinin 1. fıkrasına göre, Konsey, Komisyonun, Avrupa Parlamentosunun ya da üye devletlerin üçte birinin gerekçeli önerisiyle bir inceleme gerçekleştirir ve beşte dört çoğunlukla üye devletlerden birinde ciddi bir ihlal riski olduğu sonucuna varabilir. Böylece o devlette bu aksaklığı gidermek için gerekli çağrılarda bulunur ve bu şekilde topluluğun hukuk kurallarında

²⁶⁴ Tezcan, a.g.e.,s.98.

²⁶⁵Treaty of Nice, Erişim: 21.02.2006,

http://europa.eu.int/eur-lex/lex/en/treaties/dat/12001C/pdf/12001C_EN.pdf.

sapma ihtimaline karşı caydırıcı bir mekanizma devreye sokmuş olur. Amsterdam antlaşmasıyla getirilen yaptırım mekanizmasının uygulanabilmesi için önce Nice Antlaşmasında belirtilen uyarı sisteminin işlemesi gerekir.²⁶⁶

Nice Antlaşmasını diğer antlaşmalardan ayıran önemli bir özelliği de kaleme alınış biçimidir. Önceki antlaşmalar hükümetler arası konferanslar neticesinde gerçekleşirken, Nice Antlaşması'nda ulusal ve Avrupa kurumlarının temsilcilerinden oluşan gruplar bir araya getirilmiş ve böylece kararlar daha demokratik bir platforma taşınabilmiştir. Bu modelin daha sonra Avrupa Anayasa Taslağının kaleme alınış biçiminde de benimsendiği görülmektedir.

2.3.5. AB Anayasasında Avrupa Vatandaşlarının Hakları

Avrupa Birliği Anayasası, düzenleyici(normatif) bir anayasa olduğu yönündeki görüşlere rağmen,²⁶⁷ vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini güvence altına almış olması nedeniyle genel anlamda bir anayasanın temel niteliklerini taşımaktadır. AB Anayasası ulus iradesine dayalı olarak ortaya çıkmaktan daha çok, AB vatandaşlığının yaratılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır.²⁶⁸ Avrupa'da tek bir demos olmadığı için bu heterojenliği, homojen kılabilmenin yolu Anayasa olarak gösterilmektedir.²⁶⁹

AB Anayasası taslağı referandum ve ulusal parlamento oylaması yöntemleri kullanılarak 11 Kasım 2004 tarihinde Litvanya'nın verdiği olumlu kararla başlamış ve bu süreçte şimdiye kadar 11 ülke oy kullanmıştır. Fransa ve Hollanda'nın referandumlarında ortaya çıkan hayır oyunun ardından bir bekleme dönemine girilmiştir.

²⁶⁶ Gruber,a.g.e.,s.9.

²⁶⁷ Andreas Auer, "European Citizens' Initiative", **European Constitutional Law Review**,1:79-86, 2005, s.81., Engin Selçuk, "Avrupa Anayasası ve Türkiye", **Stratejik Öngörü**, Tasam Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı:3, 2004, s.187.

²⁶⁸ Jürgen Habermas, **Citizenship and National Identity**, 12 Praxis Internatinal1.,1992,s.5.

²⁶⁹ Şafak Evran, **Avrupa Birliği'nde Anayasal Hareketler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005,s.113.

Henüz yürürlükte olmayan Avrupa Birliği Anayasası'nın birinci bölümünde Birlik vatandaşlığı ve ikinci bölümünde ise vatandaşlık hakları ele alınmaktadır. Antlaşmanın I-10/1 maddesinde "Üye devletlerden herhangi birinin yurttaşları, Birliğin vatandaşlarıdır. Bu hüküm bağlılık ilkesi uyarınca Maastricht Antlaşmasında da yer almaktadır. Ancak, Anayasa'nın vatandaşlığa getirdiği katkı Anayasa'daki bu maddenin devamında yer almaktadır. Bu maddenin devamında "*Birlik vatandaşlığı, ulusal yurttaşlığa ilavedir; onun yerini alamaz*"²⁷⁰ denmektedir. Anayasa'da yeni olan Avrupa vatandaşlığının ulusal vatandaşlığı tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı ifade edilmesidir. Bu bağlamda, Avrupa vatandaşlığı ile verilen haklar üye devlet vatandaşlarının kendi ulusal vatandaşlık haklarının yerine geçmemekte, onları tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. I-10/2.maddeye göre ise, "Birlik vatandaşları, Anayasa'da belirtilen haklardan yararlanırlar ve ödevlerden sorumlu olmaktadır". Buna göre, Maastricht Antlaşması'nda Avrupa vatandaşlarına tanınan haklar Anayasa'da da tanınmaktadır. Bunlar, serbest dolaşım ve ikamet hakkı, Avrupa Parlamentosunda ve ikamet edilen üye ülkede belediye seçimlerine katılma hakkı, diplomatik korunma hakkı, dilekçe verme ve ombudsmana başvurma hakkıdır. Ancak bu hakların uygulanma koşulları üye devlete göre değişiklik göstermektedir.

Birinci bölümün demokratik yaşam adlı IV. başlığı altında dilekçe verme hakkı genişletilmiştir. Madde1-47'ye göre kayda değer sayıda üye devletten gelen en az bir milyon kişiden oluşan Birlik vatandaşı bir araya gelerek Avrupa Komisyonu'na bir kanun taslağı sunabilirler. Vatandaşların böyle bir talebi için gerekli olan prosedürler ve koşullarla ilgili hükümler Topluluk mevzuatında bulunmaktadır.²⁷¹

Vatandaşlar, dolaylı olarak ulusal parlamentoları vasıtasıyla, Birliğin kendine tahsis edilen yetkilerini aşır aşmadığını ve ancak gereken durumlarda müdahale edip etmediğini kontrol etme hakkına sahiptir. İkincilik ilkesi uyarınca formüle edilen bu ilke uyarınca her üye devlet ya da parlamento kuralları belirleyerek Birliğin yetkileri

²⁷⁰ Ankara Barosu, a.g.e., s.12.

²⁷¹ y.a.g.e.,s.53.

dâhilinde hareket edip etmediğini kontrol edebilir.²⁷² Örneğin, Fransa’da Anayasalarında yapılan son değişikliklerle bazı imkânlar elde edilmiştir. Devlet ya da parlamento başkanı ikincilik ilkesi dâhilinde gerekçeli kararlar çıkarabilmekte ve Birlik organlarının yani Parlamento, Konsey ve Komisyon’un yetkilerini aştığını belirlerse Adalet Divanı’na gidebilmektedir.²⁷³

Vatandaşlık hakları konusunda Avrupa Anayasası ile getirilen en önemli değişiklik “Temel Haklar Şartı”nın vatandaşlık haklarıyla ilgili kısmıdır. Temel Haklar Şartının V. başlığı altında yer alan vatandaşlık hakları kısaca şu şekilde sıralanmaktadır.²⁷⁴

1. Tüm Birlik vatandaşları, ikamet ettikleri üye ülkede, o ülkenin yurttaşlarıyla aynı koşullar altında, Avrupa Parlamentosu seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahiptir. (madde II-99).
2. Tüm Birlik vatandaşları, ikamet ettikleri aday ülkelerde, o ülkenin yurttaşlarıyla aynı koşullar altında, belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahiptir (madde II-100).
3. İyi yönetim hakkı: Birlik kurumlarının herkesin işlerini tarafsız ve makul sürede gerçekleştirmesi hakkı, kişiyi olumsuz yönde etkileyecek herhangi bir önlemden önce kişinin kendini savunma hakkı, herkesin mesleki sınırlarla ilgili meşru haklarına saygı gösterilerek kendi dosyasına erişim hakkı, yönetimin verdiği kararların gerekçeli olması, Birliğin neden olduğu zararların üye devlet yasalarında ortak olan genel ilkelere göre tazmin edilmesi hakkı, Her vatandaşın birlik kurumlarıyla resmi dillerden birini kullanarak yazışma hakkı (madde II-101).
4. Birlik kurumlarının resmi belgelerine erişim hakkı (madde II-102).
5. Ombudsmana başvuru hakkı (madde II-103).
6. Dilekçe verme hakkı (madde II-104).

²⁷² Gruber, a.g.e.,s.12.

²⁷³ y.a.g.e.,s.12.

²⁷⁴ Ankara Barosu, a.g.e.,s.83-86.

7. Her Birlik vatandaşı, üye devletlerin topraklarında özgürce hareket ve ikamet etme hakkına sahiptir. Üye devletlerin birinde ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarına da verilebilir (madde II-105).
8. Her Birlik vatandaşı, yurttaşı bulunduğu üye ülkenin temsil edilmediği üçüncü bir ülkede, o üye ülkenin yurttaşlarıyla aynı koşullar altında diplomatik korunma ve konsoloslukların yardımından yararlanma hakkına sahiptir (madde II-106).

III. Bölümün “Ayrım Yapmama ve Vatandaşlık” başlığı altında (II. Başlık) Avrupa vatandaşlarına tanınan hakların çoğu tekrar ele alınmıştır. Ayrıca, kurumlarla ilgili hükümler başlığı altında Avrupa Parlamentosu ele alınarak yetkilerini genişleten hükümlere yer verilmiştir. Parla mentonun yetkilerinin artırılması, vatandaşları temsil etme özelliği düşünüldüğünde demokrasinin arttığı ve vatandaşların karar verme alanlarının genişlediği biçiminde algılanmalıdır. Parla mentonun Konseyle birlikte ortak yasama organı olduğu, ortak karar prosedürünün genel yasama prosedürü olarak taslakta nitelendiği ve 30 civarında yeni alanda bu prosedürün uygulanmasının kabul edildiği görülmektedir.²⁷⁵

2.4. AB Anayasası ve İnsan Hakları

Avrupa’da insan hakları, köklerini 18. yüzyılda yaratılan aydınlanma çağında bulmaktadır. İngiliz Hak Bildirgesi, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi insan haklarının gelişiminde Avrupa’daki ilk girişimler olup, daha sonra birçok devletin anayasal sistemlerinde temel dayanağı oluşturmuştur. Bu uzun tarihsel temele dayanan geleneğine rağmen insan hakları alanında bugün algıladığımız anlamdaki gelişmeler, İkinci Dünya Savaşından sonra hız kazanmıştır. Bu amaçla başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere, Avrupa konseyi ve daha sonra AB düzeyinde insan hakları konusunda sözleşmeler hazırlanmış ve kurumsal yapılanmalar

²⁷⁵ Tezcan, 2003; s.7.

gerçekleştirilmiş ve bu hakların korunması yolunda denetim mekanizmaları yaşama geçirilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde, insan hakları kavramının kaynağı irdelendikten sonra, AB’nde insan haklarının gelişim süreci, temel haklar ve AB Anayasası’nda temel haklar anlayışındaki değişim ele alınacaktır.

2.4.1. İnsan Hakları Kavramının Kaynağı

İnsan hakları, en genel ifadeyle, kişinin insan olarak var olmasından kaynaklanan yadsınamaz ve vazgeçilmez doğal kazanımlarını ifade eder. İnsan haklarının kaynağı insanın kendi doğasıdır.²⁷⁶ Bireyin insan olmaktan kaynaklanan birtakım vazgeçilmez hakları bulunmaktadır. Bunların en başında yaşama hakkı gelmektedir. Eşitlik ve özgürlük insanın en temel ve vazgeçilmez haklarıdır. Kural olarak tüm insanların bu haklara sahip olması “eşitliğin” gereğidir. Özgürlük, bireyin kendine ilişkin alanlarda kendi iradesiyle hareket edebilmesi, iradesi üzerinde dış baskıların ve müdahalelerin bulunmamasıdır. Ancak burada unutulmaması gereken, özgürlüğün kullanılmasının başkalarının özgürlüğünü kısıtlamak anlamına gelmeyeceğidir.

İnsan hakları, uzun ve mücadele ile dolu bir tarihe sahiptir. İkinci Dünya Savaşının sonunda uluslararası toplum devletin bireylere yönelik davranışlarıyla ilgili evrensel ilkelerini belirlemeye çalışmıştır. Modern anlamda insan hakları 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirgesine dayanmaktadır.²⁷⁷ İnsanların hakları ve onurları bakımından özgür ve eşit doğduğunu vurgulayarak başlayan Evrensel Bildirge sivil ve siyasal haklar ile ekonomik ve sosyal haklar kategorilerini içeren bir liste ve ilkeler demeti sunmaktadır.²⁷⁸ Buna göre tüm insanların yaşam, özgürlük ve güvenlik hakkı, kölelik, işkence ve insanlık dışı cezalandırma yasağı, keyfi

²⁷⁶ İhsan D. Dağı ve Necati Polat, **Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1999, s.46.

²⁷⁷ Elspeth Guild, “The Variable Subject of the EU Constitution, Civil Liberties and Human Rights”, **European Journal of Migration and Law**, 6:381-394, 2005, s.384.

²⁷⁸ Dağı ve Polat, a.g.e., s.52.

tutuklama, gözaltı ve sürgün yasağı, kanun önünde eşit olma hakkı, ırk, renk, cinsiyet, dil, milliyet, din, ulusal ya da sosyal menşe v.b. temellere dayanan ayrımcılığa karşı korunma, düşünce, inanç ve din özgürlüğü, basın ve ifade özgürlüğü, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, serbest dolaşım, yerleşme ve siyasal katılım hakkı, sosyal güvenlik, çalışma, uygun çalışma koşulları, sendika kurma, örgütlenme, gıda giyinme, barınma ve eğitim v.b. hakları vardır.²⁷⁹ İnsan Hakları Evrensel bildirgesi, hukuksal bağlayıcılığa sahip değildir. BM' e üye olan tüm devletler tarafından kabul edilmiş olan bildirge, insan hakları ve özgürlüklerin evrensel düzeyde korunmasında bir temenniden ibarettir. Ancak AB'nde insan haklarının kaynağı olarak gösterilen birçok hukuksal girişimin esin kaynağı olması bakımından önem taşımaktadır.

AB'nde insan hakları kaynağını, kökleri 18. yüzyıla kadar inen bir zihniyetin ürünü olarak Avrupa Konseyi tarafından oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD)'nın içtihatları, üye devletlerin ulusal anayasaları ve Avrupa Parlamentosu'nun bildiri, rapor ve kararlarında bulmaktadır.

1949 yılında 10 Avrupa ülkesi (Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İtalya, Lüksemburg ve Norveç) tarafından Avrupa'da barışı sağlamak, insan hakları ve demokrasiyi korumak amacıyla kurulan Avrupa Konseyi, bu amaçları gerçekleştirebilmek ve hukuk devleti ilkesini etkin bir şekilde işletilmesini güvence altına alabilmek için 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalamışlardır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden büyük ölçüde ilham alan sözleşme 46 taraf devletin yetki alanında bulunan bütün kişileri kapsamaktadır. Sözleşmede belirtilen haklara daha sonra düzenlenen protokollerle yeni haklar eklenebilmektedir. Ancak bu haklar kapsamında kişilerin korunabilmesi, taraf devletlerin bu protokolleri onaylamasına bağlıdır. Sözleşmede yer alan temel hak ve özgürlükleri korumak amacıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kurulmuştur. Sözleşmeye taraf

²⁷⁹Universal Declaration of Human Rights, Erişim 12.06.2006, <http://www.un.org/Overview/rights.html>

olan devletlerden birinin temel hakları ihlal etmesi durumunda, bundan zarar gördüğünü ileri süren her akit devlet ya da birey AİHM'ne doğrudan başvurabilmektedir. AİHM'nin kurulmasıyla insan haklarının korunması konusunda devletin her zaman son sözü söyleyemediği kurumsal bir mekanizma oluşturulmuştur. İç hukukta çözüm yolları tükendiğinde ve birey hala insan hakları ihlaline uğradığını ileri sürüyorsa AİHM'ne başvurabilir. Mahkeme bireyin haklarının korunup korunmadığını belirleme amacını gerçekleştirirken, yargılarıyla insan haklarının evrenselleştirilmesinde önemli bir etki sağlamaktadır.²⁸⁰ AİHM, Sözleşmenin getirdiği bu koruma mekanizmasını Avrupa ortak kamu düzeninin sağlanması yolunda etkili bir araç olarak görmektedir ve zaman içinde Sözleşme hükümleri taraf devletlerin ulusal ve yerel düzenlemelerini de etkilemeye başlamıştır.²⁸¹

Kurucu antlaşmalarda insan haklarına ilişkin hükümlerin yer almaması nedeniyle, AB'nde uzun süre bu hakların korunması Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD) içtihadı ile sağlanmıştır. AB, antlaşmalarda insan hakları konusunda hükümler yer alana kadar bu boşluğu büyük ölçüde ATAD sayesinde doldurmaya çalışmıştır. Divan, insan haklarının etkin şekilde korunması konusunda son derece önemli iki öğretiyi de içtihatlarıyla güçlendirmiştir.²⁸² Bu ilkelere biri olan "doğrudan etki" ilkesi, Topluluklar hukuku bakımından yapılan düzenlemelerin, üye devletlerin iç hukukunda doğrudan etkili olması sonucunu doğurmaktadır ki, söz konusu ilke bu anlamda Topluluklar hukukuna, AİHS gibi etkili bir koruma mekanizmasının dahi ötesinde işlerlik kazandırmış olmaktadır. Divanın içtihatlarıyla geliştirdiği öteki öğreti, devlet sorumluluğu ilkesidir. Bu ilke üye devletlerin Topluluklar hukukunu kusurlu ya da eksik uygulamaları sonucu bireylere verdikleri zararlardan sorumlu tutulmaları konusunu hüküm altına almaktadır.

ATAD, insan haklarının korunmasında gittikçe gelişen kendi "temel haklar katoloğunu" oluştururken AİHS'e sık sık başvurmuştur. Gerek esasa ilişkin ve

²⁸⁰ Guild, a.g.e., s.386.

²⁸¹ European Court of Human Rights, Historical Background, Erişim: 02.04.2006, <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/The+Court/The+Court/History+of+the+Court/>.

²⁸² Dağı ve Polat, a.g.e., s.145

gerekse usule ilişkin hakların korunmasında Sözleşmeye dayanarak verdiği birçok karar bulunduğu gibi, ondan bir adım ileriye giderek, Sözleşmede yer almayan birtakım hakları da koruma yoluna gitmiştir. Bunlar, ekonomik faaliyet sürdürme özgürlüğü ve ailelerin serbestçe birleşmesi gibi konuları kapsamaktadır.²⁸³

AB’nde üye ülkeler uzun tarihsel temele dayalı ortak anayasal gelenekleri paylaşıyorlar bile, her devlet farklı bir anayasal sisteme sahiptir. Bazı ülkelerde siyasi ve sivil haklar ön plana çıkarken, bazılarında sosyal haklara daha fazla öncelik verilmektedir. Bazı devletlerde ise yazılı bir anayasa geleneği bulunmamaktadır (Birleşik Krallık gibi). Ancak tüm farklılıklara rağmen, AB ülkelerinde insan haklarının korunması anayasal bir olgudur. Temel hakların çiğnenmesini önlemek ve bir kamu düzeni oluşturmak devletlerin görevi olmuştur. Üye ülkelerde vatandaşların haklarının korunması, her üye devletin iç hukuk sistemleriyle karşılanmaktadır. Topluluk düzeyinde ise ATAD, karar mekanizmalarında alınan kararların üye ülkelerin anayasalarının korunan insan haklarını ihlal edip etmediğini gözetlemekle yükümlüdür.

AB düzeyinde insan haklarının korunması konusunda Avrupa Parlamentosunun da önemli görevler yüklendiği görülmektedir. Birliğin demokratik seçilmiş bir kurumu olması ve vatandaşları temsil gücünün bulunması sebebiyle insan haklarını koruma altına alma doğrultusunda girişimlerde bulunmakta, bildirimler, raporlar yayınlamakta ve bağlayıcı kararlar alabilmektedir. Parlamentosunun insan haklarının korunması ve geliştirilmesi çerçevesinde aldığı kararlar, prosedür kuralları çerçevesinde Siyasal İşler İnsan Hakları Alt Komitesi’ne gönderilmekte, Komite yaptığı çalışmalar sonucunda ulaştığı sonuçları raporlar biçiminde yayınlamaktadır.

2.4.2. İnsan Hakları Sorunsalının AB Gündemine Gelmesi

²⁸³ Füsün Türkmen, “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der: Beril Dedeoğlu, Boyut Matbaacılık a.ş., İstanbul 2003, s.137

Vatandaşlık kavramının gelişiminde olduğu gibi, insan hakları sorunsalı da yakın zamanda Birliğin gündemine girmiştir. Avrupa Topluluğu'nu kuran antlaşmalar insan haklarını korumaya ilişkin herhangi bir hüküm içermiyordu. 1951 Paris ve 1957 Roma Antlaşmalarının giriş bölümlerinde ancak "halklar arasında daha geniş ve köklü bir topluluğun temellerini oluşturma" ve Avrupa halkları arasında gittikçe daha sıkı bir birlik" ten söz edilmekte, insan haklarının ana birimi olan "yurttaş" veya "birey" kavramlarına yer verilmemektedir. Kollektif bir kavram olan "halk" ın dışında ancak işçilerin sosyal hakları –o da ekonomik bütünleşmeye katkılarından dolayı- gümrük birliği ve ortak pazar hükümlerinden sonra üçüncü sırayı işgal etmektedir.²⁸⁴ Roma Antlaşmasında Topluluk üyesi devletlerin vatandaşlarının yararlanmaları için düzenlenen işçilere ilişkin antlaşma hükümleri (48-51 arası maddeler) ekonomik bütünleşme doğrultusunda serbest dolaşımı sağlamaya yönelik olup, bunun doğal sonucu olarak yerleşme hakkını (52-58 maddeler) da getirmektedir. Bu bağlamda işçilerin sosyal haklarına ilişkin bazı hükümlere de (117-122 maddeler) yer verilmiştir.²⁸⁵

Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ve Roma Antlaşmalarıyla ekonomik bir Birliğin oluşturulması hedeflenirken, 1986 da Tek Senet'le sınırların ortadan kalktığı tek bir pazar öngörülüyordu.1992 tarihli Maastricht Antlaşmasıyla politik birliğe adım atılırken, öncelikle ekonomik ve parasal birliğin tamamlanması düşünülmüştü. Bu nedenle ekonomi politikaları uyumlaştırılarak ve haksız rekabeti önleyecek düzenlemelerle ekonomik ve parasal birliğin sağlanması Topluluğun öncelikleri arasında yer almıştı. Kısaca, Avrupa Birliği başlangıçta ekonomik temeller üzerine oturuyordu ve bu gelişim süreci içinde insan haklarına yer verilmemiş ve bu hakların korunması ulusal mevzuatlara bırakılmıştı. Ancak 90'lı yılların başında dünya siyaset sahnesinde meydana gelen önemli gelişmeler - Berlin duvarının yıkılması, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve körfez krizi- Avrupa'nın gündemini değiştirerek ekonomik bütünleşmeden politik birliğe yönelmesine yol açtı. Merkez ve doğu Avrupa ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından hemen sonra, Avrupa'da kalıcı barışı sağlamak ve bu ülkelerin tekrar Rusya'nın güdümüne

²⁸⁴ Y.a.g.e., s.133.

²⁸⁵ Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması),Çev:Haluk Günöğür, Barışcan Matbaacılık, Ankara 1988.

girmesini önlemek amacıyla, eski Demir Perde Ülkeleri'ni de kapsayacak şekilde genişleme kararı alındı.

Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu bağımsızlıklarını kazanan Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin AB'ye adaylıklarıyla birlikte bu ülkelerin demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi konulardaki kötü geçmişi, bu konuların AB gündemine oturmasına yol açtı. Avrupa'da kalıcı barışı sağlamak amacıyla bu ülkeleri de içerecek şekilde genişleme kararı alan AB, kendini demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü temelinde bir değerler birliği olarak tanımlama ihtiyacı duydu.

Genişleme kararı ile birlikte AB'nin gündemine oturan bu değerler, Maastricht Antlaşması'nın hükümleri arasında yer alarak yasal bir nitelik kazanmıştır. AB'nde insan haklarının evrim süreci önce Maastricht Antlaşmasıyla başlamış, daha sonra ise Amsterdam ve Nice Antlaşmalarıyla devam etmiştir. Temelini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Sosyal Yasası'ndan alan bu antlaşmalar, bu sözleşmelerin dayandığı insan hak ve özgürlüklerini temel alan bir zihniyetin ürünü olarak giderek gelişen hükümler getirmişlerdir.

Maastricht Antlaşmasında, daha sonra Amsterdam Antlaşmasında da aynen korunacak olan “Birliğin insan hakları ve temel özgürlükler, hukuk kuralı ve üye devletlerin ortak ilkelerine saygılı olarak, özgürlük ve demokrasi ilkeleri üzerine kurulu olduğu” beyan edilmektedir.²⁸⁶ Antlaşmanın F maddesi ise insan haklarına atıfta bulunmaktadır.²⁸⁷ Buna göre,

1. Birlik, demokrasi ilkelerine dayalı hükümet sistemleri olan üye devletlerin ulusal kimliklerine saygı gösterir.
1. Birlik, Topluluk Hukukunun genel ilkeleri olarak, üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklandığı şekliyle, 4 Kasım 1950 de Roma'da imzalanan İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri

²⁸⁶ John Eric Fossum, “The European Union: In Search of an Identity” **European Journal of Political Theory**, Sage Publication Ltd., London Thousand Oaks, CA, New Delhi, s.319.

²⁸⁷ Common Provisions, Erişim 12.06.2006, <http://europa.eu.int/en/record/mt/title1.html>.

koruyan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin garanti altına aldığı temel haklara saygı gösterir.

2. Birlik, hedeflerine ulaşmak ve politikalarını sürdürmek için gerekli araçlarla donatılacaktır.

İnsan haklarının beşiği olarak kabul edilen Avrupa'nın geçmişte kabul ettiği değerler bu antlaşma ile AB'nin genel hukuk ilkeleri arasına girmiştir. Ancak bunların aday ülkelerden bir ön koşul olarak istenmesi Kopenhag zirvesinde gerçekleşecektir. Maastricht Antlaşmasının yeni üye kabulü ile ilgili O maddesi, herhangi bir Avrupalı devletin Birliğin üyesi olmak için başvurabileceğini belirtmekte, yukarıda belirtilen değerleri bir ön koşul olarak ileri sürmemektedir.²⁸⁸ 1993 yılının Haziran ayında Kopenhag'da toplanan Konsey, kamu oyunda Kopenhag kriterleri olarak bilinen aşağıdaki kriterler üzerinde uzlaşmışlardır.²⁸⁹

- Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunması ve saygı görmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulması,
- İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı ve AB içinde rekabet ve piyasa güçleriyle baş etme kapasitesi
- Siyasal, ekonomik ve parasal birliğe katılım da dâhil olmak üzere üyeliğin getirdiği yükümlülükleri üstlenebilme kapasitesi

Buna göre, yukarıdaki ekonomik ve siyasi kriterler ile müktesebat uyumunu yerine getirebilecek olan aday ülkeler AB'ye katılabileceklerdir. Aday ülkelerin bu koşulları yerine getirip getirmediikleri Parlamento ve Komisyonun görüşü alındıktan sonra Konsey tarafından değerlendirilecek ve böylece insan haklarına saygı tam üye olabilmenin temel koşulu haline gelmiş olacaktır.²⁹⁰

²⁸⁸ Y.a.g.e,

²⁸⁹ Fevzi Demir ve Erdem Erdenk, "Kopenhag Kriterleri Işığında Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de İnsan Hakları,Hukukun Üstünlüğü, Demokrasi ve Azınlıkların Durumu" Erişim: 12.06.2005, <http://web.deu.edu.tr/atmer/eab/index.html>.

²⁹⁰ Scott, a.g.e., s.463.

Maastricht Antlaşmasının F (2) maddesinde yer alan insan haklarıyla ilgili hükümler Amsterdam Antlaşmasının 6. maddesinde aynen yer almakta, Birliğin insan hakları ve temel özgürlüklere ve hukuk kurallarına saygılı, özgürlük ve demokrasi temelleri üzerine kurulu olduğu vurgulanmaktadır.²⁹¹

Birliğin temel ilkeleri olarak kabul edilen bu değerler, ayrıca madde 49 çerçevesinde Birliğe üye olabilmek için önkoşul oluşturmakta ve böylelikle Kopenhag siyasi kriterleri resmen AB antlaşmalarının bir parçası haline gelmektedir.²⁹² Yukarıdaki bölümde açıklanan vatandaşlık hakları bağlamında tanınmış olan serbest dolaşım, yerleşme hakkı, vize, sığınma ve göç hakkı, şikâyet hakkı, resmi belgelere erişim hakkı ve sosyal hakların genişletilmesine ilişkin hükümler de insan haklarının gelişimine katkı yapmaktadır. Kurucu antlaşmalarda yer alan milliyet ve cinsiyet temelinde ayrımcılık yapmama, ırk, etnik köken, din ya da inanç, engelli olma, yaş ve cinsiyet durumlarını da dikkate alarak 13. maddede genişletilmiştir.²⁹³ Ayrıca bu antlaşmayla (madde 7) temel ilkelerin üye devletler tarafından ciddi ve sürekli ihlali durumunda başvurulabilecek bir yaptırım mekanizması da getirilmiştir.²⁹⁴ Böyle bir durumda Konsey, üye devletlerin üçte biri ya da Komisyon'un önerisi ve Parlamento'nun onayı ile bir üye ülkenin temel ilkeleri ihlal ettiğini belirleyebilmekte ve ilgili ülkenin hükümetinin görüşlerini de aldıktan sonra ihlali yapan devletin belirli hakları kullanmasının durdurulması gibi bazı yaptırımlara uğramasına da oy birliği ile karar verebilmektedir.

İnsan hakları ve uluslar arası güvenlik arasında önemli bir bağlantının mevcut olduğu gerçeğinden hareketle, diğer temel ilkelerle birlikte insan haklarının geliştirilmesi, bu antlaşma kapsamında ele alınan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın amaçları arasında yer almakta ve insan haklarının uluslararası düzeyde benimsenmesinin barış ve güvenliğin teminatı olduğu vurgulanmaktadır.

²⁹¹ Erişim:12.04.2006, <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lub/133021.htm>.

²⁹² Türkmen, a.g.e., s.149.

²⁹³ Erişim:12.04.2006, <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lub/133021.htm>

²⁹⁴ Rick Lawson, "Human Rights: The Best is Yet to Come", **European Constitutional Law Review**, 1:27-37, 2005, s.35.

Temel hakların gelişimi konusunda, Maastricht Antlaşması (F maddesi) ve Amsterdam Antlaşması'ndan (6. madde) sonra gelen son aşama, 2000 yılında sivil ve politik haklar, ekonomik, kültürel ve sosyal haklar gibi çok geniş bir çeşitliliği içeren Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının benimsenmesidir.²⁹⁵

Şart, yukarıda da değinildiği gibi, daha önce Avrupa'da gerçekleştirilen uluslararası sözleşmeler ve üye devletlerin ulusal hukuklarında yer alan tüm hakları bir araya getirmektedir. Burada şu soruyu sormak gerekir: AB ülkelerinin tümü sözleşmeye taraf olduklarına göre niçin yeni ve Sözleşme Sistemi'ni yaralayabilecek bir insan haklarını koruma mekanizması yaratmak istediler? Cevap çok basit aslında. Çünkü AB'nin insan hakları standartları, Sözleşme standartlarının çok ötesine varmış durumdadır.²⁹⁶ Nitekim AB'nin Temel Haklar Şartı ile ilgili olarak Köln'de yaptığı toplantıda, AİHS'nde yer alan hakların oluşturulacak şart için yeterli olmayacağı kabul edilmiştir.²⁹⁷

Temel haklar şartı bir taraftan, Avrupa Birliği'nin temel haklara bağlılığı konusunda, bütünleşmenin siyasal boyutunda bir meşruiyet kaynağı olarak önem taşır; diğer taraftan ise, Topluluk Mahkemesi'nin hukukun genel prensipleri üzerine kurulu temel hak içtihadına içsel yazılı bir kaynak olma niteliğiyle mevcut temel hak korumasını takviye eder ve hukuk güvenliğinin sağlanması yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.²⁹⁸

1999 Köln Avrupa Zirvesinde Topluluk için ayrı bir Temel Haklar Şartı'nın hazırlanması gerektiğine karar veren AB, bu şartın hazırlanmasında yeni bir yöntem benimsemiştir. Temel haklar şartı dış işleri bakanları ve elçiler tarafından değil, seçilen temsilciler tarafından hazırlanmıştır. Buna göre, çalışmaları yürütecek olan Kurultay (Konvansiyon) da: AB'ye üye devlet ve hükümet başkanlarından 15

²⁹⁵ y.a.g.e., s.28.

²⁹⁶ Cenap Çakmak, "Türkiye-AB İlişkilerinde İnsan Hakları Boyutu: AB ve Avrupa Konseyi'nin Etkileri" **Stratejik Öngörü, Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:3, Sonbahar 2004, s.33.

²⁹⁷ y.a.g.e., s.33

²⁹⁸ Naz Çavuşoğlu, "Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: Katılım Meselesi", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, s. 4

Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>

temsilci, üye ülkelerin ulusal parlamentolarından ikişer olmak üzere 30 temsilci, uzmanların yardımcı olduğu Avrupa Komisyonu'ndan bir temsilci, Avrupa Parlamentosu tarafından seçilmiş 16 temsilci katılmış, ayrıca sivil toplum örgütleri gibi Avrupa'daki diğer toplum bölümlerinin katkısını sağlayacak bir mekanizma oluşturulmuştur.²⁹⁹

2.4.3. Temel Hakların Dayandığı İlkeler

2.4.3.1. İnsan Onuru ve Özgürlük

Temel haklar kişinin insan olarak var olmasından kaynaklanır. İnsan, devletin onun birtakım doğal ve vazgeçilmez haklarını koruma altına alan mekanizmalar geliştirdiği temel değerdir. İnsan haklarının temelinde insan onurunun korunmasına yönelik bir düşünce vardır. Diğer bir deyişle, hukuk sisteminin korumak istediği temel değer insan onurudur. Özgürlük, insan onurunu korumanın doğal bir sonucudur ve insan iradesi üzerinde dış baskıların ya da sınırlamaların olmamasını ifade eder. Baskı altında olmama anlamında bir özgürlük bütün birey ve toplumları ilgilendiren genel bir sorundur. Bu anlamda özgürlüklerin garantisi tüm otorite odaklarının güçlerinin sınırlandırılmasıyla mümkün olur. Çağdaş demokrasiler, içerdikleri demokratik mekanizmalar yanında, bu mekanizmaların da sınırlarını çizen "özgürlükçü/liberal" değerlere de yaslandıklarından, hem kitlesel bakımdan meşru bir yönetimin temelini oluşturmakta, hem de temel hak ve özgürlükleri garanti altına alan bir anayasal ve kültürel yapı kurabilmektedir.³⁰⁰ Devlet insanın temel haklarının koruyarak, insanca yaşamasına ve refahına katkıda bulunabildiği ölçüde meşruiyetini koruyabilir ve uluslararası düzeyde saygınlığını koruyabilir. Sonuç olarak, insan onuru ve özgürlük temel hakların dayandığı iki temel unsurdur.

²⁹⁹ Guild, a.g.e., s.388.

³⁰⁰ Dağı ve Polat, a.g.e., s.51

İnsan onuru AB’nde bu şekilde antlaşmalara ve AİHS’ne dâhil edilmemiştir. Fakat insan onuru kavramı Avrupa hukuku içinde başka şekillerde yerini almıştır. Adalet divanı ilk defa 1974 tarihinde Casagrande kararıyla bu konudaki görüşünü beyan etmiştir³⁰¹.

2.4.3.2.Hukuk Devleti

Temel hakların dayandığı diğer bir ilke de hukuk devleti kavramıdır. Bireylerin haklarının çiğnenmesini önlemek ve onları kanun çerçevesinde korumak devletin görevidir. Bireyin hakları diğer bireyler tarafından ihlal edilebileceği gibi, devlet ya da devleti temsil eden kişi ve kuruluşlarca da ihlal edilebilir. Hukuk devleti bireylerin temel hak ve özgürlüklerini garanti altına alır ve bireysel ya da kamusal ihlallere karşı kanunlar çerçevesinde onları korur.

Hukuk devletinde toplumun temel ünitesi, özgür ve bağımsız bireydir. Birey iradesinin tecellisi hukuk, hukukun teminatı ise bağımsız yargıdır. Böylece hukuk devletinde yargının merkezi bir işlevi bulunduğu görülmektedir. Nitekim günümüzde hukuk devleti kavramı, önemli ölçüde, yargı denetimi yoluyla devlet işlemlerinde keyfiliğin önlenmesi durumunu ifade etmektedir.³⁰² Hukuk devleti anayasa tarafından garanti altına alınır ve denetleme görevi Anayasa Mahkemesi tarafından yerine getirilir.

Avrupa anayasal hukukunda, hukukun üstünlüğü kavramından Avrupa Birliğini kuran antlaşmalarda (AB Antlaşması madde 6) ve Avrupa İçin Anayasa Kuran Antlaşma’da (madde 1-2) bahsedilmektedir.³⁰³

³⁰¹ Sylvie Brahy, “Avrupa Anayasası ve Türk Anayasa Hukuku Bağlamında İnsan Hakları”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, s. 1

Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm> .

³⁰² Dağı ve Polat, a.g.e., s.101.

³⁰³ Brahy, a.g.e., s.2.

Türk Anayasası'nın 2. maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu belirtilmiştir. Hukuk devletinin temel özelliği, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygıdır. Bu nedenle, ülkede insan haklarına saygılı bir ortam yaratılması ve ihlali durumlarında etkin ve önleyici yaptırımların uygulanması ve uluslararası denetim mekanizmalarının uyarılarına muhatap olduğu takdirde de bunun gereklerinin yerine getirilmesi zorunludur.³⁰⁴

2.4.4. Temel Haklar Şartının İçeriği

Hükümet dışı kuruluşların da görüşlerini alarak dokuz ay süren yoğun bir çalışma dönemi sonunda, Aralık 2000 Nice Zirvesi'nde Konsey, Komisyon ve Avrupa Parlamentosu başkanları tarafından imzalanarak kurumlar arası ortak bir metin olarak kabul edilen temel haklar şartı, hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramadan Avrupa Anayasası'nın ikinci bölümünde yerini alarak resmi anlamda Birlik mevzuatına dahil olma şansı elde etmiştir. Bu Şartın şu anda yasal olarak bağlayıcı bir etkisi yoktur. Yasal nitelik kazanması Avrupa Anayasasının yürürlüğe girmesine bağlıdır. Anayasanın insan haklarına bu noktada getirdiği yenilik anayasanın onaylanıp yürürlüğe girmesiyle birlikte, bu şartın anayasal bir kaynak olarak hukuki açıdan bağlayıcı bir nitelik kazanacak olmasıdır.

Temel haklar şartı medeni, ekonomik, siyasi ve sosyal hakları içerir. İnsan hakları, oluşturulmaya çalışılan AB vatandaşlığı kavramının da etkisiyle vatandaşlık hakları kapsamında dile getirilir ve aslında bir anlamda AB'nin yaratmak için çabaladığı "AB vatandaşı"nın sahip olduğu hakları basit bir dille anlatan bir haklar katoloğu niteliği taşır.³⁰⁵

Bu şart, AİHS, üye devletlerin ortak anayasal gelenekleri, Avrupa Sosyal Şartı, ATAD ve AİHM içtihatları, BM ve Avrupa Konseyi'nin sözleşmeleri gibi üye devletlerin taraf olduğu antlaşmalara dayanmaktadır. Bu nedenle Temel Haklar Şartı çok büyük yenilikler getirmemektedir. AİHS'nde olduğu gibi sivil ve siyasi haklara

³⁰⁴ Şeref Ünal, "İnsan Hakları; Kurumlar, Yasalar ve Uygulamalar", **Türkiye'de İnsan Hakları III.**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1998, s.65

³⁰⁵ Tekinalp, a.g.e., s.748

ama aynı zamanda Sözleşme'den farklı olarak sosyal haklara; iyi yönetim hakkı, bio-etik ile ilgili temel ilkeler, çevrenin ve tüketicinin korunması gibi yeni haklara ve; kaynağını Avrupa Topluluğu Antlaşmasında bulan Birlik yurttaşlığına bağlı haklara yer verir. Bu bakımdan sözleşmeden daha kapsamlı ve daha modern bir belge görünümündedir.³⁰⁶

Temel haklar şartı anayasa taslağında önsöz kısmını takiben yedi bölümde ele alınmaktadır. Bu bölümler sırasıyla şu başlıklar altında yer almaktadır.³⁰⁷

- Onur
- Ögürlükler
- Eşitlik
- Dayanışma
- Yurttaşlık hakları
- Adalet
- Genel hükümler

Onur başlığını taşıyan ilk bölüm beş maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde, sırasıyla insanlık onuru, yaşam hakkı, kişinin fiziksel ve zihinsel bütünlüğünün korunması hakkı, işkence veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezalandırma yasağı, kölelik ve zorla çalışma yasağı gibi başlıklara yer verilmiştir. Madde II-61' de Birliğin temel değerlerinden biri olarak insanlık onurunun saygı görmesi ve korunması gerektiği kurallaştırılarak BM İnsan Hakları Evrensel Bildirge'sine atıfta bulunmaktadır. Bu hükümler muhtemelen Alman temel hukukunun etkisini yansıtmaktadır, zira Alman temel hukuku insan onurunu 1. maddesinde ele almış ve buna özel bir önem atfetmiştir. Bu durum kısmen İkinci Dünya Savaşında yaşanan trajik olaylarla açıklanabilir.³⁰⁸ Ayrıca bu kısımda dikkati çeken bir diğer hüküm de (madde II-62/2) hiç kimsenin idam cezasına çarptırılmayacağı ve idam edilemeyeceğidir.

³⁰⁶ Çavuşoğlu, a.g.e., s.4.

³⁰⁷ Ankara Barosu, a.g.e., s.65-91.

³⁰⁸ Brahy,a.g.e., s.2.

Özgürlüklere ayrılan ikinci bölüm 14 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde özgürlük ve güvenlik hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı, kişisel bilgilerin korunması, evlenme ve aile kurma hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade ve haber alma özgürlüğü, toplantı düzenleme ve örgütlenme özgürlüğü, sanat ve bilim özgürlüğü, eğitim hakkı, meslek seçme ve çalışma hakkı, işyeri çalıştırma özgürlüğü, mülkiyet hakkı, sığınma hakkı, ihraç veya suçluları iade etme yasağı gibi konular ele alınmaktadır. Bu bölümde yer alan özgürlüklere ilişkin haklar genellikle AİHS'den esinlenerek temel haklara dâhil edilmiştir. Sözgelimi, Temel Haklar Şartı'nda madde II-66 da yer alan özgürlük ve güvenlik hakkı, AİHS'nin 5. maddesinden alınmıştır.³⁰⁹ Benzer şekilde, özel yaşama ve aile yaşamına saygı, evlenme ve aile kurma hakkı, düşünce vicdan ve din özgürlüğü, ifade ve haber alma özgürlüğü, toplantı düzenleme ve örgütlenme özgürlüğü gibi haklar da doğrudan aynı başlık ve içeriklerle Sözleşme'den aktarılan haklardır. Ancak, sanat ve bilim özgürlüğü, eğitim hakkı, meslek seçme ve çalışma hakkı gibi yeni hakların eklenmiş olduğu da görülmektedir.

Üçüncü bölüm eşitlik konusuna ayrılmıştır. Toplam 7 maddeden oluşan bu bölümde, yasa önünde eşitlik, ayrımcılık yasağı, kültür, din, dil çeşitliliği, kadı-erkek eşitliği, çocuk hakları, yaşlı hakları, özürli kişilerin topluma kazandırılması gibi konular yer almaktadır ki bu hakların hemen hemen tamamı yeni hak ve özgürlükler arasında yer almaktadır.

Dayanışma adı altında ele alınan dördüncü bölüm sosyal içerikli hak ve özgürlüklere yer vermiştir. Toplam 12 maddeden oluşan bu bölümde sırasıyla, çalışanların işte bilgi alma ve danışma hakkı, toplu sözleşme görüşmeleri yapma ve eylem hakkı, işe yerleştirme hizmetlerinden yararlanma hakkı, haksız işten çıkarmaya karşı korunma, adil çalışma koşulları, çocukları çalıştırma yasağı ve gençlerin işyerinde korunması, aile ve meslek yaşamı, sosyal güvenlik ve sosyal yardım, sağlık hizmetleri, genel ekonomik konulardaki hizmetlerden yararlanma, çevrenin korunması ve tüketicinin korunmasına ilişkin haklar yer almaktadır. Dördüncü bölümde yer alan sosyal haklar, genellikle Avrupa Sosyal Hakkı ve AİHS'ne dayanmaktadır. Temel Haklar Şartı'nın II-91. maddede yer alan adil

³⁰⁹ "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi - 11. Protokol İle Yeniden Düzenlenen Metin", Erişim: 10.06.2006, http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_01.html

çalışma koşulları Avrupa Sosyal Şartı'nın 2. maddesine; II-92. maddede ele alınan çocukların çalıştırılmasının yasaklanması ve gençlerin işyerinde korunması Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. maddesine; II- 94 maddede yer alan sosyal güvenlik ve sosyal yardım ile II- 95 maddede ele alınan sağlık hizmetleri Avrupa Sosyal Şartı'nın 12. ve 13. maddelerine ve II-88.maddesinde yer alan toplu sözleşme ve eylem hakkı AİHS'nin 11. maddesine dayanmaktadır.³¹⁰

Şartın getirdiği bir diğer yenilik, Birlik yurttaşlarının bugüne kadar kurucu antlaşmaların çeşitli hükümlerine dağılmış olan haklarını tek bölüm altında toplamış olmasıdır. Böylece doktrin tarafından da ileri sürülen bu teklif, projede somut bir çözüme kavuşturulmuştur.³¹¹ Vatandaşlık hakları başlığı altında yer alan bu bölüm sekiz maddeden oluşmakta ve sırasıyla şu haklar yer almaktadır. Avrupa Parlamentosu ve belediye seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkı, iyi yönetim hakkı, belgelere erişim hakkı, Avrupa Ombudsmanı'na başvurma hakkı, dilekçe verme hakkı, dolaşım ve ikamet etme özgürlüğü, diplomatik ve konsolosluk koruması.

Altıncı bölüm, bireylerin adil ve hakkaniyete dayalı yargılanma hakkını korumaya yönelik hükümler içermektedir. Dört maddeden oluşan bu bölümde sırasıyla şu haklar hükme bağlanmıştır. İhlalin etkin bir şekilde giderilmesini talep etme ve adil yargılanma hakkı, masumiyet karinesi ve savunma hakkı, suçların ve cezaların meşruluğu ve oransallığı ilkeleri, cezai kovuşturmada aynı suçtan iki kez yargılanmama veya cezalanmama hakkı.

Sonuncu bölüm, Genel Hükümler başlığı altında dört maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde, projenin kapsamı, ilkelerin ve hakların içeriği ve yorumlanması, korunmanın düzeyi ve hakların kötüye kullanılmasının yasaklanması gibi antlaşmanın yorumlanmasını ve uygulanmasını düzenleyen genel hükümler yer almaktadır.

³¹⁰ Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi - 11. Protokol İle Yeniden Düzenlenen Metin", Erişim: 10.06.2006, http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_01.html

³¹¹ Tezcan, 2003; s.10.

2.4.5. AB Anayasası'ndaki Temel Haklar Anlayışındaki Değişim

1980'den sonra başlayan süreçte Avrupa Birliği bir "Temel Haklar Katoloğu"na sahip olmak istemiş, Amsterdam'da gündeme gelen konu ATAD'ın karşı çıkışları nedeniyle gerçekleşmemiştir. Nice zirvesinde onaylanan Temel Haklar Şartı'nın Avrupa Anayasa'sına dâhil edilmesiyle Birliğin bir Temel Haklar Katoloğu'na sahip olması amaçlanmıştır. Anayasa'nın yürürlüğe girmesine bağlı olarak, Şart bağlayıcı bir güce sahip olacaktır.

İnsan onuru, dayanışma, kadın erkek eşitliği, engellilerin toplumla bütünleştirilmesi, din, dil ve kültür çeşitliliği, bilim ve sanat özgürlüğü, meslek seçme ve eğitim hakkı gibi yeni hakların Temel Haklar Şartı'nda yer alması, hakların medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan bir bütün olarak bir araya getirilmesi olumlu değişiklikler olarak ortaya çıkmaktadır.

AB Anayasası, temel haklar açısından resmi bir yaklaşım içermesi nedeniyle önem taşır. Ayrıca insan hakları konusunu AB içinde tartışılmalı bir konu olmaktan çıkararak, Birliğin resmi olarak tam yetki sahibi olduğu merkezi bir konuma yerleştirir.³¹² İnsan haklarını hem bir temel değer hem de amaç olarak niteler.³¹³

Avrupa Anayasasının yürürlüğe girmesiyle birlikte AB'de insan hakları konusunda en çok tartışılan konulardan biri, Temel Haklar Şartı ile AİHS arasındaki farklılıklardan doğan çelişkiler ve bunların çözümünde hangisinin temel alınacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Temel Haklar Şartı, Anayasa ile birlikte hukuki bağlayıcılık kazandığında, AB üyesi devletler insan hakları alanında iki bağlayıcı belgeyle karşı karşıya kalacaklardır. Şart'ın 51/1. maddesine göre; Şart'ın hükümleri, ikincilik prensibi dikkate alınarak, Birlik kurumları, organları, kuruluşları ve ajanslarına ve Birlik hukukunu uyguladıkları durumlarla sınırlı olarak üye devletlere

³¹² Richard Abbot, Human Rights and EU Constitution, June 2003, Erişim: 13.03.2006, http://www.jubilee-centre.org/online_document/HumanRightsandthedraftEUConstitution.htm .

³¹³ Human Rights Assessment of the EU Constitution", Human Rights and Democracy NGO Network, Erişim: 13.03.2006, <http://act4europe.horus.be/module/FileLib/hr%20assessment%20constitution%20final.pdf>.

yöneliktir; kendi yetkileri çerçevesinde ve Anayasa'nın diğer bölümlerinde Birlik'e tanınan yetkilerin sınırlarına saygı göstererek, bu haklara saygı gösterecekler, prensiplere uyacaklar ve uygulanmasını teşvik edeceklerdir.³¹⁴ Şart, büyük ölçüde Sözleşme'den esinlenerek kaleme alınmış olmakla birlikte, Sözleşme'den farklı olarak kullandığı sözcükler bazen çatışmalara yol açabilecektir. Özellikle insan hakları konusunda Birliğin yetkilerinin daha da genişlediği düşünülürse, çatışma alanlarının da giderek artacağı anlaşılabilir.

Literatürde kimi yazarlar bu çatışmanın giderek artacağını, kimileriye Temel Haklar Şartı ile AİHS'nin birbirinin tamamlayıcısı olacağını ileri sürmektedirler. Örneğin, Rousseau, Lüksemburg ile Strasburg mahkemeleri arasında konumlanmaya ilişkin bir çatışmanın yaşanacağını belirtmektedir. Rousseau, Avrupa Anayasası Taslağı'nın Sözleşmeye tekabül eden haklar öngördüğünü, dolayısıyla maddelerin saptırılmasının ya da içtihatlar arasındaki farklılığın önüne geçmek amacıyla Lüksemburg mahkemesinin anayasa maddelerini Strasburg mahkemesi gibi yorumlaması gerektiğini belirtmektedir. Ancak Lüksemburg mahkemesinin Strasburg mahkemesine içtihatlar konusunda neden bağlı kalacağı konusunda sorunun düğümlendiğini ileri sürmektedir.³¹⁵

Tezcan ise, halihazırdaki antlaşmalar uyarınca AB'nin AİHS'ne taraf olma yetkisinin bulunmadığını belirterek, taslağın bu noktada radikal bir çözüm benimseyerek bu yetkiyi Birliğe tanıdığını ve Birliğin söz konusu Sözleşme'ye taraf olması için gerekli girişimleri yapacağını belirtmektedir.(madde I-7/29. Dolayısıyla taslağın benimsediği yaklaşıma göre Temel Haklar Şartı'nın AB Anayasasında yer alması ve AB'nin AİHS'ne taraf olması birbirinin alternatifi olmayıp tam tersine birbirinin tamamlayıcısıdır.³¹⁶

³¹⁴ Çavuşoğlu, s.6-7.

³¹⁵ Dominique Rousseau, "Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları Sorunsalı", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, s.5.,

Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

³¹⁶ Tezcan, 2003; s.11.

Diğer bir çatışma noktası da Avrupa Anayasası ile ulusal anayasaların insan haklarına ilişkin hükümleri arasında ortaya çıkmaktadır. Anayasaya göre yetkiler Birlik ve üye devletler arasında ayrılmaktadır. Bazı yetkiler Birliğin alanına girerken, bazıları üye devletlerin alanına girmekte, bazı yetkilerde paylaşılmaktadır. Üye devlet anayasalarında tam bir birlik olmadığından temel haklara ilişkin birçok alanda farklılıklar ortaya çıkmakta ve buna bağlı olarak da çatışmaların yaşanması beklenmektedir.

Avrupa Birliği Anayasası'nın Temel Haklar Şartı, haklar, özgürlükler ve ilkeler olmak üzere üç farklı şekilde temel hakları ele almaktadır. Ancak ana başlıklar olarak bakıldığında bu ayırım çok açık değildir. Daha kolay bir ayırım, haklar, özgürlükler ve ilkelerin hangi gruplara uygulanacağına bağlı olarak yapılabilir. Buna göre, herkesin yararlanacağı genel kategori ile başlayan beş grup bulunmaktadır. Diğer grup haklar ise, işçilere yönelik olanlar, AB hukukuna göre üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik olanlar, AB'nde ikamet edenlere yönelik olanlar ve vatandaşlara yönelik haklardır.³¹⁷

Anayasanın getirdiği önemli değişikliklerden biri de sosyal haklar konusunda ortaya çıkmaktadır. Anlaşmanın ikinci kısmı, insan haklarının bölünmezliği ilkesine aykırı olarak hakları gerçek haklar, küçük haklar, ikincil haklar, daha az önemli olan haklar, sadece hedef ve temenni olan haklar diye birbirinden ayırmaktadır.³¹⁸ Anayasadaki haklar ve ilkeler bazında yapılan ayırım göz önünde bulundurulduğunda, sosyal hakların daha çok ilke kategorisinde ele alındığı görülmektedir. Örneğin, sağlıklı olma hakkı bir Avrupa vatandaşının hâkim önünde kullanabileceği bir hak değildir. Bu sadece bir hedef, temenni ve ilkedir.³¹⁹ Anayasa, sosyal haklar konusunda daha çok üye devletleri yetkili kılmaktadır. Bu konuda Birliğe gerekli yetki verilmediğinden, Temel Haklar Şartı'ndaki sosyal hakların hayata geçirilmesi de sınırlı olacaktır.

³¹⁷ Guild, a.g.e., s389.

³¹⁸ Rousseau, a.g.e., s.3.

³¹⁹ y.a.g.e., s.4.

Sonuç olarak, AB temel aldığı değerler doğrultusunda hak ve özgürlüklerini geliştirmektedir. Şart'ın Anayasa'ya dâhil edilmesi, vatandaşlık kavramının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, Temel Haklar Şartı anayasal bir nitelik kazanmakta ve hükümleri bağlayıcı olmaktadır. Birliğin AİHS'ye taraf olması da önemli bir gelişme olacaktır. Bununla beraber, Şart, AİHS, ulusal anayasalar ve uluslararası sözleşmelerden esinlenerek hazırlandığı için üye devletler açısından hak ve özgürlüklerin kazanılmasında çok büyük bir sıçrama olarak görülmemektedir.

2.5. AB Anayasası'nın Azınlık Hakları Üzerindeki Etkileri

AB sınırları içinde yüzlerce azınlık grup bulunmaktadır. Tarih boyunca sınır değişikliklerinin çok sık yaşandığı bu coğrafyada azınlık sorunları hep yaşanmış olmakla birlikte, 90'lı yıllardan sonra genişlemenin gündeme gelmesiyle birlikte, azınlık hakları da AB'nin ortak değerleri arasında yerini almıştır. AB kendi üye ülkelerinde bulunan azınlıklar arasında ayrımcılığın önlenmesi bakımından kendi hukuk sisteminde düzenlemelere giderken, başta aday ülkeler olmak üzere üçüncü ülkelere karşı da dış politikasında ilkeler geliştirebilmektedir. Bu noktadan hareketle bu kısımda AB Anayasasında azınlık haklarına ilişkin getirilen düzenlemeler ve azınlık haklarına olan katkısı değerlendirilecektir. Bu amaçla öncelikle azınlık kavramı tanımlanmaya çalışılacak, AB'nin azınlıkları hangi kriterlere dayalı olarak belirlediği ve azınlık türleri incelenecektir. Daha sonra, AB'nin belli başlı üye ülkelerindeki azınlıklara kısaca değinilecek ve azınlık haklarının hukuki temellerini ortaya koymak amacıyla, AB Anayasası'nda azınlıklara ilişkin hükümler irdelenecektir.

2.5.1. Azınlık Kavramının Tanımı

Azınlık kavramı, en az yüz yıldır uluslararası hukukun düzenlediği konular arasında yer almakla birlikte, şimdiye kadar genel kabul gören bir tanımla yapılamamıştır. Çeşitli kaynaklarda farklı açılardan ele alınarak tanımlar yapılmakta, bazen de uluslararası belgelerde yer alan hükümlerden hareketle yorumlar yapılarak bir tanıma ulaşılmaya çalışılmaktadır. Kavramın uluslararası hukuk belgelerinde yer

alan genel bir tanımının yapılamamasının nedeni, kavramın içeriğinin ülkeye ve zamana göre değişik unsurları içermesidir. Azınlık niteliği taşıyan her grup farklı bir tarihsel geçmiş ve sosyo-kültürel yapıya sahip olduğundan, onun azınlık olarak nitelenmesinde farklı ölçütler değişen derecelerde önem taşımaktadır. Ayrıca, ülkelerin farklı ihtiyaçları ve azınlık konusundaki hassasiyetleri de farklı algılamalara yol açabilmektedir.

Sözlük anlamı itibariyle azınlık, bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve sayıca ötekilerden az olanlar” şeklinde tanımlanmaktadır.³²⁰ Ancak terim hem sosyolojik hem de hukuki bir kavramı ifade eder.³²¹ Baskın Oran da kavramın sosyolojik ve hukuki boyutuna işaret ettikten sonra, sosyolojik bakımdan benzer bir tanım getirmektedir. Buna göre azınlık, “*bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruptur*”.³²² Konu hukuki boyutu açısından ele alındığında ise, uluslararası hukuk kitaplarında kavrama bir tanım getirilmekten çok, “azınlıkların korunması” veya “azınlık hakları” bağlamında konuya yaklaşıldığı görülmektedir. Buna rağmen, uluslararası kaynaklarda bazı tanımlar yer almaktadır. Uluslararası hukukta ilk azınlık tanımı 1935 yılında Uluslararası Sürekli Adalet Divanı’nın Arnavutluk’taki Yunan Azınlık Okulları konusunda verdiği danışma görüşünde yapılmış ve bu tanımda azınlık kavramı çok genel olarak ele alınmıştır. Buna göre, “azınlıkların din, dil veya etnik niteliklerden bir ya da birkaçı açısından toplumun çoğunluğunu oluşturanlardan ayrılan kesimler olduğu” belirtilmiştir.³²³ Kavrama ilişkin en kapsamlı tanım ise, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin “Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu” özel raportörü Francesco Capotorti’nin BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin azınlıklara ilişkin 27. maddesine yorum getirerek 1978 yılında yaptığı tanımdır. Buna göre azınlık, “bir devletin nüfusunun geri kalanından sayısal olarak daha az olup, hakim

³²⁰ Atatürk Kültür, dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, “Azınlık”, **Türkçe Sözlük 1**, Cilt.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.120.

³²¹ Melda Sur, **Uluslar arası Hukukun Esasları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir 2000, s.126.

³²² Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayinevi, Ankara, Aralık, 2001, s.67.

³²³ Yücel Acer, “Azınlıklar ve Hakları: Biraz da Hukuk konuşsun”, Erişim: 01 07 2006, <http://www.usak.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=149&lm58649JLFD0932&ln=TR>. Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri:II**.Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara 1990, s. 164.

konumda olmayan ve üyeleri bu devletin uyruğu olmakla birlikte toplumun geri kalanından etnik, dinsel ya da dilsel bakımlardan farklılık gösteren, üstü örtülü de olsa kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu gösteren bir gruptur”.³²⁴

Tanımda azınlığı belirlemede kullanılan temel ölçütler, “nüfusun geri kalanından sayıca az olma”, “farklı dil, din ya da etnik kökene sahip olma”, “egemen konumda olmama” ve “bulunduğu devletin vatandaşı olma” dır. Azınlık kavramına evrensel düzeyde açıklık getirmeye çalışan bu tanım bile, bazı eksiklikleri içermekte ve akılda yanıtlanamayan bazı sorular bırakmaktadır. Örneğin, bir grup kendini azınlık olarak tanımlamak istemiyorsa, azınlık sayılacak mıdır? Nüfusun diğer kesimine göre sayıca az olmaktan kasıt nedir? Nispeten çok az mı olmak gerekmektedir yoksa çoğunluğa yakın bir sayıda olmak azınlık statüsünü etkiler mi?³²⁵ Bir başka yanıtlanamayan soru ise, yeni göçmenlerin de azınlık sayılıp sayılmayacağıdır. Alman hukukçular yurttaşlık kriterini savunmakta, yeni göçmenlerin azınlık oluşturabileceği düşüncesine şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Göçmenlerin azınlık sayılabilmeleri için belli bir süre ülke sınırları içinde yaşamaları gerektiğini söyleyenler de vardır. Bu sürenin ne kadar olacağının belirlenmesi ise siyasi bir tercihtir.³²⁶

Görüldüğü gibi literatürde ve uluslararası hukuk belgelerinde her kesimi doyuran evrensel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. Sosyolojik olarak azınlık durumunu niteleyen ölçütlerden bir veya birkaçına sahip bir insan grubu rahatlıkla azınlık olarak nitelenebilir. Ancak bu durum konunun hukuki boyutu ile çelişebilmektedir. Örneğin, Almanya’nın ulusal mevzuatında ülkede misafir işçi statüsüyle bulunan yabancıların azınlık olarak kabul edilmeleri söz konusu bile değilken, aynı ülkede yayınlanan “Almanya’daki Etnik Azınlıklar Sözlüğü” adlı bir

³²⁴ Ayşe Füsün Arsava, “Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslar arası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. maddesi Işığında İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Yayınları**, Ankara 1993, s. 43-5., Patrick Thornberry, *International Law and Rights of Minorities*, **Clarendon Pres**, Oxford 1991, s.25-37, (aktaran: Ayşe Özkan Duvan, “Avrupa Birliği ve Azınlık Hakları”, **Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri**, Yaz 2004, Fasikül 24, Cilt:10, Sayı:2, s.190-1.

³²⁵ Acer, a.g.e., s.2.

³²⁶ Tamer Bacinoğlu, “Federal Almanya’nın Azınlık Anlayışı”, **Stratejik Analiz: Aylık Uluslar arası İlişkiler Dergisi**, Ekim 2003, Cilt.4, Sayı.42.,s.69.

çalışmada, misafir işçiler de dahil olmak üzere ülkede yaşayıp da çoğunluktan bir şekilde farklılaşan grupların tamamı yerli-yabancı ayrımı gözetmeksizin birer azınlık olarak nitelendirilmiştir.³²⁷

2.5.2. Azınlık Türleri

Bir insan grubunun toplumun çoğunluğunu oluşturanlardan ayrılmasında kullanılan ölçütlere dayalı olarak farklı azınlık türlerinden söz edilebilmektedir. Ancak azınlık kavramının tanımlanmasında olduğu gibi, azınlık türleri arasında da kesin bir ayrımın yapılması çok güçtür. Bunun nedeni bir insan grubunun aynı anda birden fazla azınlık türüne uygun olabilmesidir. Tarihsel süreç içinde kimliğin belirlenmesinde önemli rol oynayan unsurlar değişikçe, azınlıkları belirlemede kullanılan ölçütler de değişmiş ve buna bağlı olarak farklı azınlık grupları ortaya çıkmıştır. Örneğin farklı toplulukları birbirinden ayıran ve kimliğin belirlenmesinde en önemli olgunun din olduğu dönemlerde, dini azınlıklar ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlığın feodal yapılanmasının yerini ulus devletler almaya ve milliyetçilik olgusu ön plana çıkmaya başladıkça, dini azınlıklar önemli olmaktan çıkmış, bir ulusu diğerinden ayıran en önemli olgunun dil olması bilincinden hareketle, yerini dil azınlıklarına bırakmıştır. Nihayet ulus-devlet olgusunun uluslararası alanda kabul görmesiyle birlikte ulusal azınlıklardan söz edilmeye başlanmıştır. Aşağıda uluslararası hukukta yer alan başlıca azınlık türlerine kısaca değinilmektedir.

Etnik Azınlıklar: Eski Yunanca'da halk anlamına gelen "ethnos" kavramından gelen "etnik" sözcüğü³²⁸ en genel anlamıyla ortak bir kökeni işaret etmektedir. BM Alt Komisyonu'nda 1950 yılında "ırk" kelimesinin "etnik" kelimesiyle ikamesine karar verilmesiyle birlikte uluslararası hukuk literatürüne giren söz konusu kavram, kimi hukukçular tarafından ortak dil, ortak tarih, ortak kader ve ortak gelecek gibi özellikler aracılığıyla tanımlanmaktadır.³²⁹ Genellikle

³²⁷ Cornelia Schmalz-Jacopsen, George Hansen, *Kleines Lexikon der Ethnischen Minderheiten in Deutschland*, Verlag, C.H.Beck München 1997, (aktaran:İbrahim Alper Arısoy, *Avrupa Birliği ve Azınlıklar*, DEÜ.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.6.).

³²⁸)Wikipedia, the Free encyclopedia, "Origin of the Term", Erişim: 02 07 2006, <http://www.en.wikipedia.org/wiki/Ethnicity>.

³²⁹ Otto Kimminich, "Neuere Entwicklungen des Nationalitäten und Minderheitenrechts", *Politik und Zeitgeschichte*, Beilage zur Wochenzeitung:Das Parlament, 26.10.1985,s.14. (aktaran: Ayşe Füsün Arsava, a.g.e.,s.54, İbrahim Alper Arısoy,a.g.e., s.9.

üyelerinin ortak ırk ya da soy gibi ortak bir temele dayalı olarak tanımlandığı bir insan grubuna etnik grup denmektedir.³³⁰ Diğer bir tanımda etnik grup genellikle ortak kültür, davranış, dil ya da din unsuru çerçevesinde birleşen kültürel bir topluluk olarak tanımlanmaktadır.³³¹ Etnik azınlık kavramı ortak dil, din, ulusal köken gibi unsurları temel alarak geniş bir şekilde tanımladığında, aşağıda ayrı bir azınlık türü olarak değinilen din ve dil azınlıklarını da içermiş olmaktadır. Bu nedenle bazı kaynaklarda din ve dil azınlıkları aynı zamanda bir etnik azınlık olarak görülmektedir.

Dini Azınlıklar: Bu azınlık türünün önemi Avrupa'da Hıristiyanlığın, kimliğin belirlenmesinde önemli rol oynadığı dönemde tek azınlık türünü oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Zamanla ulus bilincinin gelişmesiyle önemini kaybetmiş ve yerini diğer ölçütlere bırakmıştır. Günümüzde din bir azınlık grubunu tanımlamada temel bir ölçüt olarak kullanılmamakla birlikte, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme'nin 27. maddesi uyarınca dini azınlıkların korunması kapsamında önem taşımaktadır. Buna göre, dinsel azınlıkların (diğer azınlık türlerinde olduğu gibi) bulunduğu devletlerde bu azınlıklara mensup kişiler, grubun öteki üyeleri ile birlikte kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme hakkından yoksun bırakılamazlar.³³²

Dil Azınlıkları: Avrupa kıtası ve Britanya adası tarihleri boyunca sınır değişiklikleri, bölgelerin ilhakı ve nüfus hareketlerini yaşamışlardır. Bunun sonucu olarak Avrupa'da hemen hemen tüm devletler çok dilli duruma gelmişlerdir. AB Komisyonu raporlarına göre son genişlemeden önce 15 üye devlette, 59 farklı bölgede, yasal ya da sosyal olarak değişen düzeylerde tanınan, 20 milyon insanın konuştuğu, 36 tane azınlık dili bulunuyordu.³³³ Karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, dil çeşitliliğinin uzlaştırılmasında, her ülkede birbirinden farklı yasal, politik ve kültürel tanımayla sonuçlanan, farklı yollar izlenebilmektedir. Hiçbir ülkedeki

³³⁰ Wikipedia, the Free encyclopedia, "Ethnic group", Erişim : 02.07.2006, <http://www.en.wikipedia.org/wiki/Ethnicity>

³³¹ y.a.g.e.

³³² Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler ve Örnek Kararlar**, 5.bası, Beta Basım A.Ş., İstanbul 2003,s.291.

³³³ Catalan and the So-Called "Minority" Languages in the European Union, Erişim: 10.07.2006, <http://www6.gencat.net/llengcat/publicacions/cle/docs/ecl7.pdf>

uygulama birbirine benzemediği gibi, bu dillerin hiçbiri de bir devlet düzeyinde tamamen tanınmaktadır.³³⁴

Din azınlığında olduğu gibi dil azınlığı da Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme'nin 27. maddesi uyarınca uluslararası hukukta yerini bulmaktadır. Dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde, kendi gruplarının öteki üyeleri ile birlikte kendi dillerini kullanma hakkına sahiptirler.

Ulusal Azınlıklar: Yukarıda belirtildiği gibi, azınlık türleri arasında kesin bir ayırım yapmak güçtür. Ulusal azınlıklar literatürde ayrı bir başlık altında incelenebildiği gibi, bazen de etnik azınlıklara dâhil edilebilmektedir. Örneğin Tanase, ulusal azınlık kavramını tanımlarken, Avrupa'da bir devlette yaşayan etnik gruplar³³⁵ olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Literatürde bu konuda tam bir fikir birliği olmadığından, bazı araştırmacılar da ulusal azınlık kavramını tanımlamak yerine bu kavram ile neyi kastettiklerini açıklamaktadırlar. Kymlicka, söz konusu kavramı kullanırken, "tarihi vatanlarında tüm kurumlarıyla işleyen bir topluma sahipken bir başka devletin egemenliği altına giren grupları" kastettiğini belirtirken, bunun kendi görüşü olduğunu vurgulamaktadır.³³⁶

Avrupa Konseyi çerçevesinde hazırlanan, Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'nde kullanılan kavram "ulusal azınlık"tır. Ancak Çerçeve Sözleşme'de ulusal azınlık kavramı tanımlanmamıştır. Çerçeve sözleşme bağlamında önemli bir tartışma konusu, ulusal azınlıkların "başka bir ulusla etnik bağı olan azınlıklar" anlamına gelip gelmediğidir.³³⁷ Bu konudaki ana eğilime göre ulusal azınlık, bir devletin sınırları içinde azınlıkta olmakla birlikte, bir başka devlette egemen konumda bulunan ve bu yönüyle etnik azınlıklardan ayrılan bir azınlık

³³⁴ Hans-Jörg Trezn, "Language Minorities in Europe: Dying Species or forerunner of a transnational civil society?", Working Paper, No:20, August 2005, Erişim: 14.06.2006.

http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2005/papers/wp05_20.pdf

³³⁵ Ioana, Tanase, "Defining National Minorities", **Citizenship and National Minorities in Europe**", Seminar Series, January 2003, Erişim: 01 07 2006,

<http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/Tanase.htm>.

³³⁶ Will Kymlicka, "Nation Building and Minority Rights: Comparing West and East, **Journal of Ethnic and Migration Studies**, April 2000, Vol.26 Issue 2, s.187. (aktaran: İbrahim Alper Arısoy, a.g.e., s.12.).

³³⁷ Naz Çavuşoğlu, **Azınlık Hakları**, Su Yayınları, İstanbul 1999, s.45.

türüdür.³³⁸ Buna göre, örneğin Almanya’da yaşayan Slav kökenli Sorblar “etnik azınlık” olarak nitelendirilirken, aynı ülkede bulunan Danimarkalı azınlık “ulusal azınlık” kapsamına girmektedir. Nitekim Almanya’nın iç hukukunda hem Sorblar hem de Danimarkalılar ulusal azınlık statüsüne sahiptir.³³⁹

2.5.3. AB’nde Azınlık Uygulamalarına İlişkin Örnekler

Avrupa, tarihi boyunca sınır değişikliği, bölgelerin ilhakı, bölünmeler ve göç yoluyla birçok azınlığa sahip olmuştur. Bu azınlıkların bir kısmı dilsel, bir kısmı etnik veya ulusal azınlıktır. Özellikle son yıllarda daha çok göç yoluyla Müslüman bir azınlık da ortaya çıkmaktadır. Üye ülkelerde azınlıkların tanınması ve azınlıklara sağlanan haklar bağlamında AB düzeyinde tam bir yeknesak uygulama söz konusu değildir. Bu nedenle AB’nin bu konudaki yaklaşımını değerlendirebilmek bakımından, çalışmanın bu kısmında AB’nin belli başlı ülkelerindeki azınlıklara ilişkin örnekler ele alınacaktır. Ancak, ayrıntılı bir irdeleme bu çalışmanın amacını aşacağından, bu incelemeyi hem ülke sayısı hem de içerik açısından sınırlı tutma gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu amaçla, özellikle önemli azınlık gruplara sahip, nüfus ve yüzölçümü itibariyle AB’nin önde gelen devletlerindeki azınlıklar, öncelikle ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Almanya

Yaklaşık 80 milyon nüfuslu Almanya’da resmi olarak tanınan birkaç azınlık grup bulunmaktadır. Bunlar, 2002 yılı itibariyle, Brandenburg ve Saksonya bölgelerinde yaşayan Slav ırkından gelen 60 bin civarında Sorb, ülkenin kuzeyinde bulunan Schleswig-Holstein Eyaletinde yaşayan 50 bin civarında Danimarkalı ve kuzey-batı kıyılarında ve Frisian adalarında yaşayan 50-60 bin civarında Frizyalı ve yaklaşık 70 bin civarında olan çingene (Alman Sinti ve Roma) azınlıktır.³⁴⁰

³³⁸ High Commission On National Minorities of the Organization for Security and Cooperation in Europe”, **Pamphlet No.9 of the UN Guide for Minorities**, s.5.(aktaran:İbrahim Alper Arısoy, a.g.e., s.14).

³³⁹ Arısoy, a.g.e., s.14.

³⁴⁰ Germany:Officially recognized National Minorities, Erişim 01.07.2006, http://www.emz.-berlin.de/Statistic_2/de/de_12.htm

Avrupa'nın hemen her yerine dağılmış olarak yaşayan çingenerler, iki gruba ayrılmaktadır. Yüzlerce yıldır Almanya'da yaşayan Sinti grubu yaşam koşullarını benimsemiş ve istihdam edilmektedir. Roma grubu ise 1989 devrimini izleyen yıllarda Romanya'da Nicolae Ceausescu rejiminden kaçarak Almanya'ya gelen bir gruptur. 1992 yılında Almanya Hükümeti binlerce Roman'ın memleketlerine tekrar iadesi ile ilgili bir antlaşma imzalamıştır. Almanya'da bu azınlık gruplara ilaveten bir miktar da Yahudi azınlığı bulunmaktadır. 1990'lı yılların başlarında Yahudi azınlığı 40 bin civarındayken, İsrail ve Rusya'dan gelen göç nedeniyle artış göstermektedir.³⁴¹ 21 farklı dilin konuşulduğu Almanya, din ve mezhepler açısından da çeşitlilik göstermektedir. Buna göre, Almanya nüfusunun %43'ü Katolik, %41.5'i Reformcu Luther'ci, %3'ü Müslüman, yaklaşık %13'ü de diğer din ve mezheplere ait olanlardan oluşmaktadır.³⁴² Toplam olarak bakıldığında Almanya'da resmi olarak tanınan azınlığın 230-240 bin civarında olduğu görülmektedir. Oysa bu rakamların çok üzerinde (7.5 milyon civarında) resmi olarak tanınmayan yabancı bulunmaktadır.

Almanya Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi imzalamış fakat Sözleşme'de ulusal azınlık tanımının bulunmadığı gerekçesiyle, ulusal azınlıklarını kendisinin belirleyeceğini açıklamıştır. Buna göre Almanya'da bir grubun azınlık statüsünü alabilmek için beş şartı yerine getirmesi gerekmektedir.³⁴³ Bunlar:

- Mensuplarının Alman uyruğunda olması,
- Dilleri, kültürleri ve tarihleri, yani kimlikleriyle çoğunluğu oluşturan halktan farklı olmaları,
- Bu kimliklerini korumak istemeleri,
- Geleneksel olarak Almanya'da yaşıyor olmaları,
- (Almanya'da) kendi yerleşim bölgelerinde yaşamaları.

³⁴¹ Germany-Ethnic Minorities, Erişim 01.07.2006.

<http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-4906.html>.

³⁴² Kurubaş, a.g.e., s.135.

³⁴³ Bacınoğlu, a.g.e., s.70.

Dolayısıyla, Almanya sadece farklı bir kültür, dil ve tarihe sahip Alman vatandaşı olan ve uzun süredir belli bir bölgede yaşayan azınlıkları kabul etmektedir. Federal Alman Anayasasında doğrudan azınlıkları koruyan bir hüküm bulunmamakta fakat dolaylı olarak Alman vatandaşı olsun ya da olmasın herkese tanınan, hukuk önünde eşitlik, kadın-erkek eşitliği gibi “ayrımcılığın önlenmesi” bağlamında haklar getirilmektedir. Resmi olarak tanıdığı azınlıkları federal düzeyde koruma altına alan Almanya, bu gruplara bazı haklar tanımaktadır. Örneğin, Danimarkalıları Schleswig-Holstein bölgesel Parlamentosunda Danimarkalı bir siyasi parti ile temsil edilme hakkı ve bağımsız bir okulunun olması gibi haklar tanınmaktadır.³⁴⁴ Sorb'lara kendi dilinde eğitim hakkı ve yayın hakkı tanınmaktadır.³⁴⁵ Ancak, uygulamada öğrenci yetersizliğinden dolayı okulların kapatılması gibi bazı sorunlar da yaşanmaktadır. Ayrıca, Sorb dilinin giderek daha az kullanıldığı da kaynaklarda belirtilmektedir. Bunda Sorb nüfusunun giderek azalması kadar dilin kullanımına yönelik talebin azalması da etken rol oynamaktadır.

Fransa

58 milyon nüfusu olan Fransa'da Almanya'ya benzer şekilde dil çeşitliliği fazladır. 25 dilin konuşulduğu ülkede en fazla kullanılan azınlık dilleri şunlardır. Alsace-Lorraine bölgesinde konuşulan (970 bin kişi) Almancanın bir lehçesi olan Alsat dil grubu, ülkenin kuzey-batısında bulunan Bretagne bölgesinde konuşulan (400 bin kişi) Breton dil grubu, ülkenin güneyinde konuşulan (610 bin kişi) Oksitan dil grubu (Languedocian, Gascon, Provençal), Bask, Katalan ve Korsika dillerini de içeren diğer diller (2.3 milyon kişi). Ayrıca Portekizce 580 bin kişi, İtalyanca 540 bin kişi ve İspanyolca 485 bin kişi tarafından konuşulmaktadır.³⁴⁶

³⁴⁴ Gabriel N.Toggenburg, “Minority Protection and the Enlarged European Union:The Way Forward”, Eurac Research, Erişim: 10.06.2006, <http://lgi.osi.hu/publications/2004/261/Minority-Protection-and-the-Enlarged-EU.pdf>.

³⁴⁵ Bacınoğlu, a.g.e., s.72-73.

³⁴⁶ Languages of France ,Erişim: 01.06.2006, <http://www.en.wikipedia.org/wiki/languages>.

Özgürlük, eşitlik ve demokrasinin beşiği olan Fransa’da anayasal olarak tanınan azınlık bulunmamaktadır. Fransa, Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesini imzalamamıştır. Çünkü, ülkesinde ulusal bir azınlığın bulunmadığını ifade etmektedir. Ancak Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı’nı bir yorum ekleyerek imzalamıştır. Buna göre, Şartın amacının azınlıkların tanınması ve korunması değil, sadece Avrupa’nın dil mirasının korunması olduğunu belirterek, Fransa’nın tüm yurttaşlarına kanun önünde eşitlik sağlayacağı ve sadece Fransız halkının tanındığı ifade edilerek, ırk, din, köken, ayrımı yapılmaksızın tüm vatandaşların kucaklandığı beyan edilmektedir.³⁴⁷ Bu beyanat, Fransa’nın azınlıkları koruma konusunda pek istekli olmadığı yönünde bir kanı uyandırabilir. Bununla birlikte Fransa bazı dillere hukuksal statü tanımış ve Korsika gibi bazı yörelere özerk bölge statüsü vermiştir.³⁴⁸ Özellikle 1980’li yıllardan sonra hız kazanan bölgeselleşme ve ademimerkeziyetçi değişim, Korsika’dan sonra farklı dil ve kültüre sahip Alsas, Bask ve Brötanya bölgelerinin de daha özerk idari yapılara kavuşma taleplerine yol açmıştır.³⁴⁹

İtalya

57 milyon civarında nüfusa sahip İtalya’da Almanya’ya benzer şekilde dil azınlıkları bulunmaktadır. Ülkenin kuzeyindeki Güney Tirol bölgesinde yoğun olarak Almanca konuşulmaktadır. Bu bölgede Almanca konuşanların sayısı 290 bin civarında olup, İtalyanca konuşanların iki katından fazladır. Ülkenin kuzeyinde bulunan ve özerk statüye sahip Aosta Vadisinde ise yaklaşık 100 bin kişi tarafından Fransızca konuşulmaktadır³⁵⁰ ve İtalyanca ile birlikte bölgenin resmi dili statüsündedir. Kuzey-batı bölgesindeki Franco-Provençal ile birlikte bu dilleri konuşanların sayısı 170 bine yükselmektedir. Ülkede konuşulan diğer bir dil grubu

³⁴⁷ France, Erişim: 10.06.2006,

http://www.assembly.coe.int/Documents/Working_Docs/doc01/EDOC8920AD.htm

³⁴⁸ Kurubaş, a.g.e., s.136.

³⁴⁹ Deniz Altınbaş Akgül, “Fransa Artık Ademimerkeziyetçi bir Devlet”, **Stratejik Analiz: Aylık Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Kasım 2003, Cilt:4, Sayı:43, s.39.

³⁵⁰ Italy, Erişim: 04.07.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_italy.htm.

Katalanca'dır. AB'nde konuşulan diğer azınlık dilleriyle karşılaştırıldığında, konuşan kişi sayısı açısından bu dil Avrupa'nın en önemli azınlık dilidir. Tüm Avrupa'da 7 milyon kişi³⁵¹ tarafından konuşulan Katalanca, İtalya'da daha çok Sardinya adasında 40 bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Friulian bölgesinde konuşulan Slovence 600 bin civarında olan bölge nüfusunun³⁵² yaklaşık %10'u tarafından konuşulmaktadır. Avrupa'nın diğer önemli bir azınlık dil grubunu oluşturan Oksitan dil grubu ise İtalya'nın kuzey-doğu bölgesinde Piemonte ve Ligurya bölgelerinde yaklaşık 50 bin civarında kişi tarafından konuşulmaktadır. Zengin bir dilsel çeşitliliğe sahip olan İtalya'da ayrıca Albanian-Arbereshe (Arnavut dil grubu) güney ve orta kesimlerde bulunan Molise, Basilicata, Apulia ve Sicilya'da, Hırvatça ise Molise bölgesinde az sayıda kişi tarafından konuşulmaktadır.

Çerçeve Sözleşmeyi ve Azınlık Dilleri Şartı'nı imzalamış bulunan İtalya'da, yukarıda belirtilen bazı diller resmi statüde olmamakla beraber, özellikle özerk statüde olan bölgelerde (Güney Tirol, Aosta Vadisi, Sicilya, Sardunya ve Friulian bölgeleri) bunun gereği olarak azınlık dilleri anayasal güvence altına alınmıştır. Bundan başka İtalya Anayasası azınlıkları korumasını güvence altına almıştır. (6. madde). Ayrıca, İtalya yasaları da Çerçeve Sözleşme'nin azınlıkların korunmasına ilişkin öngördüğü önlemlere uygun hale getirilmiştir.³⁵³

İngiltere

Çokuluslu bir imparatorluk geleneğine sahip olması bakımından Fransa'nın aksine dilsel ve kültürel çeşitliliğin bölgesel düzeyde hukuki ve idari olarak tanındığı İngiltere'de, bu duruma rağmen azınlık kavramının kapsamı ve boyutları çok açık değildir. Bu belirsizliğin temel sebebi, azınlıklarla ilgili kaynaklarda İngiltere hakkında bilgi verilirken göndermede bulunulan başlıca dil gruplarının aynı zamanda resmi adı "Birleşik Krallık" olan bu ülkeyi oluşturan temel unsurlar arasında yer almasıdır.³⁵⁴ Bu durumun sonucu olarak İngiltere'de azınlıklar dendiği zaman ilk akla gelen bu bölgelerin (Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler) durumu olmaktadır.

³⁵¹ Catalan and the So-Called "Minority" Languages in the European Union, a.g.e.

³⁵² Italy, a.g.e.

³⁵³ Kurubaş, a.g.e., s.137.

³⁵⁴ Arısoy, a.g.e., s.84.

İngiltere’de azınlıklar düşünülduğünde, bu bölgelerdeki dilsel çeşitlilik nedeniyle Fransa’da olduğu gibi ilk önce dil azınlıkları gündeme gelmektedir. Fakat bu azınlıklar hukuki bir boyuta sahip olmayıp, daha çok sosyolojik boyutu ile ortaya çıkmaktadır.

12 farklı dilin kullanıldığı ve bir milyon civarında göçmenin barındığı İngiltere’de (Büyük Britanya) İrlandalılar (700 bin /260 bin kişi İrlandaca konuşmaktadır) İskoçlar (5.66 milyon/88 bin kişi Gaelic/Scots/İskoç dili konuşmakta), Galliler (2.9 milyon/575 bin kişi Galler dili/Welsh kullanmaktadır) Fransızlar (340 bin) ve Romanlar (90 bin) bulunmaktadır.³⁵⁵ Ancak toplam nüfusu 58 milyon civarında olan İngiltere’de çoğunluğun konuştuğu dilden ayrılan bu üç dile (Welsh, İskoç dili/Gaelic ve İrlanda dili) ilişkin yukarıda belirtilen veriler içinde bu dilleri konuşamayanlar ya da sınırlı ölçüde kullanabilenlerin oranları da bulunmaktadır. Yukarıdaki verilere göre, 700 bin nüfusa sahip İrlandalıların ancak %35’inin bu dili kullanabildiği görülmektedir. Kuzey İrlanda’da dilin kullanım oranlarına ilişkin yapılmış bir araştırmada ise bu rakamların daha da düştüğü ortaya çıkmaktadır. Buna göre, nüfusun %80’i İrlanda dilini evde hiç kullanmazken, % 15’i zaman zaman kullanmaktadır.³⁵⁶

Ayrıca Kuzey İrlanda’da Katolik İrlandalılarla Protestan İngilizler arasında, terör boyutu da olan ciddi bir dinsel ve etnik temelli azınlık sorunu da yaşanmaktadır. İrlanda adasında çoğunluğu oluşturan ancak Kuzey İrlanda’da azınlık olan Katolikler İngiltere’den bağımsızlık mücadelesi verirken, Protestanlar İngiltere’nin bir parçası olarak kalmaya devam etmek istemektedirler. Mezhep ayrılığından kaynaklanıyor gibi görünse de özünde mezhebin de bir parçasını oluşturduğu etnik kökenli bir sorun olduğu belirtilmektedir.³⁵⁷

İspanya

³⁵⁵ Kurubaş, a.g.e., s.137.

³⁵⁶ Gaeilge Family, Erişim: 03.06.2006, <http://www.eurolang.net/Languages/Irish.htm>.

³⁵⁷ Ayşe Özkan Duvar, “Avrupa Birliği ve Azınlık Hakları”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Yaz 2004, Fasikül 24, Cilt:10, Sayı:2, s.223.

Bölgeler arası etnik ve kültürel farklılıkların kökeninin 15. yüzyıla kadar dayandığı İspanya’da, uzun bir tarihsel süreç içinde şekillenen siyasal yapı dilsel ve etnik azınlıkları ortaya çıkardığı gibi, bu süreç içinde kaçınılmaz olarak etnik bölgeler ve bölgeselleşme sorunlarını da gündeme taşımıştır. Bölgeler arası sorunlar özellikle Katalanlar ile Kastilyalılar arasında ortaya çıkmış ve zamanla Bask bölgesini de etkilemiştir. Çoğunluğunu Kastilyalılar oluşturduğu ve yaklaşık 40 milyon nüfusa sahip olan İspanya’nın başlıca dil azınlıkları şunlardır:

En önemli azınlık dillerinden olan Katalanca İspanya’nın Katalonya, Balear Adaları ve Valencia bölgelerinde konuşulmaktadır. Dili konuşanlar ile sadece anlayanlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Dilin en çok konuşulduğu bölge olan Katalonya’da nüfusun %95’i katalancayı anlarken, %79 kadarı konuşabilmektedir. Benzer şekilde Valencia’da halkın %74’ü anlarken, sadece %54’ü aynı zamanda konuşabilmektedir. Balear adalarında ise anlayanların oranı %90, konuşanların oranı ise %70’dir.³⁵⁸

Bask dili İspanya’da Bask ve Navarre bölgelerinde konuşulmaktadır. Bask bölgesinde yaşayanların %25’i, Navarre bölgesinde yaşayanların ise %10’u bu dili konuşmaktadır. Ayrıca Galiçya dilini konuşan 3 milyon, Aragon dilini konuşan 30 bin, Fransa sınırına yakın bölgede konuşulan Aranes dilini kullanan 5 bin kişi bulunmaktadır. Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi 744 bin civarında Roman azınlık bulunmaktadır.³⁵⁹

İspanya Çerçeve Sözleşmeyi ve Bölgesel Diller ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’nı onaylamıştır. Aynı zamanda Katalonya, Bask ve Galiçya’ya özerklik verilmiş ve kültürel ve siyasi haklar tanınmıştır. Ancak İspanya’daki bu tanıma, çoğunluğun karşısında azınlığa pozitif ayrıcalıklar getiren bir tanıma olmayıp, çok milletli İspanya Devleti’nin yeni çehresinde farklı halklara aynı hakları tanıyan bir durum göstermektedir.³⁶⁰ İspanya anayasası’nda İspanyolca’nın resmi dil olduğu

³⁵⁸ Catalan Language, Erişim: 03. 07.2006, <http://www.caib.es/conselleries/educacio/dgpoling/user/catalaeuropa/angles/angles7.pdf>.

³⁵⁹ Kurubaş, a.g.e., s. 138.

³⁶⁰ Toggenburg, a.g.e., s.17.

hükme bağlanmış ve diğer dillerin de konuşulduğu tüm bölgelerde resmi dil olduğu belirtilmiştir. Ayrıca giriş kısmında İspanyol milletinin ve tüm halkların insan haklarını, kültürlerini ve geleneklerini koruma isteği belirtilmiştir. Dolayısıyla bir yandan bölgelere özerklik verilmesi ve bazı siyasi ve kültürel hakların tanınması ve İspanyol halklarından bahsedilmesi, öte yandan da anayasada birleştirici ifadelerin yer alması bir orta yol bulma çabası olarak değerlendirilmektedir.

Belçika

Belçika, Avrupa Birliği'nde azınlıklar gündeme geldiğinde, üç ayrı bölgesi ve üç ayrı etnik grubu ve kendine özgü siyasi yapısıyla en fazla dikkati çeken ülkeler arasında bulunmaktadır. Farklı etnik grupları kendi şemsiyesi altında toplayan Belçika, bu durumda bulunan diğer AB ülkelerinde olduğu gibi, bölgeler arası çatışmaları ve özerklik sorunlarını daha fazla yaşamaktadır. Merkezi devletin yanı sıra bölge, topluluk ve kantonlardan oluşan kendi içinde özerk, ayrı karar düzeylerine bölünmüştür. Belçika Anayasası'nda azınlık kavramı bulunmamakla birlikte, bu üç bölge ve topluluk arasındaki ilişkiler azınlıklar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Belçika dil grupları, yaklaşık 5.6 milyon nüfusa sahip Flaman, 4 milyon civarında olan ve Fransızca konuşan Valon ve 150 bin civarında Alman'dan oluşmaktadır.³⁶¹ Belçika Halkını oluşturan söz konusu üç gruptan sayıca fazla olan Valonlar ve Flamanlar, Hollandalılara karşı giriştikleri ortak mücadele sonucunda Belçika'yı bağımsız bir devlet olarak kurduklarında (1830), "Belçikalılık" bilincinin oluşacağı düşünülüyordu.³⁶² Bu sebeple Belçika başlangıç itibarıyla Fransız modeli örnek alınarak kuruldu ve 1831 tarihli ilk anayasasına göre Belçika "gayri merkezi bir üniter devlet" olarak kabul edildi.³⁶³ Çok uzun bir dönem devlet yönetiminde Valonların egemen olması ve Fransızca'nın resmi dil olarak kabul edilmesi gibi nedenlerle ortaya çıkan iki grup arasındaki kutuplaşma 1960'lardan sonra "etnisite"

³⁶¹ Kurubaş, a.g.e., s.138.

³⁶² Walker Connor, "The Political Significance of Ethnonationalism Within Western Europe" in Abdul Said, Luiz R. Simmons, **Ethnicity in an International Context**, New Jersey:Transaction Boks, 1976, s.119 (aktaran:İbrahim Alper Arısoy, a.g.e., s.97).

³⁶³ Les Régions dans le Pays de l'Union Européenne", <http://members.fortunecity.com/podgol/europa/ehu/marcu.htm>. (aktaran:İbrahim Alper Arısoy, a.g.e., s.9).

konusu haline geldi ve sonuçta ülkenin iki ana bölgeye ayrılmasına yol açtı. Almanca konuşanlar için Valon bölgesinde dokuz kantonunda küçük bir bölge ayrılırken, Brüksel de resmi olarak çift dilli dördüncü bölge olarak kabul edildi. Ülkede bu şekilde başlayan bölgeselleşme/federalleşme süreci, yer yer gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri çerçevesindeki idari reformlarla aşamalı olarak ilerleyerek, 1993 yılında yapılan son anayasa değişikliğiyle de yeni bir döneme girdi.³⁶⁴

Belçika'nın 1993 tarihli son anayasasında "Bölgeler ve Topluluklardan meydana gelen federal bir devlet olduğu"³⁶⁵ ve bu devlet yapısının kendine özgü durumu belirtilmektedir. Buna göre ülkenin idari yapısı Valon, Flaman ve Brüksel-Başkent olmak üzere üç bölge ve Fransızca, Flamanca ve Almanca konuşan üç topluluktan oluşacak şekilde ve her topluluğa verilecek yetki alanları belirlenerek yeniden düzenlenmiştir. Belçika'nın idari yapısı bölgeler arasında tam bir eşitliğin olması yönünde olmayıp, her gruba değişen ölçüde yetki tanınması şeklinde oluşturulmuştur ki, bu durum da zaman zaman gruplar arasında kutuplaşmaların devam etmesine yol açmaktadır.

Bu üç gruba ek olarak, ülkesinde 20 bin dolayında Roman ve 15 bin Lüksemburglu³⁶⁶ barındıran Belçika, Çerçeve Sözleşmeyi ve Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nı da imzalamış, ancak ulusal azınlık kavramının tanımı konusuna rezerv koymuştur.

Hollanda

Nüfusu 12 milyon civarında olan Hollanda'nın başlıca azınlık grubunu Batı Frizya dilini konuşanlar oluşturmaktadır. Hollanda'nın Friesland kentinde yoğun olarak yaşayan bu azınlık grubunun 350 ile 450 bin arasında değiştiği tahmin edilmektedir. Yaklaşık %60'ının Frizya dilini konuştuğu bu kentte Friesland

³⁶⁴ Arısoy, a.g.e., s.9.

³⁶⁵) Belgium – Constitution, Erişim: 11.07.2006, http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/be00000_.html.

³⁶⁶ Kurubaş, a.g.e., s.138.

sakinlerinin yaklaşık %60'ının (350 bin) konuştuğu bu dilin kullanım oranı ise sadece 45 bin kadardır.³⁶⁷

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi imzalamış olan Hollanda, Bölgesel Diller ve Azınlık dilleri Şartı'nı da onaylamış ve bu Şart'ın 2. ve 3. maddeleri çerçevesinde Frizya dilini tanıdığını beyan etmiştir.³⁶⁸ Ayrıca ülkede Aşağı Sakson dilini konuşan bir Alman dil grubu ile 35 bin civarında bulunan Roman grup yaşamaktadır. Dinsel çeşitlilik açısından bakıldığında Katolik ve Protestan mezheplerinin yaygın olduğu ve göç yoluyla ülkeye gelen bir milyon civarında Müslümanın da bulunduğu görülmektedir.³⁶⁹

Yunanistan

Bir Balkan ülkesi olarak etnik çeşitliliğin çok fazla olduğu Yunanistan, sayıları 128 bin³⁷⁰ civarında olan ve Batı Trakya Bölgesinde yaşayan Türk azınlık grubunun dışında diğer dil azınlıklarını resmi olarak tanımamaktadır. Ülkenin diğer belli başlı dil azınlık grupları ise şunlardır:

Batı Trakya bölgesinde özellikle Rodop Dağları civarında yaşayan Pomaklar, Slav dil grubundan olan Pomakçayı konuşan ve sayıları 30 bin olarak tahmin edilen Müslüman azınlıktır.³⁷¹ Yunanistan Lozan Antlaşmasının gereği olarak Müslüman Türk'leri azınlık olarak kabul etmiştir. Bu antlaşmaya göre, azınlıkların belirlenmesinde ölçüt olarak din kabul edildiğinden, Müslüman olan Pomak'larda Türk'lerle birlikte resmi olarak azınlık statüsüne sahiptir.

Sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte 40 bin civarında oldukları tahmin edilen Makedon'lar özellikle ülkenin kuzeydoğusunda yaşamakta, Hıristiyan Ortodoks dinine mensup olan bu grup resmi olarak tanınmamakta hatta Makedonya

³⁶⁷ Language Data - Frisian (Netherlands, Germany), Erişim: 09.07.2006., http://eurolang.planc.co.uk/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=35

³⁶⁸ "Netherlands", Erişim: 17.05.2006,

http://assembly.coe.int/Documents/Working_Docs/doc01/EDOC8920AD.htm.

³⁶⁹ Kurubaş, a.g.e., s.138.

³⁷⁰ "Greece", Erişim: 09.04.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_greece.htm.

³⁷¹ Kurubaş, a.g.e., s.138.

ile yaşanan sorunlardan dolayı kendilerine baskı yapıldığı iddia edilmektedir. Azınlık üyeleri kültür, eğitim, politik hayat, vatandaşlık ve etnik kimliklerinin temsil edilmesi gibi oldukça önemli konularda zorluk yaşamışlardır.³⁷² Yunan Anayasa'sının 1998 yılında yürürlükten kaldırılan 19. maddesi, Yunan etnik kökenli olmayan herhangi bir Yunanistan vatandaşı, ülkeyi geri dönmek üzere terk etmesi durumunda, otoriteler tarafından vatandaşlığının düşürülmesini mümkün kılmaktaydı. Bu madde kullanılarak binlerce azınlık üyesi Yunan vatandaşlığından çıkarılmıştır.³⁷³

Ülkenin orta ve batı kesimlerindeki dağlık bölgelerde yaşayan bir kısmı yerli olup, bir kısmı da 1990 yılından sonra ülkeye çalışmak üzere göç eden Ortodoks, Katolik ve Müslüman dinlerine mensup Arnavutlar diğer bir azınlık grubu oluşturmaktadır. Bu dil grubuna mensup olan kişilerin sayısı 190 bin civarındadır³⁷⁴.

Romence'nin bir lehçesi olarak görülen Ulahça, Balkanlarda dağınık olarak konuşulan bir Roman dilidir. Yunanistan'ın özellikle kuzey bölgelerinde yaşayan ve Ulahça konuşan dil gruplarının toplam sayısı 300 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.³⁷⁵ Bu etnik grupların dışında ülkede bir miktar Çingene ve Ermeni grupların da yaşadığı bilinmektedir.

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmeyi 1997 yılında imzalamış olan Yunanistan, Bölgesel Diller ve Azınlık Dilleri Şartı'nı ise henüz imzalamamıştır. Batı Trakya Bölgesinde yaşayan Türklerle birlikte diğer Müslüman grupların hakları Lozan Antlaşması'yla güvence altına alınmış olmakla birlikte, diğer etnik ve dil azınlıkları resmen tanınmamaktadır.

Önemli etnik, dil ve dinsel azınlık grupları ülkelerinde barındıran ve azınlıklar söz konusu olduğunda ilk başta dikkatleri üzerine çeken başlıca AB üyesi devletler yukarıda ele alınmıştır. Ancak diğer AB üyesi ülkelerde de azınlıklar

³⁷² Nurgül Bostan, "Yunanistan Açısından Çözülmemeyen Düğüm: Makedonya Sorunu", **Stratejik Analiz: Aylık Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Mart 2004, Cilt:4, Sayı:47, s.86.

³⁷³ y.a.g.e., s.86.

³⁷⁴ "Greece", a.g.e.

³⁷⁵ Kurubaş, a.g.e., s.138.

bulunmakta ve özellikle son genişlemeyle birlikte Birliğe katılan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle birlikte azınlıklar konusu AB’nde tekrar ön plana çıkmaktadır. Ancak çalışmanın içeriği ve amacı düşünüldüğünde, tüm üye ülkelerin ayrıntılı bir şekilde ele alınmaları hem mümkün görünmemekte hem de çalışmanın amacını oluşturmamaktadır. Bu nedenle aşağıdaki kısımda diğer üye ülkelerdeki azınlık gruplar genel olarak ele alınacak ve azınlıkların durumu irdelenmeye çalışılacaktır.

Avusturya’da yaşayan dil azınlık grupları içinde İtalya sınır bölgesinde yer alan Tirol’ün kuzeyinde yaşayan ve sayıları 235 bin olarak belirtilen İtalyanca konuşanlar en önemli dil grubunu oluşturmaktadır.³⁷⁶ Ülkenin resmi olarak tanınan dil azınlık grupları içinde ise, Viyana yakınlarında Burgenland bölgesinde yaşayan 26 bin civarındaki Macar azınlık, yine Burgenland bölgesinde yaşayan 20 bin civarındaki Hırvat azınlık, Carinthia ve Styria bölgelerindeki Sloven azınlık ve Viyana’da 11 bin kadar Çek ve 3 bin civarında da Slovak azınlık bulunmaktadır. Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Avusturya’da da ulusal düzeyde 4 binden fazla roman azınlık yaşamaktadır ve resmi olarak tanınmaktadır³⁷⁷.1992 yılında Bölgesel Diller ve Azınlık Dilleri Şartı’nı, 1998 yılında da Çerçeve Sözleşmeyi imzalayan Avusturya bu çerçevede ulusal azınlıkların korunmasını güvence altına almaktadır.³⁷⁸

Yaklaşık 8,5 milyon civarında bir nüfusa sahip olan **İsveç**’te toplam sayıları 800 bine yaklaşan bölgesel ya da dilsel azınlık bulunmaktadır Bu grupların başlıcaları arasında 60 bin kadar Estonyalı, 50 bin kadar Yunanlı, 43 bin civarında Finli, 35 bin kadar Danimarkalı ve sayıları 30 bin kadar olan Norveçli³⁷⁹ bulunmaktadır. Ayrıca, Sami dilini konuşan ve sayıları 25 ile 20 bin arasında bulunan Sami, diğer bir azınlık grubudur.³⁸⁰ İsveç’te yaşayan Roman grup içinde bulunanların sayısı de 15 bine ulaşmaktadır. Azınlıklarla ilgili olarak Avrupa Konseyinin düzenlemiş olduğu iki temel belgeyi 2000 yılında onaylayan İsveç, bu

³⁷⁶ y.a.g.e., s.140.

³⁷⁷ Austria:Officially Recognised National Minorities with Austrian Nationality (Languages Minorities) at census data, , Erişim: 09.04.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_austria.htm

³⁷⁸ Austria”, Erişim:19.04.2006,

http://assembly.coe.int/Documents/Working_Docs/doc01/EDOC8920AD.htm.

³⁷⁹ Kurubaş, a.g.e., s.139.

³⁸⁰ Samegiella Family”, Erişim 19.06.2006, <http://www.eurolang.net/Languages/Sami.htm>., Eurolang, Erişim 11.07.2006, http://www.eurolang.net/index.php?option=com_wrapper&Itemid=43&lang=en .

çerçevede bölgesel ve azınlık dilleri olarak Sami, Fince ve Fince'nin bir lehçesi olan Meankielli dillerini kabul ettiğini beyan etmektedir. Şart'a göre Roman diliyle Yiddiş dili (ülkede yaşayan az sayıdaki Yahudi tarafından konuşulmaktadır) bölgesel olmayan azınlık dilleri olarak kabul edilmekte ve Şart'ın hükümlerinin uygulanacağı beyan edilmektedir.³⁸¹ **Finlandiya**'da ise çoğunluktan ayrılan başlıca iki dil grubu bulunmaktadır. Bunlar 6 bin civarında olan ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan Sami ile sayıları 296 bin olan ve yine ülkede dağınık olarak yaşayan İsveçlilerdir. Ayrıca 4 ile 6 bin arasında Roman, 6 bin kadar Estonyalı ve daha az sayıda diğer azınlıklar yaşamaktadır.³⁸² Azınlıklarla ilgili her iki temel belgeyi de imzalayan Finlandiya, bu azınlık grupları belgelerin uygulama alanına dâhil etmiştir.

Nüfusu yaklaşık 5.2 milyon civarında olan **Danimarka**'da bulunan başlıca azınlık grupları sayıları 47 bin civarında olan Farolular ile, 15 ila 20 bin kadar Almandır. Ülkenin güneyinde Almanya sınırında Jutland bölgesinde yaşayan Alman azınlık grubu, 1997 yılında onaylanan Çerçeve Sözleşme'nin kapsamına alınmıştır ve Şart'ın hükümlerinin bu azınlık gruba uygulanacağı beyan edilmektedir³⁸³. Farolular ise yaşadıkları bölgedeki özel statüleri vasıtasıyla korunmaktadırlar. AB üyeleri içinde en homojen sayılabilecek ülkeler ise **İrlanda**, **Portekiz** ve **Lüksemburg**'dur. İrlanda'da Batı adaları, kuzeybatı ve güneybatı kıyılarında ve Mayo, Kerry ve Donegal bölgelerinde yaşayan 260 bin kişi tarafından Gaelic ve Irish dilleri konuşulmaktadır.³⁸⁴ İrlanda açısından ilginç olan ülkenin resmi dili durumunda olmasına rağmen, İrlanda dilinin seyrek kullanılan bir dil olmasıdır. Nüfusun yarısından azı bu dili konuşabilmektedir. Etnik bakımdan dünyanın en homojen devleti kabul edilen Portekiz, 90 bin çingene ve 15-20 bin kadar Galiçyalının³⁸⁵ dışında ciddi bir azınlığı bulunmamaktadır. Lüksemburg da İrlanda ile bezerlik göstermektedir. Önemli bir azınlığa sahip bulunmayan ülkede Lüksemburg dili resmi dil olmakla birlikte Avrupa'da seyrek kullanılan diller arasında bulunmaktadır.

³⁸¹Sweden:MinorityLanguages”, Erişim: 16.06.2006, <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc01/EDOC8920AD.htm>.

³⁸²Finland:Minority Languages”, Erişim: 16.06.2006, <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc01/EDOC8920AD.htm>

³⁸³Denmark : Minority Languages”, Erişim: 16.06.2006, <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc01/EDOC8920AD.htm>.

³⁸⁴“İrland” Erişim: 18.06.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_irland.htm.

³⁸⁵ Kurubaş, a.g.e., s.139.

Günlük yaşamda nüfusun hemen hemen tamamı tarafından kullanılan bu dil yasanada ve resmi belgelerde kullanılmamaktadır.

Komünist rejimin yıkılmasının ardından Avrupa'nın belirli kısımlarında artan milliyetçilikle beraber, ulusal azınlıklarının korunmasının önemi artmış ve önemli bir sorun olarak Avrupa Konseyinin gündemine girmiştir. Eski Yugoslavya'da ve Sovyetler Birliği'nde etnik gruplar arasında ortaya çıkan husumet ve çatışmalar, ulusal azınlıkların korunmasının sadece insan haklarının değil, aynı zamanda Avrupa'da istikrarın, güvenliğin ve barışın da yaşamsal bir unsuru olduğunu tüm açıklığı ile göstermiştir.³⁸⁶ Orta ve doğu Avrupa ülkelerindeki azınlık sorunlarının AB standartları doğrultusunda çözülmesi konusunda genel olarak iki eğilim gözlenmektedir. Bir taraftan ülkelerin iç hukuk sistemleri bağlamında, azınlık haklarının etkin bir biçimde korunmasını sağlayacak bir sistem oluşturmak amacıyla, anayasal düzenlemeler yapılmakta ve eğitim ve medya gibi alanları düzenleyen yasalar çıkarılmakta; öte yandan Orta ve Doğu Avrupa'da istikrarı sağlamaya da katkıda bulunacak biçimde devletler arasında iki taraflı iyi komşuluk antlaşmaları imzalanmaktadır.³⁸⁷

AB'ye 2004 yılında katılan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde de azınlıklar bulunmaktadır. Eski Yugoslavya'nın parçalanması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan sınır değişiklikleri, ulusal azınlıkların oluşmasını kolaylaştırmış, bir ülkede egemen konumda olan çoğunluğunun bir parçası, bir başka ülkenin azınlığı haline gelmiştir. Örneğin, nüfusu 3,5 milyon olan **Litvanya**'da %7 civarında Polonyalı, %6 civarında ise Rus azınlık bulunmaktadır.³⁸⁸ Nüfusu 2,5 milyondan az olan **Letonya**'da nüfusun sadece %58'i bu ırka mensuptur. Ağırlıklı olarak (%30) Rus azınlık bulunmakta geriye kalan dilim içinde de Ukraynalı,

³⁸⁶ Council of Europe, "Protection of National Minorities", Erişim:24.05.2006, http://www.coe.int/t/e/human_rights/en_minorities_2005.asp.

³⁸⁷ Tolga Bilener, "AB'nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB'ye bütünleşme sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, (Der: Beril Dedeoğlu), Boyut Matbaacılık A.Ş., İstanbul 2003, s.180.

³⁸⁸ "Litvanya", Erişim: 16.06.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Litvania.htm, Lithuania: Population by ethnic nationality* (2001), Erişim: 17.06.2006, http://www.emz-berlin.de/Statistik_2/lit/lit_01.htm.

Polonyalı ve Litvanyalı azınlıklar bulunmaktadır.³⁸⁹ Yine nüfusu 1.5 milyondan az olan **Estonya**'da 930 bin Rus, 80 bin diğer azınlıklar bulunmaktadır.³⁹⁰ Bu ülkeler Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmeyi de imzalayıp, azınlıkları anayasal koruma altına almıştır. Ancak, her üç ülke de, Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı henüz onaylamamıştır. Estonya ve Letonya çok büyük bir Rus azınlığa sahiptir. Azınlık hakları ve sorunları bu iki ülke için çok önemli politik (ve diplomatik) sorunlar olarak kalmıştır.³⁹¹

Çek Cumhuriyeti'nde ise başlıca azınlık grupları 200 bin civarında Alman, 50 bin kadar Polonyalı ve Sinti'ler de dahil olmak üzere 220 bin civarında Roman'dan oluşmaktadır.³⁹² Ayrıca sayıları tam olarak bilinmeyen Avusturya kökenli ve Slav ırktan azınlık da bulunmaktadır. Çek Cumhuriyeti'nde ulusal azınlıkların hakları yasal düzeyde korunmaktadır. Anayasal düzeyde olduğu gibi bazı belirli alanlarda yerel yasalar ile de koruma getirilebilmektedir. Anayasanın bir parçası olarak Temel Haklar ve Özgürlükler Şartı kolektif ve bireysel hakları tanımaktadır. Ayrıca, 2001 yılında Ulusal ve Etnik Azınlıklar Yasası da onaylanmıştır.³⁹³ **Macaristan** ise kendi ülkesindeki azınlıklardan daha çok komşu ülkelerde yaşayan Macar azınlıklarla ilgili sorunları yaşamaktadır. Macar azınlıkların yaşadığı ülkelerde karşılaştıkları sorunların, kısa sürede Macaristan devletiyle, komşu devletler arasındaki bir soruna dönüşmesine yol açmaktadır. Özellikle Romanya'da ve Slovakya'da önemli Macar azınlıklar bulunmaktadır. **Slovakya**'da nüfusun %11'ini Macar azınlık oluşturmaktadır. Macaristan, yeni ilan ettiği anayasa'sına da sınırları dışında yaşayan Macarların kaderinden de sorumlu olduğu ifadesini de yerleştirmiştir.³⁹⁴

2.5.4. AB Anayasası'nda Azınlıklara Atıf Yapılan Maddeler

³⁸⁹ "Latvia", Erişim: 16.06.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Latvia.htm, **Latvia:** Ethnic composition of resident population in regions, cities and districts at beginning of 2002, Erişim: 17.06.2006, http://www.emz-berlin.de/Statistik_2/lat/lat_01.htm.

³⁹⁰ "Estonia", Erişim: 16.06.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Estonia.htm.

³⁹¹ "Electric Review" Erişim: 15.06.2006, <http://www.electric-review.com/archives/000085.html>.

³⁹² "Czech Republic", Erişim: 16.06.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Czech.htm.

³⁹³ "Czech Republic-Legal Framework", Erişim: 16.06.2006

http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Czech.htm.

³⁹⁴ Bilener, a.g.e., s.185-187.

Avrupa'nın tarih boyunca yaşadığı sınır değişiklikleri, bölünmeler ve bölgelerin ilhakı sonucu ortaya çıkan azınlıklar sorunu I. ve II. Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş sonrasında ivme kazanarak günümüze kadar sürmüştür. Özellikle 1990 yılından sonra Doğu Bloku'nun çökmesiyle azınlık hakları konusunda yeni bir sürece girilmiştir. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla BM bünyesinde gerçekleştirilen evrensel düzeydeki girişimlere ilave olarak, bölgesel düzeyde, özellikle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği bünyesinde hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Birliği'nin azınlık hakları anlayışı, kendi sınırları içinde bulunan azınlıkların korunmasını kendi dışındaki kurumların evrensel ya da bölgesel düzeyde daha önceden hazırlamış oldukları hukuki düzenlemeler doğrultusunda yürütmeye dayanmaktadır. 90'lı yıllardan önce, kişi ya da grupların talep ettikleri eşit muameleyi önleyen ya da aksatan her türlü uygulamanın kaldırılarak toplumun tüm bireyleri için eşitliğin gözetilmesi³⁹⁵ anlamına gelen “ayrımcılığın önlenmesi” bağlamında negatif haklar üzerine yoğunlaşan AB, 1990'lı yıllardan sonra “azınlıkların korunması” yönünde pozitif hakların sağlanmasına yönelmiştir. Pozitif ayrımcılık da denen bu hedefte, azınlığa dâhil olan bireyler çoğunluğa tanınan haklara sahip oldukları gibi, kendilerine özgü karakteristiklerini korumak isteyen grupların bu taleplerinin de karşılanması ve doğrultuda özel ayrıcalıkların verilmesi söz konusudur. Bu eğilimin hareket noktası, azınlık haklarının tanınmasının etnik çatışmalara son vereceği ve adalet, demokrasi, istikrar ve barışın korunmasına katkıda bulunacağı yönündeki görüştür. Burada temel yaklaşım azınlık haklarının korunmasının aynı zamanda devletlerin kendi yararlarına da olduğunu kabul etmelerini sağlamaktır.³⁹⁶ Bu yeni anlayış çerçevesinde Avrupa Konseyinin azınlık haklarının korunması bağlamındaki ilk girişimleri 1992 tarihinde Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Sözleşmesi'ni ve 1995 tarihinde Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi imzaya açmak olmuştur.

Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı, azınlık dilleri konuşanlar açısından önemli bir belgedir. Belgenin hazırlanışının temel amacı, bir bölge veya

³⁹⁵ Oran, a.g.e., s.82.

³⁹⁶ Jelena Pejic, “Minority Rights in International Law”, Human Rights Quarterly, No:19, 1997,s.685, (aktaran:Tolga Bilener, a.g.e., s.173).

azınlığa ait olan bir dilin, kamusal ve özel yaşamda serbestçe kullanılmasını güvence altına almaktır. Bu sözleşmeye göre, taraf devletler yerel ve bölgesel dillerin sözlü ve yazılı olarak kullanımını, özel veya kamusal alanda cesaretlendirmelidir. Bu amaçla eğitim ve öğretim hakları tanınmalı, bunun dışında söz konusu dilleri konuşan bireylerin sınır ötesi bağlantılar kurmaları engellenmemelidir.³⁹⁷Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme geleneksel hukuki eşitlik ilkesini ve ayrımcılık yasağını içermesinin yanı sıra, azınlık haklarının niteliğine bağlı pozitif ayrımcılık ilkesini güvence altına alan çok taraflı bir sözleşmedir. Çerçeve sözleşmede yer alan maddelerin bir bölümü AIHS'nde tanınan hakları koruma altına almaktadır.³⁹⁸

Azınlıkların korunması amacıyla Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan bu iki temel belge AB üyesi devletlerin imzasına açılmıştır. AB üye ülkeleri arasında Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi imzalamayan tek ülke Fransa'dır.³⁹⁹ Buna karşın, Belçika, Yunanistan ve Lüksemburg da Sözleşmeyi imzalamış olmakla birlikte henüz onaylamamıştır. Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı imzalamayan ülkelerin sayısı ise daha fazladır. Belçika, Yunanistan, İrlanda, Portekiz, Estonya ve Letonya ve Litvanya imzalamayan ülkeler arasındadır. Bu ülkelere ilaveten Fransa, İtalya, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Malta da imzaladıkları halde henüz onaylamamış olan ülkeler arasındadır. Sözleşmeleri imzalamayan ya da onaylamayan ülkeler dikkate alındığında, genellikle etnik, dilsel ya da ulusal azınlıkları bulunan, çok toplumlu ve çok bölgeli ülkeler olduğu dikkati çekmektedir.

AB, uluslararası belgeler doğrultusunda azınlık haklarını korumayı tercih etmekle beraber, kendi sınırları içinde bulunan etnik, dilsel ya da ulusal azınlıkların haklarını anayasal güvence altına alabilmesi ve üye ülkelerdeki azınlık politikalarını uyumlaştırabilmesi açısından anayasasında azınlıklarla ilgili hükümlere yer vermesi gerekmektedir.

³⁹⁷ Duvan, a.g.e., s.216.

³⁹⁸ Şule Gökçenay, "Lozan Antlaşması'ndan Avrupa Birliği Sürecine Türkiye'de Azınlık Hakları", **Stratejik Öngörü**, Sayı:3, Sonbahar 2004, s.150.

³⁹⁹ İmza ve onay tarihlerine ilişkin bilgiler 30 Haziran 2006 tarihi itibarıyla verilmektedir.

Mevcut Anayasa, ulusüstü-devlet-azınlık ilişkilerini düzenleyen açık hükümlerden kaçınarak, azınlık haklarının korunması ya da garanti edilmesine ilişkin açık göndermelerde bulunmamaktadır.⁴⁰⁰ Ancak Anayasanın birkaç maddesinde azınlıklara atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bunların içinde en önemli olanı, anayasanın 1-2. maddesinde yer almaktadır. Birliğin değerlerinin tanımlandığı bu madde şu şekildedir:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukuk devleti ve *azınlıklara mensup kişilerin haklarını da içeren* insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler, çoğulcu, *ayrım gözetmeyen*, hoşgörülü, adil, dayanışmacı ve *kadınlar ile erkekler arasında eşitliğin* hüküm sürdüğü bir toplumda, Üye Devletlerin hepsi için ortaktır.”

Anayasa'nın 1-2. maddesinde yer alan Birliğin değerlerini tanımlayan bu ifadeler önceki anlaşma metinlerinde de mevcuttu. Ancak Aralık 2000'de Nice'de Avrupa Konseyi tarafından benimsenen AB Temel Haklar Şartı'nda azınlıklar ile ilgili herhangi bir cümle metinde yer almıyordu. 14 Haziran 2004'de Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri, Anayasa Taslağına üye devletler açısından Kopenhag siyasi kriterlerinin geçerliliğini sürdürmek açısından azınlıkların haklarına ilişkin bir cümlenin eklenmesi yönündeki önerisini sundu.⁴⁰¹ Komiserin önerisi “Birliğin Değerleri” başlığı altındaki madde 1-2.'de yer alan “insan haklarına saygı” ifadesinin genişletilerek, azınlıklar ile ilgili “azınlık haklarını içeren” ya da azınlıklara mensup kişilerin haklarını da içeren” diye bir cümlenin metne eklenmesi yönündeydi. Böylece, Kopenhag kriterleri sadece aday ülkeler açısından bağlayıcı olmayacak, aynı zamanda Birliğin üyesi olan ülkeleri de bu değerler doğrultusunda birleştirerek, insan haklarını azınlıkların haklarını da içerecek şekilde anayasal güvence altına almış olacaktır.

⁴⁰⁰ David Adam Landau and Lisa Vanhala, “Circumventing the State? The Demands of Stateless Nations, National Minorities and the Proposed European Constitution”, Erişim: 10.07.2006, <http://www.inter-disciplinary.net/AUD/landauvan%20paper.pdf>

⁴⁰¹ A Constitution for Europe: Enshrining Minority Rights”, Erişim: 12.07.2006 <http://194.8.63.155/item/13642.html?ch=203>.

Temel Haklarla ilgili bölüm içinde II-81. maddede yer alan “ayrımcılık yapmama” başlığı altında da azınlıklara atıf yapılmaktadır. Aynı ifadeler Anayasanın son kısmında ilgili hükümlere ilişkin beyanatlar kısmında da yer almaktadır. Buna göre;

Cinsiyet, ırk, ten rengi, etnik ve sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya herhangi başka bir görüş, *bir ulusal azınlığın üyesi olma*, mülkiyet, doğum, özür, yaş veya cinsel tercih gibi gerekçelere dayanan her türlü ayrımcılık yasaktır.

AB'nin azınlık hakları ile ilgili yaklaşımı, konu ile ilgili doğrudan hükümler getirmek yerine, insan haklarının korunması bağlamında ele alınarak negatif haklar sağlamak yönündedir. Azınlık haklarının insan hakları hukuku içindeki yeri incelendiğinde hâkim yaklaşımın azınlık haklarının yerini insan haklarının her bir kategorisine yaymak şeklinde olduğu gözlenmektedir. Buna göre azınlık haklarının din ve dil açısından I.kuşak insan hakları kategorisi içinde; kültürel açıdan eğitim, sanat ve basın-yayın özgürlüğü olarak II.kuşakta; fakat hepsi birlikte düşünüldüğünde “gelişme hakkı” olarak III. Kuşakta yer aldığı söylenebilir.⁴⁰² Anayasanın iki maddesinde doğrudan azınlık haklarına atıf yapılmakla birlikte, insan hakları çerçevesinde ele alınan “eşitlik”, “özgürlük”, “adalet”, “dayanışma” ve “ayrımcılık yapmamaya yönelik hükümler de azınlıklara mensup kişileri içerdiğinden, dolaylı olarak azınlıklarla da ilgilidir.

2.6. AB Anayasası ve Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik Çerçevesi

Avrupa Birliği'nde sosyal politika büyük ölçüde ulusal devletlerin yetki alanı içinde olup, Birlik düzeyinde en zayıf politikalarından biridir. Bununla beraber, sosyal uyum olmadan ekonomik gelişmenin de sağlanamayacak olması, son yıllarda sosyal politika alanındaki gelişmeleri giderek hızlandırmaktadır. Çalışmanın bu kısmında, AB' de sosyal politika, sosyal güvenlik ve sosyal haklar kavramlarına

⁴⁰² Gökçenay, a.g.e., s.149.

kısaca değindikten sonra, Anayasadaki sosyal haklar kavramının kaynağı ve sosyal haklarla ilgili hükümler ele alınacaktır.

2.6.1. AB Sosyal Politikası, Sosyal Güvenlik ve Sosyal Haklar Kavramı

AB sosyal politikasının amacı, kendi sınırları içinde yaşayan herkese insanca bir yaşam sunabilmek, vatandaşlarının yaşam kalitesini arttırmaktır. Birliğin antlaşmalarda belirtilen amaçları incelendiğinde, ekonomik ve siyasi bütünleşmesi paralelinde, bir yandan ekonomik faaliyetlerin uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir gelişmesi ve üye ülkeler arasında ekonomik bütünleşmenin sağlanması yönünde olurken, öte yandan da sosyal kaynaşmanın sağlanması, yüksek istihdam ve sosyal koruma düzeyinin gerçekleştirilmesi, yaşam ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi, kadın erkek eşitliği, işsizler, yaşlılar, özürlüler, sosyal bakımdan dışlanmış insanların yaşamlarının iyileştirilmesi v.b. olarak ifade edilmektedir.

AB' de Sosyal politikanın temel hedefleri şunlardır:⁴⁰³

- İşçilerin serbest dolaşımı
- Sosyal güvenlik
- Çalışanların yaşama ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi,
- Eşit ücret
- Diğer hedefler

AB diğer alanlarda olduğu gibi sosyal politika alanında gerçekleştirdiği hamleleri bir anda gerçekleştirmedi. AET (Roma) Antlaşmasının hükümlerine bakıldığında, tarım, ticaret, rekabet ve ulaştırma politikalarının yanında çok zayıf kaldığı ve sosyal haklara ilişkin çok az hüküm getirildiği görülür. Bu hükümler, 48-51 (işgücünün serbest dolaşımı), 100-101 (mevzuatın yaklaştırılması), 117-122 (sosyal hükümler), 123-127 (Avrupa Sosyal Fonu), 128. (mesleki eğitim) maddelerde

⁴⁰³ Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1997, s.255-259.

yer almaktadır. 117-128. maddelerin hepsi birlikte sosyal politika başlığı altında toplanmıştır ve 193 ile 198. maddelerde “ekonomik ve sosyal komite” düzenlenmiştir.⁴⁰⁴ Roma Antlaşmasının sosyal politika alanına en önemli katkısı Avrupa Sosyal Fonu’nun kurulması olmuştur. Sosyal politika başlığı altında toplanan hükümler, daha çok üretim faktörlerinin serbest dolaşımına yönelik olarak, ekonomik amaçlı hedeflerdir.

Roma Antlaşmasından günümüze gelinceye kadar AB sosyal politikası çok büyük bir aşama kaydetmiş olmakla birlikte, literatürde sosyal politikanın AB’nin en zayıf alanlarından biri olduğu yönünde bir fikir birliği bulunmaktadır.⁴⁰⁵ AET başlangıçta ekonomik bütünleşmeyi sağlamak üzere kurulmuş bir Birlik olsa bile, bu amacına ancak sosyal refahı arttırmak suretiyle ulaşabilir. Bozkurt, ekonomik bütünleşme sürecinde, sosyal politika alanında düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılacak önemli bir neden olarak sosyal dampingi göstermektedir.⁴⁰⁶ Sosyal damping; bir yandan, işgücü maliyetini ortalamadan daha az, sendikalaşma oranının düşük ve koruyucu iş mevzuatının diğer üye ülkelere nazaran daha geri olmasına dayanan bir rekabet sayesinde pazar payı olarak ve yatırımları çekerek yarar sağlama kaygısını ifade etmektedir. Buna bağlı olarak, bu rekabet gereğince en ileri sosyal koşullara sahip ülkelerde ulusal sosyal gelişmenin durdurulması ve hatta mevcut sosyal koşullarda (ücretler, sosyal yardımlar ve sosyal korunma düzeyleri vb.) bir gerilemenin kaçınılmazlığı kaygısı olarak dile getirilmektedir.⁴⁰⁷ Üye ülkeler ekonomik bütünleşmenin en ileri derecesine ulaşırlar bile, eğer sosyal politika alanında uyum sağlayamazlarsa, yatırımların sosyal hakların düşük olduğu bölgelere doğru kayması kaçınılmaz olacaktır. Bu da, sosyal hakların gelişmiş olduğu ülkelerde çalışanların refah kaybına, diğer bir deyişle, sosyal dampinge yol açacaktır. Nitekim son genişleme de AB ekonomisinde bu açıdan bazı sorunlar yaratmıştır.

⁴⁰⁴ Zeki Erdut, Avrupa Topluluğu’na Tam Üyelik Bakımından Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Değerlendirilmesi, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara 1992, s.12.

⁴⁰⁵ Bozkurt, a.g.e., s.246-7., Aziz Çelik, **AB sürecinin En uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar**, Birikim, Sayı 184-185, Ağustos-Eylül 2004, s.1-3.

⁴⁰⁶ y.a.g.e., s.247.

⁴⁰⁷ Erdut, a.g.e., s.64-65.

Yaşanan son genişleme tıpkı iki Almanya'nın birleşmesinde olduğu gibi Birlik içinde yeni sorunlu bölgeleri meydana getirmiştir.⁴⁰⁸ AB'nin bu bölgelerdeki işsizlik oranlarını azaltmak için aktardığı fonlar, Yunanistan ve Portekiz gibi ülkelerin aleyhine olacaktır. Birlik bu yapısal fonları yeni üye ülkelerin kalkınması için kullanırsa bütçesinde zamanla büyük sorunlar yaşayacağı kesindir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla AB'nde tam bir ekonomik ve siyasi bütünleşmenin gerçekleştirilmesi, sosyal politikaya Birlik düzeyinde önem verilmesine ve bu alandaki mevzuatın uyumlaştırılmasına bağlıdır.

Ayrıca tam bir bütünleşmeyi öngören AB'de sosyal güvenliğin sağlanması da önemli bir diğer konudur. Roma Antlaşması serbest dolaşımı gerçekleştirme amacına yönelik olarak göçmen işçilere sosyal haklardan o ülkelerin vatandaşları gibi yararlanabileceklerini belirtmektedir. İlerideki kısımda daha ayrıntılı olarak ele alınacak Avrupa Sosyal Şartı da tüm Avrupa vatandaşlarının sosyal güvenlik haklarından yararlanmalarını öngörmektedir. Sosyal güvenlik sistemleri ne şekilde finanse edildiklerine ve tasarlandıklarına bağlı olarak ülkeden ülkeye yapısal farklılıklar göstermektedir. Bununla beraber, tüm ülkelerde hastalık, iş kazaları, maluliyet, yaşlılık ve ölüm gibi durumlarda sosyal güvence sağlanır.⁴¹⁰ AB mevzuatı bir başka ülkeye giderek çalışan işçilerin ulusal mevzuat uyarınca elde ettikleri hakların tamamını veya bir kısmını kaybetme riskine karşı koruma sağlamaktadır. Bu kapsamda Sosyal Güvenlik Rejimlerinin istihdam edilenlere ve istihdam edilen kişilerin Toplulukta serbest dolaşan aile bireylerine uygulanmasına dair 1408/71 sayılı Tüzük ile söz konusu Tüzüğün uygulanmasını sağlayan 574772 sayılı Tüzüğün oluşturduğu mevzuat, göçmen işçiler ve bakmakla yükümlü oldukları bireylerin, bir ödenekten yararlanma, bir ödeneği sürdürme veya ödenek miktarını hesaplama amacıyla, değişik ülkelerin mevzuatlarına tabi olarak geçen tüm sürelerin birleştirilmesini ve ödeneklerin üye ülkelerde ikamet eden kişilere verilmesini

⁴⁰⁸ Ansgar Bekle ve Martin Hebler, "Towards a European Social Union: Impacts on Labour Markets in the Acceding Countries", **Constitutional Political Economy**, no:13, 313-335, 2002, s.322.

⁴⁰⁹ Hans Werner Sinn, "EU Enlargement and the Future of the Welfare State", **Scottish Journal of Political Economy**, Vol.49, No.1, 2002, s.114.

⁴¹⁰ Bemd Schulte, "Social Rights Under International And National Law:Access to Social Security", **A Discussion Paper for the ISSA**, Munich, Germany, 2002, 9.

güvence altına alacak ayrıntılı kuralları içermektedir.⁴¹¹ Ancak sosyal güvenlik alanında da AB, serbest dolaşımın önündeki engelleri kaldıracak şekilde tam bir uyumlaştırmayı sağlayamamıştır ve bugün hala önemli sorunlarla mücadele etmek durumundadır. Birliğe yeni üye olan ülkelerin de sosyal güvenlik sistemi 15 AB ülkesinden geri durumdadır. Bu ülkeler, sosyal güvenlik ilkesine dayalı işsizlik yardımıyla yeni tanışmışlardır. Karşılıklı işgücü antlaşmaları, bazı OECD ülkeleri ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında yapılmıştır. Bu ülkelerde uygulanan işsizlik yardımları konusundaki ilk düzenleme 1989 yılında Polonya’da uygulanmış, 1991 yılında da yardım süresi ve miktarı ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.⁴¹²

Roma Antlaşmasının sosyal politika alanındaki sınırlı hükümleri nedeniyle 1980’li yıllara kadar bu konudaki sorunların çözümü üye devletler düzeyinde ele alınmış, 1986’da Tek Avrupa Senedi ve daha sonra da Maastricht Antlaşmasında sosyal politikanın yer almasıyla birlikte, karar alma süreçleri de ulus-üstü düzeye taşınmıştır. Ancak 80’li yıllarda küreselleşmenin olumsuz etkileri kendini en fazla sosyal haklar üzerinde göstermiştir.

Küreselleşme, ekonomik ölçeklere ulaşma ve zenginliğin artması yönünde olumlu etkiler yaratmakla birlikte işsizliğin artması, yoksulluk, eşitsizlik ve sosyal hakların ihlal edilmesine de neden olmaktadır. Küreselleşme sürecinde, özel mülkiyet hakkı, özel girişim özgürlüğü, fikri mülkiyet hakları gibi piyasa yönelimli haklar uluslararası düzenlemeye kavuşturulmuş olmakla birlikte, çalışma hakkı, çalışma koşulları ile ilgili haklar, sendikal faaliyetler, toplu sözleşme ve grev hakkı küresel ekonominin gerekleri doğrultusunda sınırlandırılmaktadır.⁴¹³ Devletin küçültülmesi ve özelleştirme uygulamalarını içeren yeni liberal politikaların yürürlüğe sokulması sonucu, devletler sosyal haklardan kaynaklanan yükümlülüklerini azaltmaya ya da onlardan tamamen kurtulmaya çalıştılar.⁴¹⁴

⁴¹¹ İKV, ”AB’nin Sosyal Politikası”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, No:12**, İstanbul 2003, s.17.

⁴¹² Neşe Algan ve Mustafa Ildıran, “Orta Avrupa Ülkelerinde İstihdam ve İşgücü Piyasası”, **Conference Paper-International Manas University, Conference in Economics**, 2004, s.15-6.

⁴¹³ Oktay Uygun, ” Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, Anayasa Yargısı Cilt No:20, 2003, s.17. Erişim: 13.07.2006,

<http://www.anayasa.gov.tr/eskisine/anyarg20/uygun.pdf>

⁴¹⁴ y.a.g.e., s.17.

Sonuç olarak, AB’de sosyal politikanın diğer politika alanlarına oranla daha zayıf kalması, 80’li yıllara kadar Roma Antlaşması’nda bu alanda sınırlı hükümlerin yer alması ve bu nedenle üye ülkelerin sosyal haklarla ilgili sorunlarını ulusal düzeyde çözmek zorunda olmalarına, 80’li yıllardan sonra ise liberal düşüncenin getirdiği özelleştirme uygulamalarının sonucu olarak devletin küçülmesi ve sosyal hakların diğer hakların gerisinde kalmasıyla açıklanabilir.

2.6.2. Anayasadaki Sosyal Haklar Kavramının Kaynağı

AB Anayasasında yer alan sosyal haklarla ilgili hükümler kaynağını Roma Antlaşmasından itibaren imzalanan antlaşmalarda bulmaktadır. “Avrupa Sosyal Şartı”, “Avrupa Tek senedi”, Maastricht Antlaşmasına ekli “Sosyal Politika Protokolü”, “Amsterdam ve Nice Antlaşmaları” ve “Temel Haklar Şartı” Anayasadan önce sosyal hakların temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Aslında Anayasa’da yer alan hükümlerin önemli bir kısmı daha önce bu antlaşmalarla getirilen hükümlerdir. Bu nedenle, önce AB Anayasası’nda yer alan sosyal hakların ilham kaynağını oluşturan bu antlaşmaları, sosyal haklar bağlamında kısaca ele almak yararlı olacaktır.

1965 yılında yürürlüğe giren “Avrupa Sosyal Şartı”, Avrupa Konseyi bünyesinde üyeleri arasında daha güçlü bir Birlik oluşturmak için, temel özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ve sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanması amacıyla imzalanmıştır. Temel sosyal haklara ilişkin hükümlerin getirildiği sözleşme ile başlıca şu sosyal haklara yer verilmiştir.⁴¹⁵ Çalışma hakkı, adil çalışma koşullarına sahip olma hakkı, kendileri ve ailelerince yeterli bir yaşam düzeyi sağlamak için adil bir ücret alma hakkı, örgütlenme hakkı, toplu pazarlık hakkı, çalışan kadınların korunması hakkı, mesleki eğitim hakkı, sosyal güvenlik, sağlık ve sosyal yardım hakkı gibi sosyal haklar Sözleşmede yer almaktadır.

⁴¹⁵ Avrupa Sosyal Şartı, s.391-410., Erişim: 15.06.2006, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/391-410.pdf>.

28 Şubat 1986 yılında imzalanan “Avrupa Tek Senedi”, Roma Antlaşmasına ilk değişikliği getirmesi açısından literatürde önemli bir yere sahiptir. Müktesebatın dokunulmazlığı ilkesinin yıkılması, birçok konuda oybirliği yerine nitelikli oy çokluğunun benimsenmesi, Avrupa Parlamentosunun yetkilerinin artırılması ve bazı politika alanlarının Topluluk politikalarına eklenmesi tek senedin önemli özellikleri olarak görülmektedir. Tek Senet ile geliştirilen politika alanlarından bir tanesi de sosyal politikadır. Örneğin, Tek Senetle Roma Antlaşmasının 118. maddesine eklenen A bendinde şu hususlar öngörülmektedir.⁴¹⁶

- Üye devletler işçilerin sağlık, güvenlik ve çalışma ortamlarının iyileştirilmesine ve bu alanlardaki mevcut şartların uyumlaştırılmasına çaba harcayacaklardır.
- Konsey, nitelikli çoğunlukla kabul ettiği yönergelerle çalışma, sağlık ve güvenlik şartlarının asgari koşullarını belirler. Yönergelerin hazırlanması sırasında önemli olan husus, üye ülkelerdeki mevcut teknik düzenlemelerin dikkate alınmasıdır. Ayrıca bu yönergeler orta ve küçük boy işletmelere zarar vermemelidir.
- Bu madde uyarınca karara bağlanan hükümler, hiçbir üye devleti, bu antlaşmaya uygun olmak kaydıyla çalışma şartlarına ilişkin daha ağır tedbirleri sürdürmek ve yeni tedbirler almaktan men edemezler.

Tek Senet, özellikle sağlık, iş güvenliği, ekonomik ve sosyal uyum konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, işçi, işveren ve hükümet arasında sosyal diyalogun sağlanması da Tek Senetle önerilen önemli gelişmelerdir.

Tek Senet'in sosyal boyutu eksik olduğu için ağır eleştirilere uğramaya başlaması, 1988'de Komisyon Başkanı Delors'un bu konuda bir çalışma başlatmasına yol açtı. Bu çalışmalar Aralık 1989'da İngiltere dışındaki 11 üye devletin devlet ve hükümet başkanlarının işçilere bir dizi sosyal hakkı tanımlayan

⁴¹⁶ Sedat Murat “Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı”, **Filiz Kitabevi**, İstanbul 2000, s.36-37.

“İşçilerin Temel Sosyal Haklarına İlişkin Topluluk Şartı”nın kabul edilmesiyle sonuçlandı. Şart, üç temel fikre dayanıyordu:⁴¹⁷ a) Ekonomik ilerleme olmadan sosyal ilerleme olmaz; b) Sosyal uyum olmadan kalıcı ekonomik başarı sağlanamaz; c) Sosyal alanın çekirdeğini oluşturacak ortak değerler teşvik edilmelidir. Bu temel fikirler ışığında oluşturulan Şart, bir niyet deklarasyonu olarak bağlayıcılık taşımamakla birlikte, Komisyonun yeni tedbirler için yaklaşık 50 öneri içeren bir eylem programı geliştirmesine neden olarak önemli siyasi sonuçlar doğurmuş; özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında büyük ilerlemelere yol açmıştır.⁴¹⁸

1985 yılından sonra önem kazanan Avrupa Sosyal Birliği, İngiltere'nin muhalefet etmesi nedeniyle Maastricht'te sağlanamamış, ancak diğer 11 üye ülkenin katılımıyla Antlaşmaya ek olarak “Sosyal Politika Protokolü” imzalanmıştır.⁴¹⁹ Tavsiye, tüzük ve yönergelerden oluşan Protokol, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, çalışanların korunması, iş güvenliği ve sağlık, kadın-erkek arasında ücret eşitliği, diplomaların tanınmasına ilişkin hükümler içermektedir.

Tek Senet ile başlatılan, bazı alanlarda karar sürecini kolaylaştırarak oy birliğinden oy çokluğuna geçiş, Maastricht ile devam etmiştir. Buna göre, çalışanların iş hakkının feshedilerek işten çıkarılması halinde korunması, sosyal güvenlik hakkı, istihdam oluşturulmasına mali katkıda bulunulması ve yönetime katılma gibi hassas konularda oy birliği gerekecektir. Çalışma şartlarının iyileştirilmesi, kadın erkek arasında ücret ve fırsat eşitliği, çalışanlara danışma, işçi sağlığı ve işyerinde iş güvenliğinin iyileştirilmesi gibi konularda ise oyçokluğu ile karar alınması gerekmektedir.⁴²⁰ Ek protokol, ayrıca sosyal diyalog kurumunu güçlendirirken, hizmet içi eğitim ve mesleki eğitim, tüketicinin korunması, kamu sağlığı ve ekonomik ve sosyal bütünleşme konularını yasal bir çerçeveye oturtarak, uygulama alanına sokmuştur.

⁴¹⁷ Tonguç Çoban, “Türkiye-AB İlişkilerinde Sosyal Boyut”, Erişim:12.07.2006, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1145

⁴¹⁸ İKV, “Avrupa Birliği'nin Sosyal Politikası”, Erişim:12.07.2006.<http://www.ikv.org.tr/pdfs/96b12507.pdf>

⁴¹⁹ “The Legal Framework following the Treaty of Amsterdam”, Erişim:02.05.2006, <http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10101.htm>

⁴²⁰ Murat, .a.g.e., s.38.

2 Ekim 1997 yılında üye devlet hükümetleri ya da devlet başkanları tarafından imzalanan Amsterdam Antlaşması, üye devletlerin onayını takiben 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe girdi. Amsterdam Antlaşması Birliğin özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı ve temel özgürlükler üzerine kurulu olduğunu temel ilkesi olarak belirtmekte ve Antlaşmanın önsözünde, temel sosyal hakların 1961 Avrupa Sosyal Şartı ve 1989 İşçilerin Temel Sosyal Hakları Şartı'nda tanımlandığı gibi olduğunu teyit ederek değişiklik getirmektedir.⁴²¹

Amsterdam Antlaşmasının önemi, özellikle istihdam alanındaki sosyal politika önceliklerini Topluluk düzeyinde geliştirmiş olmasıdır. Böylece, Antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle, istihdamın geliştirilmesi de Topluluk hedefleri arasına girmiştir (md. 2). Topluluk “yüksek düzeyde istihdam” hedefine ulaşmak için üye devletlere istihdama ilişkin bir stratejinin geliştirilmesini de içeren yeni bir sorumluluk alanı getirmektedir. Bu stratejinin ana unsuru ortak bir rehberin oluşturulmasıdır. Hangi hedeflerin olduğu ve onlara nasıl ulaşılabileceğini gösteren bu rehber üye devletlere de bazı görevler verebilecektir. Sosyal politika açısından 136. ve 137. maddeler antlaşmanın önemli maddeleri arasındadır. 136. madde, sosyal politikanın AB ve üye devletlerin ortak sorumluluk alanında olduğunu belirttikten sonra, 1961 Avrupa Sosyal Şartı ve 1989 İşçilerin Temel Sosyal Hakları Şartı üzerine dayalı olarak oluşturulduğunu vurgulamakta ve hedefleri sıralamaktadır. Bunlar söz konusu uluslar arası belgelerde yer alan istihdamın geliştirilmesi, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, uygun sosyal koruma, yönetim ve işgücü arasında diyalog gibi hedeflerdir.

137. maddede ise Topluluk organlarının bu hedeflere ulaşmak için kullanacakları karar alma prosedürleri belirlenmektedir. Buna göre, Konsey; Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesine danıştıktan ve Parlamentonun uygun görüşünü aldıktan sonra nitelikli oy çokluğuyla karar verir. Nitelikli oy çokluğuyla karar verilecek alanlar ise, şu şekilde belirlenmiştir:⁴²²

⁴²¹ The Amsterdam Treaty:a Comprehensive Guide: Freedom, Security and Justice”, Erişim:10.02.2006, <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/a10000.htm>.

⁴²² The Legal Framework following the Treaty of Amsterdam”, a.g.e.

- İşçi sağlığı ve işçi güvenliği
- Çalışma koşulları
- İstihdam dışı kalanların bütünleşmesi
- İşçilere bilgi verme ve danışma
- Kadın erkek eşitliği

Buna karşın, işçilerin sosyal güvenliği ve sosyal koruma, iş güvencesi işçi ve işverenlerin çıkarlarının kolektif düzeyde temsili ve korunması, Toplulukta ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının istidam koşulları ve istihdamın geliştirilmesinde mali yardımlar gibi konularda oybirliği usulü devam edecektir.

AB Anayasası'nın geliştirilmesinde önce, sosyal politikaya ilişkin son gelişme, Nice zirvesinde kabul edilen Temel Haklar Şartı olmuştur. Şart İngiltere'nin karşı çıkışları nedeniyle Antlaşmada yer almamış olmakla beraber, temel haklar kataloğunu oluşturması bakımından önemlidir.

2.6.3. Sosyal Haklar ve AB Anayasası

AB Anayasası'nın birinci bölümünde, tam istihdam ve sosyal ilerlemeyi hedefleyen rekabetçi bir sosyal piyasa ekonomisinin gerçekleştirilmesi temel hedef olarak gösterilmektedir. Ayrıca, sosyal dışlanma ve ayrımcılığa karşı savaşıma, sosyal adalet ve koruma, kadın-erkek eşitliği, nesiller arası dayanışma ve çocuk haklarının korunması Birliğin amaçları arasında sayılmaktadır.⁴²³

2000 yılında Nice Zirvesi'nde kabul edilen Temel Haklar Şartı Anayasanın ikinci bölümüne dâhil edilmiştir. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Şart anayasal bir statüye kavuşacak ve Adalet Divanı tarafından yapılacak yargılamalarda esas alınacaktır. Temel hak ve özgürlükleri düzenleyen Şart, sosyal haklara da yer vermektedir. Anayasanın Temel Haklar Bölümünde “özgürlükler”, “eşitlik”, “dayanışma” başlıkları altında yer alan sosyal haklarla ilgili hükümler şunlardır.

⁴²³ Franz Terwey, “Trends in the Development of a European Social Union”, **International Social Security Review**, Vol. 57,1/2004, s.116.

“Özgürlükler” başlığı altında sosyal politikaya ilişkin *toplantı düzenleme ve örgütlenme özgürlüğü* (madde II-72) ve *meslek seçme özgürlüğü ve bir işte çalışma hakkı* (madde II-75) yer almaktadır. Buna göre, herkes toplantı yapma özgürlüğüne ve özellikle sendikalar oluşturma ve sendikaya katılma hakkı da dâhil olmak üzere örgütlenme özgürlüğüne sahiptir. Bunun yanı sıra, herkes, bir işte çalışma ve özgürce seçilmiş veya kabul edilmiş bir mesleği sürdürme hakkına sahiptir. Üye devletlerin her hangi birinde iş arama, çalışma, iş kurma hakkını kullanma ve hizmet sağlama özgürlüklerine sahiptir. Üye devletlerin topraklarında çalışma izni verilmiş üçüncü ülkelerin vatandaşları da Birlik vatandaşlarıyla eşit koşullar altında çalışma hakkına sahiptir. Yukarıdaki hükümlerle Anayasada bireysel çalışma ve meslek edinme hakkı ile örgütlenme hakkı Anayasal güvence altına alınmaktadır.

Temel Haklar Şartı’nın “eşitlik” başlığı altında sosyal politikaya ilişkin olarak *kadın-erkek eşitliği ve özürli kişilerin topluma kazandırılması* haklarına yer verilmiştir. Buna göre, istihdam, çalışma ve ücret dâhil olmak üzere her alanda erkeklerle kadınlar arasında eşitlik sağlanacaktır. Ancak, eşitlik ilkesi, yeterli ölçüde temsil edilemeyen cinsiyetin lehine belirli bazı avantajlar sağlayan önlemlerin sürdürülmesini veya kabul edilmesini engellemeyecektir. Özürli kişilerin topluma kazandırılması konusunda da Birlik, bu kişilerin toplumsal ve mesleki bütünleşmelerini ve toplumsal yaşama katılımlarını sağlayacak şekilde tasarlanmış önlemlerden yararlanma hakları olduğunu kabul eder ve bu haklara saygı gösterir.

Şart’ın “dayanışma” başlığı altında düzenlenen sekiz madde, sosyal haklarla ilgilidir. II-87. madde *çalışanların işte bilgi alma ve danışma hakkını* güvence altına almaktadır. Buna göre, çalışanlar uygun düzeyde ve zamanında Birlik yasaları ile ulusal yasalar tarafından sağlanan koşullar altında bilgi alma ve danışma hakkına sahiptir. Diğer önemli bir sosyal hak, *toplu iş görüşmesi ve eylem hakkıdır* (madde II-8). Birlik yasaları ve ulusal yasalar gereğince, çalışanlar ve işverenler ya da bunları temsil eden örgütler, toplu anlaşmaları görüşme ve sonuca bağlama, çıkarların çatışması durumunda greve gitme de dâhil olmak üzere, toplu olarak harekete geçme haklarına sahiptir. Böylece Madde II-72’ de yer alan örgütlenme hakkı ile birlikte,

toplu iş sözleşmeleri ve grev hakkı gibi kollektif haklar da Birlik düzeyinde güvence altına alınmış olmaktadır.

İş bulma hizmetine erişim hakkı madde II-89'da, çalışanları Birlik yasaları ile ulusal yasalara uygun olarak, *haksız işten çıkarmaya karşı korunma hakkı* madde II-90'da ele alınmaktadır. Böylece ilk kez Birlik düzeyinde iş güvencesi anayasal bir metinde yer almaktadır. *Adil ve dürüst çalışma koşulları* (madde II-91) her çalışanın sağlığına, güvenliğine ve onuruna saygı gösterilen çalışma koşullarında çalışma hakkına sahip olduğu ve her çalışanın azami çalışma saatlerini sınırlandırma, günlük ve haftalık dinlenme süreleri ve yıllık ücretli izin alma hakkına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. *Çocukların çalıştırılmasının yasaklanması ve gençlerin işyerinde korunması* (madde II-92) "dayanışma" başlığı altında yer alan diğer bir sosyal haktır. Çocukların çalıştırılmasının yasaklandığı hükme bağlanmakta ve çalışan gençlerin korunmasına ilişkin düzenlemeler getirilmektedir. İşe alınan gençlerin yaşlarına uygun çalışma koşullarında çalıştırılması gerektiği, ekonomik sömürüye ve güvenliklerini, sağlıklarını veya fiziksel, zihinsel, ahlaki ya da toplumsal gelişimlerine zarar verebilecek veya eğitimlerine müdahale edecek tüm işlere karşı korunması bu madde ile güvence altına alınmaktadır.

Aile yaşamı ve mesleki yaşam ile ilgili madde II-93'de aile yaşamı ile mesleki yaşamın uzlaştırılması için, herkesin annelikle ilgili bir nedenden dolayı işten çıkarılmaya karşı korunma hakkı ve çocuğun doğmasını veya evlat edinilmesini müteakip ücretli doğum izni ve ebeveyn izni alma hakları ele alınmaktadır. *Sosyal güvenlik ve sosyal yardımın* düzenlendiği madde II-94'de, Birlik, doğum, hastalık, endüstriyel kazalar, bağımlılık veya yaşlılık durumları ile iş kaybı durumlarında korunma sağlayan sosyal güvenlik ödeneklerinden ve sosyal hizmetlerden yararlanma haklarını güvence altına almaktadır. Birlik içinde herkesin sosyal güvenlik haklarından ve sosyal avantajlardan yararlanma hakkı garanti altına alınmıştır. Toplumsal dışlanma ve yoksullukla savaş için yeterli kaynaklardan yoksun olan herkesin düzgün koşullara sahip bir yaşam sürebilmesini garantilemek amacıyla, sosyal yardım ve barınma yardımı hakkını da hükme bağlamıştır. *Sağlık hizmeti*, "dayanışma" başlığı altında belirtilen diğer bir konudur. Herkes, koruyucu

sağlık hizmetlerine erişim hakkı ve ulusal yasalar ve uygulamalar tarafından belirlenen koşullarda tıbbi tedaviden yararlanma hakkına sahiptir (madde III-95). Görüldüğü gibi, bu bölümde yer alan sosyal haklar sadece klasik işçi hakları değil, aynı zamanda sosyal güvenlik haklarıdır.⁴²⁴ Ancak, bu noktada literatürde bazı eleştiriler de yapılmaktadır. Örneğin, sağlık hizmetlerine erişim hakkı önemli bir sosyal hak olarak getirilmesine rağmen “ulusal yasalar ve uygulamalar tarafından belirlenen koşullar altında” ifadesi bu hakkı zayıflatabilir, çünkü, ilgili madde de hiçbir ulusal yasaya atıfta bulunulmamaktadır (madde II-35) ya da sağlık hizmetleriyle ilgili erişim hakkında ödeme konusu (madde II-33/2) açık değildir.⁴²⁵

Görüldüğü gibi, daha önce uluslararası belgelerde yer alan bağlayıcılığı zayıf bireysel ve kolektif düzeyde kullanılacak sosyal haklar, Birlik düzeyinde anayasal güvence altına alınmaktadır. Anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte sosyal hakların kazanılması konusunda büyük bir adım atılmış olacaktır. Ayrıca, şimdiye kadar açık bir şekilde antlaşmalarda yer almayan örgütlenme, toplu iş sözleşmeleri, grev hakkı ve iş güvencesi ilgili düzenlemeler de ilk kez anayasal bir metinde yer almaktadır.

Anayasanın “Birliğin Politikaları ve İşleyişi” adını taşıyan III. Bölümün III. Kısımında yer alan “Diğer Bazı Alanlardaki Politikalar” başlığı altında yer alan “Sosyal Politika” bölümünde de sosyal haklara ilişkin hükümler yer almaktadır. Madde III/209-III/219 maddeleri arasında 11 hüküm bu konuda düzenlemeler getirmektedir. Bu düzenlemeler içinde en önemli kısım, sosyal politikaya ilişkin yasama sürecine getirilen değişikliklerdir. Aşağıda, yasama sürecine ve diğer bazı maddelere ilişkin hükümlere kısaca yer verilmektedir.

Madde III-209’da 1961 tarihli “Avrupa Sosyal Haklar Antlaşması” ve 1989’da imzalanan “İşçilerin Temel Sosyal Haklarına ilişkin Topluluk Antlaşması”nda belirtilen temel sosyal hakları göz önünde bulundurduğunu ve bu doğrultuda insan kaynaklarının geliştirilmesini hedef aldığını belirtmektedir. Birlik

⁴²⁴Y.a.g.e., s.116.

⁴²⁵ Andras Sajo, “Social Rights: A Wide Agenda”, **European Constitutional Law Review**, 1:38-43, 2005, s.43.

bu hedefleri gerçekleştirmek için aşağıdaki alanlarda üye devletlerin faaliyetlerini destekler ve tamamlar(madde III-210/1):

- Çalışanların sağlığının ve güvenliğinin korunması için özellikle çalışma ortamının iyileştirilmesi;
- Çalışma koşulları;
- Çalışanların sosyal güvenliği ve sosyal koruma;
- Çalışanların iş akitlerinin sona ermesi durumunda korunması
- Çalışanlara bilgi ve danışma sağlanması;
- Çalışanların ve işverenlerin temsil edilmesi ve çıkarlarının topluca savunulması;
- Birlik topraklarında yasal olarak ikamet eden üçüncü ülkelerin vatandaşları için istihdam koşulları;
- İşgücü piyasası dışında bırakılmış kişilerin geri kazanılması;
- İşgücü piyasası fırsatları ve işte karşılaştıkları muamele açısından kadın-erkek eşitliği;
- Toplumsal dışlanmayla savaşıma;
- (c) maddesini ihlal etmeyecek şekilde, sosyal koruma sistemlerinin çağdaştırılması;

Küçük ve orta ölçekli girişimlerin oluşmasını ve gelişmesini durduracak bir şekilde idari, mali ve yasal sınırlamalar getirmekten kaçınarak, Avrupa yasaları ve çerçeve yasaları, üye devletler arasındaki işbirliğinin teşvik edilmesini amaçlayan tedbirleri alabilir. Her durumda, bu Avrupa yasaları veya çerçeve yasaları, Bölgeler komitesi'ne ve Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danıştıktan sonra kabul edilir.(madde III-210/2).

Çalışanların sosyal güvenliği ve sosyal koruma, çalışanların iş sözleşmesinin sona ermesi durumunda korunması, ortak karar alma da dahil olmak üzere, çalışanların ve işverenlerin temsil edilmesi ve çıkarlarının topluca savunulması ile Birlik topraklarında yasal olarak ikamet eden üçüncü ülke vatandaşları için istihdam koşulları dışındaki alanlarda Avrupa yasaları ve çerçeve yasaları nitelikli oy çokluğu

ile kabul edilecektir.⁴²⁶ Yukarıda belirtilen alanlar dışında, Avrupa yasaları ve çerçeve yasaları Komisyonun önerileri doğrultusunda Avrupa Parlamentosu ve Konsey tarafından ortaklaşa kabul edilecektir. Ancak, çalışanların sosyal güvenliği ve sosyal koruma, çalışanların iş sözleşmesinin sona ermesi durumunda korunması, üçüncü ülke vatandaşlarının istihdam koşulları gibi alanlarda Konsey, Avrupa Parlamentosu, Bölgeler Komitesi ile Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danışarak oybirliği ile karar verecektir(madde III-210/3). Böylece sosyal politika ile ilgili konularda nitelikli oy çokluğunun kullanım alanı artırılmak suretiyle yasama sürecinin kolaylaştırılması sağlanmış olmaktadır.

Bir üye ülke, yasama sürecinden geçerek kabul edilen Avrupa çerçeve yasalarının gerçekleştirilmesini, ortak talepleri üzerine sosyal ortaklara bırakabilecektir(madde III-210/4). Avrupa yasaları ve çerçeve yasaları üye devletlerin kendi sosyal güvenlik sistemlerinin mali dengesini ve hiçbir üye ülkenin Anayasa'ya uygun daha sıkı koruyucu tedbirler sürdürmesini veya uygulamasını engellememelidir(madde III-210/5).Ayrıca, ücret, örgütlenme hakkı, grev veya lokavt hakkına ilişkin konularda yasal düzenlemeye gidilemeyecektir(madde III-210/6).

Madde III-211'de Komisyon'un sosyal politika konusunda bir teklif hazırlamasını takip eden aşamada taraflar arasında gelişecek süreçle ilgili hükümler yer almaktadır. Madde III-213' de Komisyonun üye devletlerin faaliyetlerini kolaylaştırma ve koordine etme görevi, madde III-214'de kadın-erkek istihdamı konularında eşit fırsatlara sahip olmaları, eşit muamele görmeleri konusundaki düzenlemeler, madde III-215'de ücretli izinlerle ilgili düzenlemeler yer almaktadır.

Komisyon, Birliğin demografik durumu da dahil olmak üzere, madde III-209'da belirtilen hedeflere ulaşılması konusundaki ilerlemeler hakkında her yıl bir rapor hazırlayacak ve Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Ekonomik ve Sosyal Komiteye iletacaktır(madde III-216). Nice Antlaşması ile kurucu antlaşmalara

⁴²⁶ Banu Uçkan, "Avrupa Anayasası'nın Genel Çerçevesi ve Sosyal Politikalara İlişkin Temel Düzenlemeleri", Erişim: 12.07.2006, http://www.sendikanet.org/tr/dosya/AB_banuucan.doc

eklenen Sosyal Koruma Komitesi'ne ilişkin düzenlemeye de Anayasa'da yer verilmektedir (madde III-217). Son olarak kurucu antlaşmalarda yer alan Avrupa Sosyal Fonu ile ilgili düzenlemelere (madde III-219) de Anayasa'da ele alınmaktadır.

Görüldüğü gibi, sosyal politika ile ilgili başlık altında yer alan hükümlerde daha önceki antlaşmalardan farklı önemli bir değişikliğin getirilmediği görülmektedir. Ancak, sosyal politika ile ilgili alanların birçoğunda nitelikli oy çokluğunun kullanılması ve buna dayalı olarak yasama sürecinin kolaylaşması, sosyal politika başlığı altındaki bu kısımda Anayasa ile getirilen en önemli unsur olarak göze çarpmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AB İÇİN ANAYASA OLUŞTURAN ANTLAŞMA'NIN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

3.1.AB Anayasası ve Türkiye

Anayasanın hazırlanma sürecinde Kurultay çalışmalarına aday ülke olarak Türkiye'de katılmıştır. Kurultay çalışmalarında Türkiye Cumhuriyetini, hükümet düzeyinden sırasıyla Mesut Yılmaz, Yaşar Yakış ve Abdullah Gül temsil ederken, ulusal parlamento düzeyinde, Türkiye Büyük Millet Meclisinden Ali Tekin ve Ayfer Yılmaz ile Aralık 2002 den sonra Zekeriya Akçam ve Kemal Derviş temsil etmiştir.

Anayasanın hazırlanma sürecine katkısı⁴²⁷ olan Türkiye, sembolik bir imza atmıştır. Ancak bu imzanın hukuken bir bağlayıcı bulunmamaktadır. Nihai senet, Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma'nın ve ilgili ek protokollerinin üye devletler tarafından kabul edildiğinin göstergesidir. Türkiye Romanya, Bulgaristan da bu anlaşmanın imzası sırasında hazır bulunmuşlardır. Bu üç ülke için Nihai Senedin anlamı, anlaşmanın imzasında hazır bulduklarının tespit tutanağı şeklindedir fakat anlaşmanın hiçbir bağlayıcılığı yoktur.⁴²⁸ Zaten onay sürecinin üye devletlerin anayasalarındaki prosedürlere bırakıldığı bu belgenin, siyasal sorumluluğa neden olacağını söylemek tutarlı olmayacaktır. Bununla birlikte Nihai Sendin imzalanması Türkiye Cumhuriyeti'nin Adaylık sürecinde yapması gereken hazırlıklara dikkat çekmektedir.⁴²⁹

Şu an için, Fransa ve Hollanda'daki referandumlardan çıkan olumsuz neticeler vesilesiyle, Avrupa Birliği ülkelerinde askıya alınmış olan Anayasa'nın onaylanma süreci tamamlanıp yürürlüğe girdiğinde, Anayasa müktesebatın bir parçası olacağından Türkiye Cumhuriyeti içinde tam üyelikle birlikte bağlayıcılığa kavuşacaktır.

3.2.Egemenlik Üzerine Etkileri

Avrupa Birliği oluşum sürecine bakıldığında bütünleşmenin ulus devletlerin iradeleriyle yani ulusal egemenlikle başladığı görülmektedir. Ancak Avrupa Birliği, zamanla gerçekleşen yatay ve dikey bütünleşmeyle birlikte dinamik bir seyir takip ederken, uluslararası hukuk egemenliğini kabul etti, Westfalya egemenliğini yok saydı ve otorite ilişkisi kurdu. AB zamanla gelişirken 80.000 sayfanın üzerinde bir mevzuatı (müktesebatı/ *acquis communautaire*'i) yarattı.

⁴²⁷ Kurultay toplantılarında Türkiye'nin verdiği mesajların özeti için bkz, Ali İhsan İzbul, "Avrupa Birliği'nin Geleceği: Konvansiyon, Taslak Anayasal Antlaşma ve Hükümetler Arası Konferans" **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 49 Nisan Haziran 2003, s. 88. Erişim: 07. 01. 2006, <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der49m4.pdf>.

⁴²⁸ Ruşen Ergeç, Süheyl Batum, Levent Köker, "17 Aralık'ta Başlayan Süreç Türkiye İçin Ne İfade Etmektedir." Erişim:07 07 2006, <http://www.ankarabaru.org.tr/download/panel/5.doc> .

⁴²⁹ Evran, a.g.e., s.132.

Bugün herhangi bir aday ülkenin AB ile bütünleşmesi söz konusu olduğunda, müktesebatın tümüyle ulusal hukukla uyumlaştırılması gerekiyor. Bu durumda ulusal egemenliği, sadece biçimsel egemenlik olarak değerlendirirsek, AB'nin diğer ulusal egemenlikleri tümüyle kendisine uyarlaması anlamı ortaya çıkmaktadır. Fakat sürece öзде güç ve meşruiyet ilişkisi temelinde bakıldığında ulusal egemenliklerde kendilerini Avrupa Birliği içinde yansıtıyorlar.⁴³⁰

Türkiye'nin tam üye oluncaya kadar geçirdiği evreleri; müzakere tarihi alınca kadar, müzakere süreci ve tam üyelik olarak üç aşamaya ayırdığımızda, ilk iki aşama (Kopenhag kriterlerinin denetimi ve müzakere sürecindeki hukuki mevzuata uyum çerçevesinde gerçekleşen denetim) Türkiye'ye ulusal egemenliklerin daraldığı ve kısıtlandığını hissettiriyor. Öte yandan Avrupalılar ise daha şimdiden üçüncü aşamada Türkiye'nin tam üye olmasıyla söz konusu olacak kendi egemenlik kalıplarının sarsılmasıyla ilgili kaygıları yaşıyor. Bugün için Türkiye'nin tam üye olduğunu düşünürsek, nüfusunun AB toplam nüfusu içinde %13,6'lık⁴³¹ bir paya sahip olacak olması AB içindeki mevcut egemenlik kalıbının da sarsılmasını beraberinde getirecektir. Zaten bugünün Türkiye'sini Litvanya'dan ve Malta'dan ayıran özelliği, AB içindeki egemenlik ilişkilerini bir anlamda şekillendirebilme kabiliyetidir.⁴³²

Türkiye AB'ye tam üye olduğu takdirde, Birliğin uluslararası olması sebebiyle her Birlik üyesi gibi egemenliğini AB kurumlarıyla birlikte paylaşarak kullanacaktır. Bu durum gerek Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında gerekse ilgili yasa ve mevzuatlarda yeni düzenlemelere gidilmesini gerektirecektir. Çalışmanın bu kısmında mevcut T.C. Anayasasındaki egemenliğin genel çerçevesi çizilecek ve birliğe tam üye olduğu takdirde T.C. Anayasasının değiştirilmesi gereken maddelerine değinilecektir.

3.2.1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Egemenlik

⁴³⁰ Davutoğlu, a.g.e., Erişim: 28 06 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/davutoglu.pdf>.

⁴³¹ DPT, "Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri", Erişim: 07 02 2006, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/etki/olasi.pdf>.

⁴³² Davutoğlu, a.g.e., Erişim: 28 06 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/davutoglu.pdf>.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olması halinde (Avrupa Birliği için Anayasa oluşturan Antlaşma yürürlüğe girsin ya da girmesin) mevcut egemenlik anlayışında ortaya çıkacak değişimleri anlamak için Türkiye'nin anayasal düzeydeki egemenlik anlayışını incelemek gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi incelendiğinde, 1921 Anayasasından itibaren yürürlüğe girmiş tüm anayasalarda egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu kuralının temel maddelerden biri olduğu görülmektedir.⁴³³

1982 Anayasasının egemenliği düzenleyen 6. maddesi “*Egemenlik, kayıtsız şartsız Milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz.*” ifadeleri ile ulus devlet modeline uygun olarak, egemenliği kullanacak organları tespit etmiş ve bu yetkiyi sadece ulusal organlara vermiştir.⁴³⁴

1982 Anayasası, 1921 Anayasasından farklı olarak egemenliğin tek ve gerçek temsilcisi olarak T.B.M.M.'yi gören anlayışı değiştirip, ulusal egemenliğin kullanımını yetkili organlara bırakmıştır. Ancak, farklı devlet işlevlerini yerine getiren bu ulusal organlar, ulus devlet tüzel kişiliğinin yekpare yapısı içinde görevlerini yerine getirmektedirler.⁴³⁵

Bireylerin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasının, devlet gücünün sınırlanması halinde mümkün olabileceği düşüncesinin ön kabulünden hareketle 1982 Anayasası kuvvetler ayrılığı prensibine göre düzenlenmiştir. Yasama, yürütme ve yargı şeklindeki bu üç gücü birbirinden ayrı, bağımsız ellere vermiştir.

⁴³³ Sait Güran, “Egemenlik Ulus’undur Üstünlük Anayasa’dadır”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:17, 2000, s.43, Erişim: 01 06 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anayargi/guran.pdf>.

⁴³⁴ Özer, a.g.e., Erişim: 28 06 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/aozer.pdf>

⁴³⁵ Hekimoğlu, a.g.e., s.37, Erişim: 06. 07.2006, http://www.e-sosder.com/dergi/5MHKMOGLU_AB_6.doc.

Buna göre devlet yasama organı aracılığıyla toplum yaşamını düzenlemeye yönelik kanunlar çıkararak yasama işlevini, yürütme organı aracılığıyla kanunları uygulayarak yürütme işlevini, yargı organı aracılığıyla kanunların uygulanışını denetleyerek yargı işlevini yerine getirmek üzere gerekli egemenlik yetkilerini kullanmaktadır.

1982 Anayasasının ulusalcı yaklaşımı yasama yetkisinin kullanılmasını düzenleyen 7. maddesinde de devam etmiştir. “*Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez.*” (madde7) Bu maddeyle yasama yetkisinin sadece T.B.M.M.’ye ait olduğu ve bu yetkinin ne ulusal nede uluslararası ya da uluslararası bir başka kurum ya da organa devrinin söz konusu olamayacağı açıkça ifade edilmiştir.

1982 Anayasası, egemenlik haklarının kullanımını sadece ulusal organlara veren yaklaşımını yürütme yetkisinin kullanılmasında da sürdürmüştür. Yürütme yetkisine ilişkin Anayasanın 8. maddesinde “*Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir.*” denilerek, yürütme yetkisinin kullanımının (sadece) Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu gibi ulusal organlar tarafından yerine getirileceği hususu açık bir şekilde düzenlenmiştir. Anayasa ulusüstü bir yürütme organının ulusal sınırlar içerisinde yürütme yetkisini kullanabileceği ihtimalini hiçbir şekilde öngörmemiştir. Daha önceden üye devletlerin tasarrufunda bulunan birçok politika alanında Birliğin bağımsız yürütme organı olan Avrupa Komisyonuna bazı yürütme yetkilerinin devredilmesinin gerekliliği ve bunun iç hukukta anayasal düzeyde bir karşılığının bulunmaması ciddi sıkıntılar yaratabilecektir.⁴³⁶

⁴³⁶ Y.a.g.e., s.39-40. Ayrıca belirtmek gerekir ki, AB Anayasası’nın 13. maddesine göre Avrupa Birliği’nin münhasıran yetkili olduğu konular; Gümrük Birliği, iç pazarın işleyişi için gerekli olan rekabet kurallarının oluşturulması, ortak ticaret politikası, Avro para birimini benimseyen üye devletler için para politikası ve son olarak ortak balıkçılık politikası kapsamında denizlerdeki biyolojik kaynakların korunmasıdır. Türkiye burada sayılan beş münhasır yetkinin ilk üçünü 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile Avrupa Birliği’ne 10 yıl önce devretmiştir. İlginç olan durum böyle bir devrin yapılmasına yönelik olarak bir Anayasa değişikliği yapılmasına ihtiyaç duyulması bir yana, Meclisin uygun bulma kanununu çıkarması bile aranmamış; bu karar Resmi Gazete’de bile yayımlanmamıştır. Gümrük Birliği Kararı ile devredilen yetkilerin dışında kalan, ortak para politikası

1982 Anayasası yasama ve yürütme yetkilerinin kullanılmasında olduğu gibi yargı yetkisinin kullanılmasında da sadece ulusal organları yetkili kılmıştır. Anayasa'nın 9. maddesinde “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır*” denilerek yargı yetkisinin münhasıran ulusal bağımsız mahkemelerce kullanılacağı ifade edilmiştir.

Ve son olarak üzerinde durulması gereken konu, T.C. Anayasasının 90. maddesinin son fıkrasında yer alan “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7.5.2004-5170/7 md.)Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.” hükmüdür. Keza bu fıkra 1960’lı yıllardan beri Topluluk hukukunun temel esaslarından birini oluşturan ve Anayasa’nın da 6. maddesinde “*Anayasa ve kendilerine verilen yetkilerin uygulanması sırasında Birlik kurumları tarafından kabul edilen hukuk, üye devletlerin yasalarının üstündedir.*” hükmüyle yer bulan Topluluk hukukunun üstünlüğü ilkesiyle çelişmektedir.⁴³⁷

3.2.2. Egemenliğin Devri İçin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda Yapılması düşünülen Değişimlere İlişkin Tartışmalar

29 Ekim 2004 tarihinde Roma’da yapılan Antlaşmanın sonucu olan Avrupa İçin Anayasa Oluşturan Antlaşma’nın yürürlüğe girmesi için gereken onaylanmalar henüz tamamlanmamıştır. Fakat ulusal anayasaların uyum sorunu bütün üye ve aday ülkeler için geçerliliğini korumaktadır. Avrupa Birliği’ne tam üye olduğu takdirde

ve biyolojik kaynakların korunması nispeten daha az rahatsızlık verici konulardır. Başlar, a.g.e., s. 6, Erişim: 26 01 2006, <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-AB-anayasa.pdf> .

⁴³⁷ Başlar, a.g.e., s.11, Erişim: 26 01 2006, <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-AB-anayasa.pdf>.

diğer tam üyeler⁴³⁸ gibi Türkiye'nin de ulusal yasal sistemindeki her şeyinin, Avrupa makamlarının yapmış olduğu düzenlemelerin ve birbirini takip eden antlaşmaların sonucu olan Avrupa yasal düzenine uyumlu olması gerekecektir.⁴³⁹

Bu çerçevede daha önceki bölümde açıklanmış olan TC Anayasasındaki egemenlikle ilgili 6., 7., 8., 9., ve 90. mevcut halleriyle egemenliğin bir ulusüstü bir yapı olan AB ile paylaşılmasına engel teşkil ettiğinden dolayı, 1982 Anayasasında tam üyelik öncesi önemli değişiklikler yapmak gerekmektedir.

Hukukçular, Avrupa Birliği'ne üyeliğin gerektirdiği anayasal geçişi sağlamak için iki farklı yöntemi öne sürüyorlar. Bunlardan ilki olan, Radikal Yöntem veya Kazuistik yöntem; üyelikten ve dolayısıyla egemenliğin devrinden etkilenen bütün anayasa maddelerinin değiştirilmesidir. Bu yöntemle ulusal anayasa yerini tamamen Avrupa Birliği'ne bırakır ve dönüşü olmayan bir şekilde Birlik ile tam olarak bütünleşmiş olur. Fransız Anayasa Konseyi'nin savunduğu yöntem olan minimum yöntemde (genel bir torba madde ile düzenleme) ise mümkün olanın en azı yapılır. Bu seçenekte birbirini takip eden antlaşmaların gerektirdiği kadarına onay verilir. Bu da ayrı bir madde ile yapılır. Fransız Anayasa Konseyi, bu yöntemi ulusal egemenlik yetkilerinin devredilmediği, sadece bazı devlet yetkilerinin ortak kullanıldığı şeklinde algıladığı ve radikal yönetime göre bütünleşmenin daha kolay geri çevrilebilecek olması nedeniyle tercih etmektedir.⁴⁴⁰

Türkiye Cumhuriyeti tam üyelik öncesinde egemenlik devri için, yasama, yürütme ve yargı konularındaki⁴⁴¹ değişiklikleri genel bir torba madde ile yapmayı seçecek olursa şöyle bir madde düzenleyebilir.

⁴³⁸ Eski üye ülkelerin bu Avrupa anayasal sistemine uyum konusunda izledikleri yaklaşım için bkz. Ayşe Saadet Arıkan, “ ‘Avrupa İçin Anayasa Andlaşması’ ve Türkiye: Avrupa Birliği Hukuku ve Ulusal Hukuk İlişkisi” **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, s.29-31, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴³⁹ Alain Bockel, “Türk Anayasasının Avrupa Anayasasıyla Uyum Sorunu-Değerlendirme” **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁴⁰ Y.a.g.e., Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁴¹ T.C. Anayasasının 6,7,8,9. maddeleri.

*“Türkiye, uluslararası ve karşılıklılık esasına dayalı bir antlaşma çerçevesinde; yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin kullanımını, uluslararası veya bölgesel bir organizasyon ve/veya kurumlarına devredebilir ve paylaşabilir.”*⁴⁴²

Eğer Türkiye 1982 Anayasasında yapması gereken değişimleri, kazuistik yöntemle yapmayı seçerse hukukçular ilgili maddelerin değişimi için çeşitli alternatifler sunmaktadırlar. Bu çerçevede 1982 Anayasasında egemenliği düzenleyen 6. maddenin, AB anayasal sistemine uyumu için yapılabilecek değişiklik önerileri;

“Egemenlik, kayıtsız şartsız Milletindir.

Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır.

*Egemenliğin kullanılması, AB’ye üyeliğin gerektirdiği haller dışında hiçbir organa kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını AB’ye üyeliğin gerektirdiği haller dışında Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz.”*⁴⁴³

Ayrıca AB anayasal sistemine uyum sağlanabilmesi için 6. maddenin 2. fıkrasına aşağıdaki gibi bir ekleme yapılması da önerilmektedir.

*“Türk milleti egemenliğini Anayasa’nın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanır. Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu ulusalüstü yetkiler kullanan örgüt ya da kuruluşlara ilişkin antlaşmalar bakımından Türk Milleti egemenliğini, diğer milletlerle eşit koşullarda, bu örgüt veya kuruluşların yetkili organları eliyle kullanır.”*⁴⁴⁴

⁴⁴² Arıkan,a.g.e, s.34. Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁴³ Y.a.g.e., s.32.

⁴⁴⁴ Nemci Yüzbaşıoğlu, “Türk Anayasasının Avrupa Anayasasına Uyum Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, s.29-31, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

6. Maddede egemenlikle ilgili yukarıdaki öneriler gibi değişiklikler yapılırken yanıtlanması gereken bir soru da, bu değişikliğin bir referandum ile mi yoksa T.B.M.M. tarafında yapılacak bir anayasa değişikliği ile mi hayata geçirileceğidir. Hukuksal olarak bu değişiklik parlamento tarafından yapılabilecek dahi olsa, % 50'nin altında oy almış, bir tek parti iktidarının bu yöndeki tasarrufunun meşrutiyet krizine sebep olabileceği ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.⁴⁴⁵

Türkiye AB'ye tam üye olduğu takdirde, 1982 Anayasasının belirttiği ulusal egemenlik alanında yasa koyucu olarak münhasır yetkili olan T.B.M.M.'nin, Topluluk hukuku itibariyle egemenlik yetkilerinin AB'ye devrinin veya kullanılmasının tanındığı alanlarda, yasama yetkisini kullanmaması ve işbirliği yapılan alanlarda ise yasama yetkisini topluluklar hukukuna uygun olarak kullanması gerekecektir.⁴⁴⁶

Bu çerçevede 1982 Anayasasında uyumlaştırılması için yapılacak düzenlemelerde 7. maddeye aşağıdaki gibi hükümlerin eklenmesi tartışılmaktadır.

“Bu yetki devredilemez; Anayasa ve Anayasa'nın değiştirilemez hükümleri ile uyum içinde, milletlerarası yükümlülükler uygun olarak kullanılır.”⁴⁴⁷

Veya *“Bu yetki devredilemez. Anayasa ve Anayasa'nın değiştirilemez hükümleri ile uyum içinde olmak koşuluyla, ulusüstü yetkiler kullanan örgüt ya da kuruluşlara üyeliğin gerektirdiği yükümlülükler saklıdır.”⁴⁴⁸*

Ya da *“Uluslararası anlaşmaların öngördüğü hükümler saklıdır.”⁴⁴⁹*

1982 Anayasası, tıpkı yasama alanında olduğu gibi, ulusüstü bir yürütme organının ulusal sınırlar dâhilinde bir yürütme yetkisini icra edebileceğini öngörmemiştir. Gerek günümüzde, AB'nin anayasası olarak kabul edilen kurucu

⁴⁴⁵ Başlar, a.g.e., s.11, Erişim: 26 01 2006, <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-AB-anayasa.pdf>.

⁴⁴⁶ Kamuran Reçber, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, 1. baskı, Aktüel Yayınları, Kasım 2004, s.172.

⁴⁴⁷ Yüzbaşıoğlu, a.g.e., Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>,

⁴⁴⁸ Y.a.g.e.

⁴⁴⁹ Hekimoğlu, a.g.e., s.38, Erişim: 06. 07.2006,

http://www.e-sosder.com/dergi/5MHKMOGLU_AB_6.doc.

antlaşmalarda gerekse, yürürlüğe girdiği taktirde Anayasanın I-13. maddesinde yer alan münhasır yetkiler⁴⁵⁰ ile I-14. maddesinde yer alan paylaşımlı yetkiler⁴⁵¹ çerçevesinde, her birlik üyesi gibi Türkiye’de tam üye olduğu taktirde şu an için tasarrufunda bulunan bir çok politika alanında Birliğin bağımsız yürütme organı olan Avrupa Komisyonuna bazı yürütme yetkilerini devredecektir. Bu durumun iç hukukumuzda anayasal düzeyde bir karşılık bulması gerekmektedir. Bu çerçevede, ortaya çıkması olası problemleri giderebilmek için “*yürütme yetkisinin devrine yönelik uluslararası antlaşma hükümlerinin saklı olduğuna ilişkin bir ibarenin 8. madde metnine eklenmesi*”⁴⁵² önerilmektedir.

Eğer 8. maddedeki değişikliği sadece AB hukukuyla sınırlı tutmak istenirse; “*Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara ve AB Hukukuna uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir.*”⁴⁵³ şeklinde bir düzenleme de yapılabilir.

Yasama ve yürütme yetkilerinin ulusüstü bir organizasyona devriyle ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer konuda, TBMM’nin siyasi olarak böyle bir işlemi gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğidir. Türkiye gibi tarihin belli dönemlerinde çok önemli bir politik aktör olan, tarihte etkin olmuş ve onu etkileyip biçimlendirmiş süreklilik arz eden siyasi bir geleneğin temsilcisi konumunda olan ülkelerde, egemenlik kavramı daha da hassaslaşmaktadır. Egemenlik kavramı bu tarihi arka planı, toplumsal psikolojisi ve kapasitesiyle beraber değerlendirildiğinde egemenliğin devri ciddi siyasi sorunlar ve tartışmalar yaratabiliyor. Örneğin bir Lüksemburg veya Belçika için sorun teşkil etmeyen bir egemenlik devri, sahip olduğu tarihsel arka plan sebebiyle Türkiye’de sorun teşkil edebiliyor.⁴⁵⁴ Türkiye’nin Kopenhag Siyasi kriterlerine uyum çerçevesinde çıkarttığı 7. uyum paketi etrafında yaşanan tartışmalar Türkiye’nin ulusal egemenlik yetkilerini bir üst otoriteye

⁴⁵⁰ Euro para birimini benimseyen üye devletler için para politikası, ortak ticaret politikası, Gümrük Birliği, ortak balıkçılık politikası kapsamında denizlerdeki biyolojik kaynakların korunması

⁴⁵¹ İç pazar, özgürlük, güvenlik ve adalet alanı, denizlerdeki biyolojik kaynakların korunması dışında tarım ve balıkçılık, ulaşım ve Avrupa çapındaki şebekeler, enerji, ekonomik, toplumsal ve bölgesel uyum, çevre, tüketicilerin korunması, kamu sağlığı konularında ortak güvenlik meseleleri.

⁴⁵² Hekimoğlu, a.g.e., s.40, Erişim: 06. 07.2006,

http://www.e-sosder.com/dergi/5MHKMOGLU_AB_6.doc.

⁴⁵³ Arıkan,a.g.e, s.33. Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁵⁴ Davutoğlu, a.g.e., Erişim: 28 06 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/davutoglu.pdf>.

devretme konusunda yeterince hazır olmadığına bir göstergesi olarak da değerlendirilmektedir.⁴⁵⁵

Bugün için Lüksemburg’da görev yapan hâkimlerden oluşan Avrupa Adalet Divanı, bir bağımsız yargı organı ve en yüksek adli merci olması nedeniyle Birliğin en önemli kurumlarından biri konumundadır.⁴⁵⁶ ATAD ulusal hukukları yorumlama, ulusal hukukların usulüne göre uygulanıp uygulanmadıklarını denetleme veya ulusal hukukları geçersiz kılma yetkisine sahip olmamakla birlikte, verdiği kararlar, ulusal organlar açısından bağlayıcıdır.⁴⁵⁷ ATAD kararları ulusal yasalar ile çeliştiği takdirde bile uygulanmakta olup nihaidir ve temyizi bulunmamaktadır.⁴⁵⁸ Bu çerçeveden bakıldığında, ATAD’ın ulusal yargı organları itibariyle bir anlamda üst yargı organı olduğu söylenebilmektedir.⁴⁵⁹

Birlik hukukunun üye devlet hukukundan, ATAD kararlarının ise ulusal mahkemelerin verdiği kararlardan üstün olması, 1982 Anayasasının 9. maddesini oluşturan, “*Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.*” hükmüyle açıkça çelişmektedir. Bu sorunun çözümü için 9. maddenin “*Yargı yetkisi, Türkiye’nin taraf olduğu antlaşma gerekleri saklı kalmak kaydıyla Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.*” şeklinde düzenlenmesi önerilmektedir.⁴⁶⁰ Yasama yetkisinin devrine yönelik açık bir yasaklayıcı ifadenin yargı yetkisine dair madde metninde bulunmaması, bu tür bir cümlenin madde metnine eklenmesini de hukuken mümkün kılmaktadır.⁴⁶¹

Literatürde en çok tartışılan konulardan biri de 90.maddenin mevcut haliyle AB Anayasal sistemiyle örtüşüp örtüşmediğidir. Bazı yazarlara göre; Türkiye’de 2004 Anayasa değişikliği ile Anayasa’nın 90. maddesine eklenen, “*Usulüne göre*

⁴⁵⁵ Tonus ve Baykal, a.g.e., s.16, Erişim: 06 07 2006, <http://home.anadolu.edu.tr/~otonus/pub/Baykal-Tonus.doc>.

⁴⁵⁶ Hekimoğlu, a.g.e., s.41, Erişim: 06. 07.2006, http://www.e-sosder.com/dergi/5MHKMOGLU_AB_6.doc

⁴⁵⁷ Reçber, a.g.e., s.174.

⁴⁵⁸ Ülger, a.g.e., s85.

⁴⁵⁹ Reçber, y.a.g.e, s.174.

⁴⁶⁰ Arıkan,a.g.e, s.33. Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁶¹ Hekimoğlu, a.g.e., s.42-43, Erişim: 06. 07.2006, http://www.e-sosder.com/dergi/5MHKMOGLU_AB_6.doc.

yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır” şeklindeki hüküm, konuluş amacı olan ulusüstü hukuk ile ulusal hukuk kuralları arasında sağlıklı bir kademelenme kurmak bakımından yetersiz kaldığı gibi; günümüzde ulusüstü yapılanmalar ve onun yarattığı değişen egemenlik anlayışı doğrultusunda, egemenlik yetkilerinin bu tür ulusüstü örgütlerin organlarıyla paylaşılması sorununa hiçbir çözüm getirmemektedir.⁴⁶² Bu uyuşmazlığın çözümü için 90. madde 5. fıkrada yapılan değişiklik önerileri ise;

*“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır. **AB Müktesebatı Ulusal Mevzuatın Üzerindedir.**”⁴⁶³*

Veya *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır. **Ulusalüstü yetkiler kullanan örgüt ya da kuruluşlara üyeliğin gerektirdiği antlaşma hükümleriyle kanunların çatışması halinde antlaşma hükümleri uygulanır**”* şeklindedir.

AB’ye uyum sürecindeki egemenlik devri ile ilintili düzenlemeler en az aciliyeti olan konulardır. Zira bu konudaki düzenlemeler tam üyelik gerçekleşmeden hemen önce yapılacaktır. Bununla birlikte, Türk halkının müzakerelerin başlamasıyla beraber AB’ye verdiği desteğini hızla azalttığı göz önüne alındığında⁴⁶⁴ önümüzde

⁴⁶² Yüzbaşıoğlu, a.g.e., Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁶³ Arıkan,a.g.e, s.34. Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁶⁴ Eurobarometre 65 Avrupa Birliğinde Kamuoyu Bahar2006, Erişim 14.07.2006,

bulunan yeterli zamanın, konuyu tüm boyutlarıyla tartışmak ve bir uzlaşma sonucunda halk oylamasıyla karar vermek için kullanılması, hem siyasi meşruiyet hem de hukuka uygunluk açısından en akılcı davranış olacaktır.

3.3.AB Anayasası'nın Türkiye'de Laiklik Anlayışı Üzerine Olası Etkisi

Bu kısımda Türkiye'nin AB'ne tam üye olmasında din olgusunun etkisi irdelenmeye çalışılacaktır. Din, laiklik, kimlik gibi konular dün olduğu gibi bugün de AB-Türkiye ilişkilerinde önemini korumaya devam etmektedir. Öte yandan Avrupa'nın savunduğu değerlerin başında "çoğulculuk" gelmektedir. Çok sayıda ülkenin birikimlerinin ortak bir kimliğe taşındığı AB'de, ulusal kültürlerin yerini alan, sınırları çok belirgin bir kimlik oluşturmak güç görünmektedir. AB'nin bu kimliğin oluşumunda Hıristiyanlığa verdiği önem ve Türkiye'nin halkı Müslüman olmakla birlikte laik bir ülke olması, Türkiye'nin AB'ne üyeliğini hangi noktaya taşıyacaktır? Bu konuda Türkiye'nin laiklik anlayışının etkisi olduğu kadar, AB'nin ortak değeri olarak ortaya çıkan Hıristiyanlığın da önemi bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, aşağıdaki kısımda önce, AB'nde din ve laiklik olgusuna kısaca değindikten sonra, Türkiye'nin laiklik anlayışı ve tam üyeliğine din olgusunun etkisi ele alınmaktadır.

3.3.1. AB'nde Din ve Laiklik

Eğer bir Avrupalı kimliğinden söz etmek gerekirse, Hıristiyanlığın uzun tarihsel birikimin sonucu olarak ortaya çıkan bu kimliğin en önemli parçası olduğu söylenebilir. Avrupa Hıristiyanlığı kavramı zamanla daha seküler bir şekle kavuşmuş olmasına rağmen, bu kimliğin önemli bir unsuru olmaya devam etmiştir. Bilindiği gibi sosyo-kültürel, politik, ekonomik ve dini olgular toplumsal hayat sahnesine bir

http://www.deltur.cec.eu.int/_webpub/documents/EurobarometreBahar-tr.doc ,

anda çıkmazlar. Başka bir deyişle, sosyolojik olgular belli bir tarihsellik ve süreç içinde kazandıkları anlamlarla tezahür ederler. Avrupa her ne kadar tarihin bu evresinde ortak değerler ve idealler peşinde bir birlik olmaya gidiyorsa da, bu olguda güncel zemin kadar tarihsel bileşenler de belirleyici bir rol oynamaktadır.⁴⁶⁵

Tarihsel süreçte Avrupalı için Türkler kötü olan her şeyi temsil ediyordu. Avrupalıya atfedilen değerleri tanımlamak için Türkler “öteki” olarak ortaya çıktı. Türklerle karşılaştırmak suretiyle Avrupalının sahip olduğu değerlerin yüceliği vurgulanmaya çalışılıyordu. Zamanla Türk kelimesi kötüyü sembolize eden bir kavram olarak gelişti. Örneğin, İngiliz adaletinin yüceliğini vurgulamak isteyen Shakspeare, İngiliz mahkemeleriyle Türk Mahkemelerini karşılaştırma ihtiyacını duyuyordu. Sadece Shakspeare’de değil birçok batılı yazarın eserinde Türkler akıllı, olgun, normal Avrupalının zıddı olarak sunuldu. Almanca’da korku ve barbarlığı sembolize eden “Türk” kelimesi, bazı dinsel şarkılarda Tanrı’nın cezası, Tanrı’nın kırbağı olarak tanımlandı. Sadece Katolikler değil, dinde reformun babası sayılan Luther de böyle düşünüyordu.⁴⁶⁶ Özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda Rönesans ve Aydınlanma çağı düşünürlerinin bilim, sanat, felsefe ve siyaset üzerindeki dini dogmaların kaldırılması yönündeki çabaları ve nihayet Fransız ihtilali (1789), din ve devletin birbirinden ayrılmasına ivme kazandırdı.⁴⁶⁷ Avrupalı, dogmaların yıkılması ve bilimde gelişim sağlarken, Türklerin bu gelişmelerin gerisinde kalması da Avrupalı ile Türkler arasındaki farkın giderek daha büyük boyuta ulaşmasına yol açtı. Bu çağlarda Türklere ilişkin ortaya çıkan olumsuz yargılar 20. yüzyıla kadar değişmeden ulaştı.

Avrupa, Yunan ve Roma medeniyetleri, kültür ve din olarak Hıristiyanlık, Reformasyon, Aydınlanma, Fransız ve Sanayi devrimlerinin ürettiği değerler üzerine kurulmuş olmasına karşın, bu değerleri bir araya getiren ve Avrupalıları bu değerler çevresinde birleştiren en önemli faktör dışlandı. Arap, Osmanlı ve Demir Perde’ye

⁴⁶⁵ Celaleddin Çelik, “Avrupa’yı Hıristiyanlık Aynasında Görmek”, 2023, **Şu Avrupa Dedikleri**, Sayı:26, Haziran 2003, s.36.

⁴⁶⁶ Sedat Laçiner, Türkiye Avrupa İlişkilerinde Kültür ve Medeniyet:Tarihsel ve İdeolojik Kökenler”, Turkish Weekly, <http://www.Turkishweekly.net/turkce/makalephp?id=25>

⁴⁶⁷ Fatma Acun, “Avrupa Birliği’nin Türkiye İle İlgili Belgelerinde Laiklik”, Liberal Düşünce, Yıl:10, Sayı.40, Güz 2005, s.51-2.

kadar tarihsel olarak Avrupa'yı birleşmeye zorlayan şey dış baskı oldu. Modern çağlara kadar Avrupa kimliğinin ve medeniyetinin oluşumunda bu rolü Türkler oynadılar.⁴⁶⁸

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde, Avrupa'nın Hıristiyanlıkla beslenen ve bir tehdit olarak algılanması nedeniyle ortak değerler çevresinde birleşmesini sağlayan ve Avrupalı kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynayan Türk imajı ve ona yönelik önyargılara karşılık, ikinci önemli unsur ise Türkiye'nin uzun süredir devam eden Avrupalı olma isteğidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren batılılaşma ülküsü Atatürk'ün gösterdiği "Muasır medeniyet düzeyine ulaşma" isteğinin bir sonucuydu. Bu medeniyet düzeyi de ancak batıda bulunuyordu. Aslında Tanzimattan itibaren başlayan batılılaşma hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yaşanan çöküşü durdurmaya yönelikti fakat yeterli olamadı. Osmanlı'nın çöküşündeki en önemli unsurlar aydınlanma çağının gerisinde kalınması, hurafelere dayalı din ve bunun sonucu gelişen gelenekler ve kültür bulunmaktaydı. Atatürk'e göre, batı medeniyetine ancak dini kuralların toplum ve siyaset üzerinden elini çekmesi anlamına gelen laiklik ile ulaşılabilirdi.

3.3.2. Türkiye'nin Laiklik Anlayışı

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk devrimlerinin temel direklerinden biri laikliktir. Türkiye'de laiklik anlayışının şekillenmesinde Atatürk felsefesinin büyük rolü bulunmaktadır. Türkiye'de laiklik, din ve devlet işlerinin ayrılması, ama daha da önemlisi dinin devlet idaresine karıştırılmaması, toplum ve siyasal düzenin belirlenmesinde ve işletilmesinde din kurallarının belirleyici olmaması anlamına gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın 2. maddesinde "*Türkiye Cumhuriyeti, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti*" olarak tanımlanmaktadır. Anayasa'nın 24. maddesine göre, "*kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurlarına*

⁴⁶⁸ Laçiner, a.g.e., s.6.

dayandırma veya siyasal veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne surette olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.”

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesine göre, “*Laik devlette, kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz*” denmektedir. Laiklik, bazı ülkelerde din görevlileri, ibadethaneler ve din eğitimi için, devlet bütçesinden hiçbir ödeme yapılmaması şeklinde anlaşılmaktadır. Bu anlayış ve uygulamanın o ülkelerle ilgili tarihi nedenleri vardır. Türkiye’de ise tam aksine, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın genel idare içinde yer alması, din hizmetlerinin görülebilmesi açısından olduğu kadar, laik devletin korunması bakımından da zorunlu görülmüştür.⁴⁶⁹

Atatürk, hukukun laikleştirilmesi konusundaki söylemlerinde “Çağın gereklerine uymayan bağlardan bir an önce kurtularak”, hukuk alanında “milletin ihtiyaçlarını göz önünde tutan”, “bütün kanunların ancak dünyevi ihtiyaçlardan ilham alınarak” yapılması zorunluluğunu dile getiren bir anlayışı ortaya koymaktadır. Bu anlayış ile şekillenen Türk hukuk düzeni AB hukukuyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Türk hukuk düzeni ile Avrupa Birliği normlarının karşılaştırılmasında, en çok dikkati çeken nokta, farklı kesimlerde farklı bir Türkiye algılamasının bulunduğu olgusudur. Özellikle Türkiye’ye içerden bakanlar ile dışardan bakanlar arasında, Türkiye’nin nasıl bir ülke olduğu ve Avrupa değerleri ile ne ölçüde uyum sağlayabileceği konusunda büyük görüş farklılığı vardır. Bu farklılığın somutlaştığı kilit kavram “Müslüman Ülke” tanımlamasıdır. Ülkemize dışarıdan bakanlar için, AB’ne aday bir ülke olarak Türkiye’nin en somut özelliği, ayırt edici niteliği Müslüman bir ülke olmasıdır.⁴⁷⁰ Ancak Müslüman ülkeler içinde Türkiye’yi diğerlerinden farklılaştıran önemli bir niteliği bulunmaktadır ki, o da laik bir ülke

⁴⁶⁹ Feyzioğlu, a.g.e., s.174.

⁴⁷⁰ Oktay Uygun, “Avrupa ve Türk Anayasası: Temel İlkeler Yönünden Genel Bir Değerlendirme”, **Anaysa Yargısı**, Ankara, Nisan 2005, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/oktay.pdf>

olmasıdır. Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirdiği devrimlerinin temel direklerinden biri olan laiklik ile kültürel devrimini gerçekleştirmiş ve kurduğu laik hukuk düzeni ile diğer Müslüman ülkelerden kendini farklılaştırmıştır. Nüfusunun büyük kesiminin Müslüman olması nedeniyle İslam kültürünün kimi etkilerini içinde barındırmakla birlikte, laik bir devlet düzeni ve laik bir hukuk sistemini benimseyip, geliştirdiği yeni kültürüyle İslam kültürüne ait diğer Müslüman ülkelerle birlikte değerlendirilebilecek bir ülke değildir.

Cumhuriyetle birlikte, İslam kültürünün Avrupa değerleriyle çelişen unsurlarını dışarıda bırakmıştır. 21. yüzyılın başındaki Türkiye, anayasal sistemi içinde yaklaşık 85 yıldır bir parlamentoya yer veren, 60 yıldır çok partili demokratik hayatı benimsemiş, Batı kültür çevresinin ilke ve değerlerini kendine hedef olarak almış bir ülkedir. Avrupa Birliği üyeliği sorunu, artık Türkiye ile Avrupa arasında bir kültürel doku uyumsuzluğu ya da temel ilke ve değerlerde farklılaşma sorunu değildir. Bu yönde bir yanlış algılamaya yol açtığı için, Müslüman ülke tanımlamasından kaçınılmalıdır.⁴⁷¹

3.3.3. Türkiye'nin Tam Üyelik Süreci ve Din Olgusunun Etkisi

AB İçin Anayasa Oluşturan Antlaşma'nın hazırlık çalışmaları sırasında ciddi tartışmalar yaşanmış ve birçok alanda reformlar getiren antlaşma, din ve laiklik konusuna gelince tıkanma noktasına gelmiştir. Bazı ülkeler Anayasal Antlaşma'nın giriş bölümünde Hıristiyanlık değerlerine açıkça atıfta bulunulmasını isterken, bazıları ise Avrupa'nın kültürel çeşitliliğinin korunması düşüncesinden hareketle daha laik bir çizgide kalması gerektiğini savunmuşlardır. Vatikan ve Avrupa Parlamentosundaki Hıristiyan Demokratların önderlik ettiği tartışmalarda İspanya, İtalya Portekiz, Hollanda, Romanya, İrlanda ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler Hıristiyanlığa atıfta bulunulmasını iddia ederken, daha laik çizgide bulunanlar böyle bir atfa gerek olmadığını ileri sürmüşlerdir.

⁴⁷¹ y.a.g.e., s.4.

AB’nde Hıristiyanlığın rolünün ne olacağına ilişkin başlatılan müzakereler üç nedene dayalı olarak önemli görülmektedir. Öncelikle bu konudaki tartışmalar din olgusunun öneminin devam ettiğini ve kiliselerin rollerinin yeniden ortaya çıktığını göstermektedir. Diğer yandan Hıristiyanlık konusundaki müzakereler Avrupalılık ve onun sınırları hakkında sürdürülen tartışmanın sonuçlarını daha da genişletmektedir. Üçüncü olarak, ortak geçmiş ve kimliğin rolüne böyle iddialar yönelterek ve ciddi şekilde müzakere ederek, örgütlenen Hıristiyanlık önemli bir şekilde ortaya çıkar, alenen tanınır ve kurumsallaşmış olmaktadır.⁴⁷²

AB Anayasası’nda dine atıf yapan maddelerle Türkiye’deki durum karşılaştırıldığında şu noktalar dikkati çekmektedir.

- AB Anayasa’sı “laiklik” sözcüğünü içermemektedir. Bu kavrama tanım getirilmemiştir. Türkiye’de ise “laiklik” devletin anayasal temel nitelikleri arasındadır.
- AB Anayasası dinsel isim taşıyan siyasi partilerin de varlığını kabul eder. Türkiye’de yasalar buna engeldir.
- AB Anayasası, Dini örgütlerin varlığını tanır. Türkiye’de ise Temmuz 2004’te çıkarılan, bazı sınırlamalar konulması kaydıyla, dini örgütlerin kurulması konusundaki sınırlamalar kaldırılmıştır.
- Birlik içerisinde Katolik cephe, anayasanın başlangıç bölümüne söz konusu atıfları koyduramamakla birlikte, anayasanın 52. maddesine, “Kilise’nin Avrupa Birliği ile açık, şeffaf ve düzenli bir diyalog içinde bulunacağı hükmünü sokmayı başarmıştır. Yasama, yürütme ve yargı organlarına sahip Avrupa Birliği, karar alma aşamalarında Kilise ile düzenli diyalog içinde bulunacak, yani Kilise’nin görüşlerinden etkilenecektir. Avrupa Birliği’nin ılımlı Katolikleri ve Laikleri ise,

⁴⁷² Schlesinger and Foret, a.g.e., s.60. Sayı:26.

Kilise'nin bu maddeye dayanarak, yasaların oluşturulması aşamasında büyük rol oynayacağından çekinmektedir.⁴⁷³

Türkiye'nin tam üyeliği çerçevesinde AB Anayasası'nda yer alan hükümlere uyumu söz konusu olduğunda ortaya çıkabilecek sakıncaları ortadan kaldırmak üzere bu çerçevede bazı uyarıları olmuştur. Ülkemiz AB Temel Haklar Şartı'nın 10. maddesinin din ve vicdan özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğünü esasen düzenlemekte olduğunu, Temel Haklar Şartı Anayasal Antlaşma'ya dercedilmiş bulunduğu cihetle, tekrara yol açmamak bakımından, Anayasal Antlaşma'da din özgürlüğü konusuna ayrı bir maddede yer verilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Öte yandan, Birliğin Laik hüviyetinin korunmasına özen gösterilmesi hususu vurgulanmaktadır. Ayrıca Antlaşma'nın 52. maddesine ilaveten, Birliğin dini kuruluşların statülerini tanıdığına ve bu kuruluşlarla açık, düzenli ve şeffaf bir diyalog sürdüreceğine ilişkin 3. paragrafın, AB yurttaşları arasında belli ölçülerde ayrımcılığa yol açacağı mülahazasıyla iptal edilmesi istenmektedir.⁴⁷⁴

Anayasal Antlaşma'nın dine atıfta bulunan hükümlerinin uygulanmasında, Antlaşma'nın II-112/4. maddesi uyarınca, üye devletlerde ortak olan anayasal geleneklerden kaynaklanan hakların bu geleneklere uyumlu bir şekilde uygulanacağı belirtilmektedir. Türkiye'de bu kuralın dışında kalmayacaktır. Örneğin madde II-70 din özgürlüğüne çok geniş bir tanım getiriyor görünse de(*birey olarak ya da toplu bir halde, kamuda ya da özelde, ayin... ibadet ya da uygulamalar şeklinde dinini icra etme ya da gösterme özgürlüğü*) AİHM laiklik ilkesinin değerini teyit etmekte ve din özgürlüğü ile laiklik ilkesinin bağdaştırılması konusunda devletlere geniş bir takdir marjı tanımaktadır.⁴⁷⁵

2005 İlerleme Raporu incelendiğinde, AB'nin dinsel özgürlük ve eşitliğin sağlanmasına yönelik Türkiye'ye yönelttiği bazı eleştirilerin bulunduğu da

⁴⁷³ Carta Power, "The New Crusade", Newsweek International, 08.11.2004

⁴⁷⁴ İzbul, a.g.e., s.96.

⁴⁷⁵ Alain Bockel, "Türk Anayasası'nın Avrupa Anayasası'yla Uyum Sorunu-Değerlendirme", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

görülmektedir. Buna göre, mevcut yasal çerçevenin dini toplulukların, dinlerini tanıtmak ve korumak amacıyla hukuki bir kişilikle dernek kurma hakkını tanımaması, dini vakıfların gerektiğinde onları kapatabilen, mallarına el koyabilen, mali destekçilerini azledebilen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün müdahalesine maruz kalmaya devam etmesi, din adamı eğitimi konusunda süregelen yasak, sünni olmayan Müslüman topluluklarının ve özellikle Alevilerin bir dini topluluk olarak resmen tanınmaması ve Diyanette resmen temsil edilmemeleri bazı önemli eleştiri noktalarını oluşturmaktadır.

2005 ilerleme raporunda, ayrıca Heybeliada Rum Ortodoks Ruhban Okulu'nun kapalı olması, Ekümenik Patriğin dinsel ünvanının kamusal kullanımının hala yasak olması gibi Türkiye'nin çekincelerini oluşturan bazı eleştiri noktalarını da içermektedir. Ekümenikliğin batı Hıristiyanlığı'nın bir dünya kilisesine dönüşme eğilimi olduğu iddia edilmektedir. Ekümeniklik, Hıristiyan dünyada özellikle 20.yüzyılda bölünmüş Hıristiyanlığı birleştirme, diğer din ve inançlar karşısında güçlü bir Hıristiyan cephe oluşturma gibi amaçlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ekümenizm düşüncesi ve onunla ilgili çalışmalar, bir yandan günümüzde Hıristiyan mezhepleri arasındaki ilişkileri olumlu yönden etkilerken, diğer yandan birliği sağlamaya yönelik çalışmalarla güçlenen sivil otorite için mezhep otoritelerinin açıkladığı dogmaları aşmaya yönelik imkânlar hazırlamaktadır. Bununla birlikte, ekümenizmin mevcut Hıristiyan mezheplerinin üstünde nasıl bir birlik sağlayacağı konusunda belirsizlikler bulunmaktadır.⁴⁷⁶

Türkiye AB'ne uyum amacıyla ilerleme raporları çerçevesinde bazı gelişmeler de kaydetmiştir. Örneğin 2005 ilerleme raporuna göre, dernekleri düzenleyen mevzuatta iyileşmeler yapılmış, camiler dışında ibadet yerlerinin açılması ve faaliyet göstermesini sağlamaya yönelik çabalar gösterilmiştir. Danıştay dini özgürlüklere ilişkin olarak bazı olumlu kararlar almıştır. En önemlisi Haziran 2005'de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bir vakfın yönetimini ele alma ve dolayısıyla mülküne el koyma yetkisini önemli ölçüde daraltan kararıdır.

⁴⁷⁶ Çelik, a.g.e., s.41.

Sonuç olarak, AB ülkeleri ile Türkiye'nin laikliğe attığı önem ve bakış açıları arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Türkiye'nin laiklik anlayışı, temelde devlet düzenini koruma amacına yönelik bir uygulama olmakla birlikte, Birlik anayasası'nda tanımlanmayan bu anlayış, tümüyle kişi hak ve özgürlüklerine yöneliktir.

Bu farklı bakış, Türkiye'nin geçmişte yaşadığı rejim problemleriyle birlikte değerlendirildiğinde, özellikle yukarıda da ifade edilen Anayasanın II-70. maddesi Türkiye için sıkıntı doğurabilme ihtimalini taşımaktadır. Türkiye gibi ekonomik gelişimini tam anlamıyla tamamlamamış ülkelerde ekonomik sorunların tetikleyebileceği rejim muhalifliği sonucunda marjinalleşen insanlar demokrasi dışı yollara sapabilirler. Madde II-70 deki "*birey olarak ya da toplu bir halde, kamuda ya da özelde, ayin... ibadet ya da uygulamalar şeklinde dinini icra etme ya da gösterme özgürlüğü*" hükmüne dayanarak kamu alanında siyasal İslam'ın simgesi olan türbanın kullanılmasına yönelik taleplerde artış meydana gelebilir. Bu koşullar Türkiye'de zaten var olan çelişkileri daha da alevlendirip farklı taleplerin ortaya çıkmasına ve bu talepleri destekleyen kesimleri karşı karşıya getirebilir. Bu olumsuz koşullar Türkiye'de istenmeyen bir durum olan kaos ortamını yaratabilir.

Bugünün Türkiye'si laik devlet düzenine sahip ve kültürel devrimini gerçekleştirmiş bir ülkedir. Bu konuda AB'ne uyum açısından şimdiye kadar bazı değişimleri gerçekleştirmiştir. Bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi konusunda önemli mesafeler kaydeden Türkiye, müzakere sürecinde daha fazla uyum gerçekleştirecektir. AB Anayasası'nın 1. maddesinin 6. fıkrasında yer alan "*Bu anayasa ve kendilerine verilen yetkileri kullanan Birlik kurumlarının kabul ettiği yasalar, üye devletlerin yasalarının üzerinde olacaktır.*" hükmü uyarınca Anayasal Antlaşma'ya uyum sağlamaya devam edecektir.

3.4. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Vatandaşlık Kapsamında Avrupa Anayasası'na Uyumu

Anayasa yurttaş eylemleriyle gelişen dinamik ve devingen bir süreçtir. Bir ülkede kendini yasa yapım sürecinin bir parçası ve sorumlusu olarak hisseden herkes, o ülke halkının bir parçası olur.⁴⁷⁷ Bu nedenle AB Anayasası, hazırlık çalışmalarında hükümetleri, Avrupa Parlamentosu ve ulusal parlamentolarla “sivil toplum” temsilcilerini bir araya getirmiş olması nedeniyle, biçimsel anlamda bir anayasa olarak değil, bir anlaşma olarak değerlendirilmektedir.⁴⁷⁸ Ancak, AB Anayasasına getirilen eleştirilere rağmen, nasıl ABD Anayasası Amerikan halkının kimliğini yaratan bir belge olarak ortaya çıktıysa, bu görüşten hareketle, gelecekte AB Anayasası da sosyal haklara ve ortak değerlere anayasada yer vermek suretiyle, ABD’nin gerçekleştirdiğine benzer bir yöntemle ortak bir kimlik yaratabilir. Ulus sonrası anayasacılık anlayışı, AB yurttaşlığının yaratılmasında anayasa yapımının gerekliliğine inanmakta ve bu yolla yurttaşlık kavramına, hukuki unsurun yanında siyasi bir unsur daha eklemektedir.⁴⁷⁹

Görüldüğü gibi, AB vatandaşlığı henüz üzerinde tartışılan bir kavram olmakla birlikte, AB’nin siyasi geleceğindeki birleştirici rolü, AB Anayasası’nda yer almasına yol açmıştır. AB Anayasası’na uyum açısından Türkiye’de vatandaşlık kapsamında kendi uyumunu sağlamalıdır. Bu amaçla çalışmanın bu kısmında önce, Türk hukukunda vatandaşlık kavramı ele alınacak, daha sonra AB’ne uyum açısından Türk hukukunda yapılması gereken değişiklik önerileri tartışılacaktır.

3.4.1. Türk Hukukunda Vatandaşlık Kavramı

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na göre vatandaşlık 66. maddede şöyle tanımlanmaktadır;⁴⁸⁰ ” *Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür.* Anayasa’da yer alan bu tanıma göre, ırkı, dili, dini ne olursa olsun, Türk

⁴⁷⁷ Yeşim Gündoğdu, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm oluşturabilir mi?”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, No:2, Bahar 2004, s.11-26.

⁴⁷⁸ Kaboğlu, a.g.e., s.4, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁷⁹ Şafak Evran, a.g.e., s.113, Antonio Estelle, “Constitutional Legitimacy and Credible Commitments in the European Union”, **European Law Journal**, Vol:11, N.1, Ocak 2005, s.22.

⁴⁸⁰ Resmi Gazete, 17863 (mükerrer) ve 9 Kasım 1983.

devletine bağı olan herkes vatandaş olarak kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle, Türklük vatandaşlığın ortaya çıkmasında önemli bir unsur olarak görülmemektedir.

Anayasanın 66. maddesinin üçüncü fıkrasında “*Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir*” denmektedir. Bu koşulların hangi halleri içerdiği Türk vatandaşlığı kanununda düzenlenmiştir. Türk Vatandaşlığı Kanunu, vatandaşlığın hangi koşullarda kazanılacağı ve kaybedileceğine ilişkin hükümleri içermektedir. Aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise “*Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz*” hükmü yer almaktadır. Bu hükmün getirilmesiyle, vatandaşlıktan çıkarılmaya ilişkin işlemler yargı kontrolüne tabi tutulmaktadır.

“*Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz*”. Hükümde yer alan, vatana bağlılıkla bağdaşmama kavramı çok soyut bir kavramdır. Ancak, anayasalar genel prensipleri ortaya koyar, genel prensiplerden hareketle kanun koyucu hükmün daha somut hale gelmesine yardımcı olacak kanun, yönetmelik gibi mevzuatı çıkarır. Bu hükme dayanan Vatandaşlık Kanunu vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylemlerin neler olduğunu somutlaştırmıştır.⁴⁸¹ Bugünün modern hukuk anlayışı vatandaş ile yabancıyı sadece “sadakat” ölçüsü ile ayırma tabi tutmaktadır. Yabancıdan devlete sadakat değil, sadece kanunlara itaat beklenmektedir. Hâlbuki vatandaş her şeyden önce vatandaşı bulunduğu devlete sadakat ile mükelleftir. Sadakatsizliği belirten fiiller, vatandaşlığın kaybedilmesi için yeterli sebepler teşkil eder.⁴⁸²

3.4.2. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda Vatandaşlıkla İlgili Değişiklik Önerileri

Bireyle devlet arasındaki aidiyet bağının, vatandaşlık olgusunun ortaya konmasında önemli bir unsur olduğu düşüncesiyle, bu konuda yapılan araştırma bulguları incelenebilir. Eurobarometre’in AB Kamuoyu Araştırması, Ulusal Rapor ve

⁴⁸¹ Vahit Doğan, Türk Vatandaşlık Hukuku, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., Ankara 2005, s.40.

⁴⁸² Nomer, a.g.e., s.48.

Türkiye Güz 2005 araştırmasında,⁴⁸³ kamuoyunun bu konudaki düşüncelerini ortaya koyması açısından önemli ipuçları vermektedir. Çok sayıda bulgunun yer aldığı bu araştırmada, genel olarak belirtmek gerekirse, henüz ulusal kimlikler karşısında Avrupalılığın yaygın kabul görmediği ortaya konmuştur. Bir örnek vermek gerekirse, üye ülkelerde ve Türkiye’de bireylerin kendilerini ne ölçüde Avrupalı hissettikleri sorgulandığında, AB üyesi ülkeler genelinde %42’ si kendini hiçbir zaman Avrupalı olarak düşünmediğini belirtirken %38’ i bazen, %17’si de sıkça Avrupalı olarak düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu sorunun yanıtında Türkiye’de ve İngiltere’de alınan yanıtların benzeştiği görülmektedir. Türkiye’de araştırmaya katılanların %68’i, İngiltere’de ise %66’sı kendilerini hiçbir zaman Avrupalı olarak düşünmediklerini belirtmişlerdir. Bugün için gerek AB üye ülkelerinin vatandaşlarında ve gerekse Türkiye’de Avrupalılık kimliğinin ulusal kimliğin önüne geçmesi söz konusu değildir.

Vatandaşlık kavramı çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın AB Anayasası’na uyumu ele alındığında, şimdiye kadar Türkiye’nin Avrupa Birliği mevzuatına uyum amacıyla değiştirdiği ya da yeniden düzenlediği maddelerle yol almış olmasına rağmen, müzakere sürecinde vatandaşlık kapsamında değiştirmesi gereken maddeler de bulunmaktadır.

Anayasa’nın Türk vatandaşlığı ile ilgili 66. maddesinin ikinci fıkrasında “*Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür*” ibaresi yer almaktadır. İkinci fıkrada yer alan son cümle “*Yabancı babadan ve Türk anadan doğan çocuğun durumu kanunla düzenlenir*” 2001 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle kaldırılmıştır. Bu durumda son cümlenin yürürlükten kaldırılmasıyla, iki cümle arasındaki çelişkili durum da ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Vatandaşlık hakları çerçevesinde AB Anayasasına uyum bakımından 1982 Anayasasında yapılması gereken değişikliklerden biri, Anayasanın 67. maddesinde yer alan seçme ve seçilme hakkı ile ilgilidir. Yukarıda değinildiği gibi, AB, yerleşme hakkının doğal bir sonucu olarak vatandaşlarına buldukları yerdeki belediye

⁴⁸³ Erişim: 20.04.2006, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_tk_nat.pdf.

seçimlerine katılma hakkı vermektedir. Benzer şekilde, 1982 Anayasasının 67. maddesinin 1. fıkrasına “Avrupa Birliği vatandaşlarının Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ve mahalli seçimlerde kullanacakları seçme ve seçilme hakları saklıdır” ibaresinin eklenmesi suretiyle uyum sağlanabilir.⁴⁸⁴

Anayasanın 16. maddesinde yer alan “*yabancı*” kavramının AB vatandaşlarını dışlayacak şekilde anlaşılması gerekmektedir. Uygulamada yaklaşım farklarının yaşanmaması için, sözü edilen madde, temel hak ve hürriyetlerin “*Avrupa Birliği vatandaşları dışındaki yabancılar*” için kısıtlanacağını öngörecektir şekilde değiştirilebilir.⁴⁸⁵

AB Anayasasında yer alan “Avrupa Ombudsmanı” kavramının anayasal düzeyde düzenlendiği dikkate alındığında, Türkiye de kendi Anayasasına benzeri bir hüküm ilave edebilir. Nitekim, Romanya Anayasasının 58-60, Avusturya Anayasasının 148a-148d, Hırvatistan Anayasasının 110. bölümünde halk denetçisine başvurma hakkı Anayasal düzeyde tanınmıştır. Benzeri bir hüküm 1982 Anayasasının 74. maddesine ilave edilebilir. Yine 74. maddede vatandaşlara tanınan dilekçe hakkının Birlik vatandaşlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.⁴⁸⁶

Görüldüğü gibi, AB Anayasasının Birlik Vatandaşlığı ile ilgili I-10. maddesi incelendiğinde, AB vatandaşlığı, ulus üstü nitelik göstermesi, vatandaşlığın üye ülke vatandaşlığına bağlı olması nedeniyle, vatandaşlarına sınırlı haklar getirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, mevcut durumda AB’ne uyum bakımından yukarıdaki değişiklikler yeterli olarak görülebilir.

3.5. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın İnsan Hakları Bağlamında Avrupa Anayasası’na Uyumu

⁴⁸⁴ Nemci Yüzbaşıoğlu, “Türk Anayasasının Avrupa Anayasası’na Uyum Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme” s.5. **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁸⁵ Başlar, a.g.e.,” Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-AB-anayasa.pdf>.

⁴⁸⁶ y.a.g.e., s.16.

Türkiye'nin insan hakları bağlamında Avrupa Birliği norm ve standartlarına uyumu kademeli bir süreç olup, bu yolda önemli aşamalar kat edilmiştir. Gerek AB'ne tam üyelik doğrultusunda ve gerekse evrensel kabul gören uluslararası antlaşmaların taşıyıcı gücüyle demokrasi ve insan hakları bağlamında önemli kazanımlar elde edilmiştir. Ayrıca Temel Haklar Şartı'na uyum bakımından 1995, 2001 ve 2004 Anayasa değişikliklerinde demokrasi ve insan hakları bağlamında önemli iyileşmeler sağlanmıştır.

Anayasa'nın ikinci maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin "*demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti*" olduğu belirtilmekte ve hukuk devletinin temel özelliğinin, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygı göstermek olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, dördüncü maddede, ikinci maddede belirtilen unsurların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğinin altının çizilmesi de konuya verilen önemin bir göstergesi olmaktadır.

Türkiye'nin temel haklar bağlamında yaptığı önemli anayasal değişikliklere adil yargılanma hakkı, özel hayat, siyasi partiler, kadın erkek eşitliği, dernek kurma hakkı ile dolaşım ve basın özgürlükleri konusundaki iyileşmeler örnek olarak verilebilir.⁴⁸⁷ Türkiye'de adil yargılanma hakkı ile ilgili anayasal durum 2001 deki anayasa değişikliği ile iyileşmiştir. 36. maddede adil yargılanma hakkı açıkça beyan edilmektedir. Madde 19. bir suçlunun hâkim huzuruna çıkarılması için artık 15 değil en fazla dört gün öngörmektedir. Tutuklamanın aile üyelerine bildirilmemesine olanak sağlayan istisnalar da artık kaldırılmış durumdadır.⁴⁸⁸ Ayrıca, Türk anayasası'nda 23. maddesinde dolaşım özgürlüğü, 28. maddede halkın haber alma özgürlüğü, 41. maddede kadın ve erkeğin ailenin reisi olabilmesi ve 20, 21 ve 22. maddelerde özel yaşamın korunmasına ilişkin yapılan değişikliklerle AB Temel Haklar Şartı'na uyum bakımından önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Türkiye uluslararası hukukun üstünlüğünü kabul eden düzenlemeleri de yaparak AB Anayasası'na uyum açısından bu yönde de önemli bir adım atmıştır. Anayasa'nın insan haklarına ilişkin bazı hükümlerinde (örneğin madde15, 16 ve 42),

⁴⁸⁷ Brahy, a.g.e., s.4-6, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁸⁸ y.a.g.e., s.4.

açıkça uluslararası hukukun üstünlüğünü tanımıştır. Anayasa'nın 90. maddesinin son paragrafına, 2004 yılında eklenen cümle sayesinde, aynı konuya ilişkin temel hak ve özgürlüklerde uluslararası antlaşmalar ve kanunlar arasında bir bağdaşmazlık bulunması halinde, antlaşmaların esas alınacağına ilişkin hüküm de, aslında bu anlayışı pekiştiren bir hukuki etki doğurmuştur.⁴⁸⁹

Anayasal değişiklikler konusunda önemli gelişmeler sağlanmış olmakla birlikte eksiklikler de bulunmaktadır. Temel Haklar Şartı, hak ve özgürlüklerin kullanımına ilişkin sınırlamaların ancak Birlik çıkarlarının ya da başkalarının hak ve özgürlüğünü korumak amacıyla ölçülülük ilkesi uyarınca hak ve özgürlüklerin özünü koruyarak ve ancak yasa ile yapılabileceğini öngörmektedir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti anayasasında (madde 13) hak ve özgürlüklerin kullanımına ilişkin getirilen sınırlamalarda “öze dokunma yasağı” ve “ölçülülük ilkesi” Avrupa norm ve standartlarına uyum açısından en temel ve somut bir ilerlemedir.⁴⁹⁰ Ancak, bu konudaki en önemli eksiklik sınırlama sebeplerinin bazen yetersiz olması, bazen de hiçbir sınırlama sebebinin öngörülmemiş olmasıdır. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak yapılan anayasa değişikliklerinde tutarlı, uyumlu ve bütüncül olabilmek bakımından, Anayasa'da yer alan bütün hak ve özgürlüklerin tek tek gözden geçirilmesi, her bir hak ve özgürlüğün düzenlendiği ilgili maddesine, o temel hak ve özgürlüğün koruduğu nesnel yaşam alanının içeriği ve niteliğine uygun sınırlama sebeplerinin konulması da gerekmektedir. 2001 değişikliğinin en büyük eksikliği bunun bütün olarak değil, bazı hak ve özgürlükler için yani kısmen yapılmış olmasıdır.⁴⁹¹

İnsan hakları bağlamında Türkiye'nin AB'ne uyumunda, ilerleme raporları da yol gösterici olmaktadır. Bu nedenle 2005 İlerleme Raporunun insan hakları ile ilgili kısımlarının incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

⁴⁸⁹ Turgut Tahranlı, “Anayasa ve Gelecek”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, s.2, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>

⁴⁹⁰ Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s.2, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

⁴⁹¹ y.a.g.e., s.2.

Raporda, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamayı sürdürdüğü belirtilmekte, önemli yasal reformların yürürlüğe girdiği ancak değişim hızının yavaşlayarak reformların uygulanmasında yer yer farklılıkların yaşandığı vurgulanmaktadır. İnsan hakları ihlalleri azalsa da, meydana gelmeye devam ettiği kaydedilmektedir. Raporda konuyla ilgili olarak ayrıca Türkiye aleyhine Ekim 2004'ten bu yana 120 davada karar verildiği ve 1812 yeni başvurunun yapıldığı da eklenmektedir.

Temel özgürlükler ve özellikle ifade özgürlüğü, kadın hakları, dini özgürlükler, sendikal haklar ve kültürel haklar ile işkence ve kötü muamele ile mücadelenin daha da pekiştirilmesi için insan hakları alanında kayda değer ilave çabaların olması gerektiği belirtilmektedir. Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin ilave siyasi reformlara ilişkin taahhütlerini, kökenlerine bakılmaksızın, tüm Türk vatandaşlarının yararına yönelik olarak daha somut kazançlara dönüştürebilmesi de vurgulanmaktadır.

Bazı ilerlemelere rağmen, "insan hakları ve azınlıkların korunması" konusunda, işkence ve kötü muamele ile mücadeleye ilişkin vakaların sayısının azaldığı belirtilmekte, ancak ihbarların sık sık gündeme gelmeye devam ettiği ve bu tür suçları işleyenlerin hala sıklıkla cezasız kaldığı ifade edilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, Şubat 2004'te kurulan İçişleri Bakanlığı İnceleme Bürosu, toplumdan insan hakları ihlallerine dair 1003 şikâyet almıştır.

Yeni Ceza Kanunu ve Denekler yasasının yürürlüğe girmesiyle temel özgürlüklerin uygulanması konusunda yasal ilerlemenin sağlandığı, hem bireylerin hem de sivil toplum örgütlerinin büyük özgürlüklere sahip olmasına karşın, şiddet içermeyen fikirler beyan eden bireylerin yasal kovuşturmayla tabi tutulması ve mahkum edilmelerinin sürdüğü, bazı derneklerin faaliyetlerinde kısıtlamalara maruz kalmaya devam ettiği de önemli olumsuzluklar olarak ifade edilmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye anayasal değişikliklerle insan hakları konusunda Avrupa norm ve standartlarına uyum açısından önemli gelişmeler kaydetmiş olmakla

birlikte, yeterli değildir. Bunları gerçekleştirirken, kendi anayasa gelenekleriyle AB Temel Haklar Şartı arasında uyum konusunda bir denge de sağlayabilmelidir. Ayrıca, insan hakları alanında yasal düzeyde gerçekleştirdiği bu iyileşmeleri içtihatlar düzeyinde yaşama geçirebilmelidir.

3.6. Türkiye'nin Azınlıklar Konusunda AB'ne Uyumu

Aşağıdaki kısımda Türkiye'nin azınlıklar konusunda AB'ne uyumu irdelenecektir. Bu amaçla önce azınlıklarla ilgili hukuksal statü ortaya konmaya çalışılacak, daha sonra Türkiye'de AB'nin yol haritası doğrultusunda şimdiye kadar azınlıklarla ilgili olarak yapılan düzenlemeler ve AB'nin azınlık haklarının geliştirilmesi açısından Türkiye'den beklentileri ele alınacaktır.

3.6.1. Türkiye'nin Azınlıklara İlişkin Hukuksal Statüsü

Türkiye'de azınlık hakları hukuki çerçevede ele alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşması olan Lozan Antlaşması'na dayandırılmaktadır. Lozan Antlaşması'nın 37 ila 44. maddeler arası "azınlıkların korunması" başlığını taşımaktadır. Buna göre,

37. madde. *"Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, ırk veya din ayrılmaksızın Türkiye halkının hepsine hayat ve hürriyetlerinde tam ve üstün koruma sağlamayı taahhüt eder."*

38. madde. *"Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk vatandaşları, Müslümanların yararlandıkları aynı medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklardır"* demektedir.

39. madde. *"Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşları hukuken ve fiilen diğer Türk vatandaşlarına uygulanan aynı muamele ve güvenceden yararlanacaklar ve özellikle masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü hayri, dini ve içtimai kurumlar, her türlü okul ve diğer eğitim ve yetiştirme kurumu kurmak,*

yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dini törenlerini serbestçe yürütmek hususlarında eşit haklara sahip olacaklardır.”

Yukarıdaki maddelerden de görüldüğü gibi, Lozan Antlaşması “azınlık” olarak Türkiye’de yaşayan gayrimüslimleri yani, Ermeni, Rum ve Musevileri v.b. kabul etmekte, dil, ırk ve din açısından ayırım yapılmaksızın korumayı taahhüt etmektedir. Ayrıca, ilerleyen maddelerde, kendi dillerinde eğitim görmelerini, örf ve adetlerini ve dini inançlarını yerine getirmelerini sağlayacak hükümler de getirmektedir. Lozan Antlaşması bir yandan din olgusuna bakılmaksızın vatandaşlar arasında ayrımcılığı önlerken, aynı zamanda azınlık grupların dinlerini, dillerini, kültürlerini ve geleneklerini sürdürmelerini sağlayacak bir takım özel haklar da vermektedir.

Lozan Antlaşması ile ilgili diğer önemli bir husus da, antlaşmada yalnızca gayrimüslim haklarının uluslararası nitelikte yükümlülükler oluşturduğu ve Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmuş olduğudur.⁴⁹² Böylece, gayrimüslim hakları Milletler Cemiyeti ile güvence altına alınarak uluslararası hukukta yerini almıştır. Bu nedenle Türkiye’nin Lozan Antlaşması’na göre sadece gayrimüslimleri azınlık olarak sayması hukuken doğru olmaktadır.

Türkiye iç hukukunda azınlık kavramının nasıl tanımlandığını anlamak açısından, 1982 Anayasası incelendiğinde özellikle birinci kısmın 3. maddesi “*Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir*” ifadesi önem taşımaktadır. Yine, anayasanın 66/1. maddesinde “*Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı herkes Türktür*” denilerek Türk olmak vatandaşlığa bağlanmıştır.

Anayasa’nın 42. maddesi, Türkçe’den başka hiçbir dilin eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamayacağını ve öğretilmeyeceğini belirtmektedir. Konuya ışık tutması açısından Anayasa Mahkemesi kararlarına bakmak da yararlı olabilir. Anayasa Mahkemesi sadece Müslüman olmayanları azınlık olarak kabul etmekte ve Türkiye Cumhuriyeti’nin

⁴⁹² Oran, a.g.e., s.153.

tanıdığı azınlıkların Lozan Antlaşması ve Türkiye ile Bulgaristan arasındaki Dostluk Antlaşması kapsamında yer alan gayrimüslim gruplar olduğunun altını çizmektedir.⁴⁹³

Türkiye'nin azınlık tanımıyla AB'nin tanımı birbirine uymamaktadır. Türkiye Lozan Antlaşmasına göre sadece gayrimüslimleri azınlık olarak kabul ederken, AB çok daha geniş bir perspektifte ele almaktadır. Ancak ikinci bölümde belirtildiği gibi, azınlık kavramı konusunda her kesimin üzerinde birleştiği bir tanım da yapılamamaktadır. AB'ne üye ülkelerde farklı uygulamaların ortaya çıkması da bunun bir göstergesidir. AB hukuk sisteminde ve uygulamalarında azınlıklarla ilgili herkesin uyması gereken hükümler ya da politikalar bulunmamaktadır. AB'nin yapısı, toptancı bir yaklaşıma elverişli değildir. Azınlıklar genel ifade ve tanımlarda herkesin zaten benimsediği eşit hak ve özgürlükler bağlamında tarif edilmiş, kimseye ırkı, dili, dini nedeniyle ayırım yapılamayacağı esasında öngörülmüştür.⁴⁹⁴

3.6.2. Azınlık Haklarına İlişkin Yapılan Düzenlemeler

Türkiye 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsünü aldıktan sonra, AB'ne uyum süreci başlamış ve 2001 yılında yayınladığı ulusal programında, katılım ortaklığı belgesi doğrultusunda bu süreçte gerçekleştireceklerini yayınlamıştır. Bu çerçevede 2002 yılından itibaren ise uyum paketlerini kabul etmeye başlamıştır. Bu paketlerde başta Anayasa değişiklikleri olmak üzere diğer kanunlarda yapılan yasal düzenlemeler yer almıştır. TBMM tarafından benimsenen Anayasa değişikliği paketinde, düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, sivil yönetimin ve demokrasinin güçlendirilmesi, kişi hürriyetleri ve güvenliği, ölüm cezası, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, iletişim, yerleşme ve seyahat, dernek kurma özgürlüğü ile kadın erkek eşitliği v.b. konularda önemli düzenlemeler

⁴⁹³ Gökçenay, a.g.e., s.150.

⁴⁹⁴ İsmail Cem, Avrupa'nın Birliği ve Türkiye", **İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:110**, İstanbul 2005, s.218.

yapılmıştır.⁴⁹⁵ Çok sayıda yasal değişiklik yapılmış olmakla birlikte, burada sadece azınlıkları ilgilendiren yasal değişikliklerden önemli olanlarına yer verilecektir.

Anayasa'nın başlangıç metninin beşinci fıkrasındaki “*hiçbir düşünce ve mülahazanın*” ifadesi “*hiçbir faaliyetin*” şeklinde değiştirilerek düşünce özgürlüğü yönünde gelişme sağlanmıştır. Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü ile ilgili 26. maddenin 3. fıkrası çıkarılmıştır. Bu fıkra şu ifadeler yer almaktaydı.”*düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz. Bu yasağa aykırı yazılı veya basılı ağıtlar, plaklar, ses ve görüntülü bantlar ile diğer anlatım araç ve gereçleri usulüne göre verilmiş hakim kararı üzerine veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınan merciin emri ile toplattırılır.*”

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ve kötüye kullanılması ile ilgili 13. ve 14. maddelerde de değişiklikler yapılmıştır. Bu maddeler şu şekilde değiştirilmiştir.

Madde 13. “*Temel hak ve hürriyetler özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*”

Madde 14. “*Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.*”

“Basın hürriyeti” ile ilgili 28. maddenin ikinci fıkrasında yer alan “*kanunda yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamaz*” hükmü kaldırılmıştır. “Dernek kurma hürriyeti” ile ilgili olarak Anayasanın 33. maddesinde yer alan hüküm “*Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir*” şeklinde değiştirilmiştir.

⁴⁹⁵ Kamuran Reçber, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, 1.Baskı, Alfa Akademi Ltd. Şti.,İstanbul 2004, s.204.

Anayasanın “Türk Vatandaşlığı” ile ilgili olan hükümlerinde de değişiklikler yapılmıştır. 66. maddenin ikinci fıkrasında “*Türk babanın ve Türk ananın çocuğu Türk’tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir*” ifadeleri yer alırken, son cümle ayrımcılık yarattığı düşüncesinden hareketle değiştirilmiştir.

Ayrıca 2004 yılında da azınlıkları da ilgilendiren bazı anayasa değişiklikleri de gerçekleştirilmiştir. Anayasada ölüm cezasına atıf yapan bütün maddelerde değişiklik yapılmış ve ölüm cezası Anayasadan tamamen çıkarılmıştır.

Anayasa’nın “Basın Araçlarının Korunması” başlıklı 30. maddesi yeniden düzenlenmiştir. Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemeyecek ve işletilmekten alıkonulamayacaktır.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ile bu mahkemelerin kuruluşuna ilişkin 143. madde yürürlükten kaldırılmıştır.

İkinci bölümde İnsan Hakları ile ilgili kısımda belirtildiği gibi, AB’ne uyum açısından en önemli anayasal değişikliklerden biri de 90. maddeyle getirilen hüküm olmaktadır. Bu madde ile Türk hukukundaki hükümler ile uluslararası hükümler çelişirse, anlaşmazlıkların çözümünde uluslararası hükümlerin esas alınacağı hükmü getirilmektedir.

Kültürel haklar konusunda, 3. uyum paketiyle, 14 Ekim 1983 tarihli 2923 sayılı “Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu’nun ismi “Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun” olarak değiştirilmiş ve 2. maddede Türk vatandaşlarının geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tabi olmak üzere özel kurslar açabilecekleri ifade

edilmiştir.⁴⁹⁶ Yine 13 Nisan 1994 tarih ve 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'da 4. maddeye kamu ve özel radyo ve televizyon kuruluşlarınca Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapabileceği maddesi eklenmiştir.⁴⁹⁷ Mart 2002'deki 2. uyum paketinde basında yasak dillerde yayın yapma konusundaki hüküm kaldırılmıştır. 6. uyum paketiyle özel radyo ve televizyon kanallarının çeşitli dil ve lehçelerde yayın yapmaları mümkün olmuştur.⁴⁹⁸

Yukarıda belirtilen düzenlemeler tüm vatandaşların haklarını ve bu arada da azınlık haklarını iyileştirme yönünde atılmış olumlu adımlardır. Müzakere sürecinde ilerleyen Türkiye, bundan sonra da İlerleme Raporları doğrultusunda diğer düzenlemeleri de yerine getirmek suretiyle AB müktesebatına uyum sağlamaya devam edecektir.

3.6.3. AB'nin Azınlık Hakları Açısından Türkiye'den Beklentileri

AB Konseyi'nin 8 Mart 2001'de kabul ettiği "Türkiye Cumhuriyeti ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin Belge"de Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum sağlayabilmesi için neler yapılması gerektiği somut olarak belirtilmiş ve kısa ve orta vadede hedefler sıralanmıştır. Örneğin, barışçıl toplantı ve gösteri düzenleme ve dernek kurma özgürlüğüne ilişkin hukuksal ve anayasal garantilerin güçlendirilmesi, işkenceyle mücadeleyle ilişkin hukuksal hükümlerin güçlendirilmesi ve gerekli tüm önlemlerin alınması, idam cezasının kaldırılması Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının radyo ve televizyon yayıncılığında anadillerini kullanmalarını yasaklayan hukuksal düzenlemeler var ise bunların kaldırılması, infaz memurlarının, hâkimlerin ve

⁴⁹⁶ Kamer Kasım, "Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kıbrıs Ermeni Sorunu ve Azınlıklar", **Avrasya Dosyası:Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Cilt:11, Sayı:1, Ankara 2005, s.108, Geniş bilgi için bkz. Haluk Günöğür, "Reforms in the Turkish Legal System in the Context of the Copenhagen Political Criteria", Haluk Kabalıoğlu, Muzaffer Dartan, M. Sair Akman, Çiğdem Nas (Der.), **Europenisation of South-Eastern Europe**, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, İstanbul 2005, s.185-192, Kamuran Reçber, a.g.e., s.432-478.

⁴⁹⁷ Kasım, a.g.e., s.108.

⁴⁹⁸ y.a.g.e., s.108.

savcılarının, insan hakları alanı da dâhil olmak üzere, AB mevzuatı çerçevesinde eğitimlerinin güçlendirilmesi yönünde adımlar atılması önerilmiştir.

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ve ilerlemeyi takip için bir mekanizma üzerinde anlaşılmış ve Türkiye'nin gerçekleştirdiği ilerlemeler, AB tarafından düzenli olarak yayınlanan "İlerleme Raporları"nda kaydedilmiştir. Bu raporlar Türkiye'nin gerçekleştirdiği olumlu gelişmeleri ele aldığı kadar gerçekleştiremediklerini veya AB'nin beklentilerini de kaleme almaktadır. Bu nedenle, AB'nin azınlık hakları konusunda Türkiye'den beklentilerini değerlendirebilmek açısından 2005 İlerleme Raporu'nu incelemek yerinde olacaktır.

Raporda Türk makamlarının azınlık anlayışının 1923 Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye'de yaşayan gayrimüslim topluluklar olduğu vurgulanarak, 2004 yılı İlerleme Raporuna göre yaklaşımının değişmediği belirtilmekte ve ilgili uluslararası standartlar ve Avrupa standartlarına göre Türkiye'de azınlık olarak nitelendirilebilecek başka toplulukların olduğu da ifade edilmektedir.

Bazı ilerlemelere rağmen azınlıkların korunması konusunda tablonun hala karışık gözüktüğü belirtilmektedir. Raporda dini özgürlükler konusu da ele alınmakta, dini azınlıklar ve cemaatlerin hala tüzel kişilikten mahrum olduğu belirtilmektedir. Sünni olmayan Alevi toplumun, ibadet yerlerinin tanınması ve ilgili devlet kurumlarında temsillerinin yanı sıra, zorunlu din eğitimine ilişkin güçlükler yaşamaya devam ettikleri de ilave edilmektedir. Bu konuda raporda dikkati çeken ilk husus, "Sünni olmayan Müslüman azınlık" ifadesinin "Sünni olmayan Müslüman topluluk olarak değiştirilmiş olmasıdır. Daha önceki raporlarda tanımlanan sorun alanlarına değinen rapor, cemevi açma konusunda Ankara'da yaşanan spesifik bir güçlükten de bahsetmektedir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Zeki Uyanık, "Türkiye-AB Müzakere Sürecinde Türkiye'de Farklı Kültürel Topluluklar: Aleviler Örneği", **AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası** (Ed: Mehmet Dikkaya), Alfa Akademi Ltd. Şti., İstanbul 2006. s.418.

Ayrıca, Türkçe dışındaki diğer dillerin kullanımına gösterilen daha büyük hoşgörüyü rağmen, yerel yayın, dil kursları gibi kültürel hakların kullanımının hala kritik bir durumda olduğu da raporda belirtilenler arasındadır.

Genel olarak belirtmek gerekirse, Türkiye'nin etnik köken, dil, din farklılığına bakılmaksızın vatandaşlarına daha geniş özgürlükler getiren, "insan hakları ve azınlıkların korunması"na ilişkin konularda önemli gelişmeler sağladığı kaydedilmekle birlikte, özellikle uygulama eksikliği veya farklılıklardan kaynaklanan yetersizliklerin bulunduğu belirtilmektedir. Gerek ilerleme raporunda belirtilen eksikliklerin giderilmesi ve gerekse, Anayasada ve diğer kanunlarda uyum paketleriyle yapılan değişikliklerle, Türk hukukunun AB hukukuna uyumlu hale getirilmesine çalışılmaktadır. 1982 Anayasasında ve Türk hukuk sisteminde şimdiye kadar yapılmış ve bundan sonra yapılacak olan düzenlemeler ve uygulamada ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi, Türkiye'nin AB'ne tam üyelik sürecini olumlu yönde etkileyecektir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB ülkelerini ikna edecek şekilde azınlık haklarını koruyucu olması ve buna ilişkin reformlarını devam ettirmesi gerekmektedir.

Türk hukukunda azınlık olarak sadece gayrimüslimlerin kabul edilmesi ve etnik köken, dil vb. farklılık taşıyanların azınlık olarak kabul edilmemesi en büyük tartışma konusunu oluşturmaktadır. 2005 ilerleme raporunda Türkiye'nin Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni de henüz imzalamadığı ifade edilmektedir. Ancak, önceki bölümde değerlendirildiği gibi, her AB üyesi ülkenin azınlıklar konusunda farklı bir tanımı ve yaklaşımı bulunmaktadır. Türkiye'de bu gerçeğin farkında olarak, bireysel hak ve özgürlüklerin tüm yurttaşlarca eşit kullanılmasını sağlayacak şekilde kendi yaklaşımını ortaya koymalıdır.

3.7.AB Anayasası'nın Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik Çerçevesinde Türkiye'ye Etkileri

2001 yılında Ulusal Programını hazırlayan Türkiye, AB'ye uyum süreci doğrultusunda iki anayasa değişikliği yapmış ve sekiz uyum paketi yayınlamıştır.

Ancak, daha çok bireysel hak ve özgürlük alanlarında sağlanan bu değişiklikler, aynı başarıyı sosyal hakların kazanılmasında gösterememiştir. Sosyal haklar, AB'ne uyum konusunda Türkiye'nin en zayıf alanlarından birini oluşturmaktadır.

2001 Anayasa değişikliklerinde sosyal haklarla ilgili olarak dört maddede değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu hükümler şunlardır:

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ile ilgili Anayasa'nın 13. maddesi, *“Temel hak ve hürriyetler özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz”* şeklinde değiştirilmiştir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme ile ilgili 34. maddede değişiklik yapılmış ve *“dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler”* ibareleri ilgili metinden çıkarılarak, madde *“herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir”* şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Böylece, sendikaların toplantı ve gösteri yürüyüşü ile ilgili haklarında daha fazla genişleme sağlanmıştır.

Anayasanın 51. maddesinde yer alan *“işçiler”* ifadesi *“çalışanlar”* olarak değiştirilmiş ve kamu çalışanlarının sendika hakkı daha belirgin hale getirilmiştir. Ancak, 1995 Anayasa değişikliği ile kamu personelinin sendikalaşmasına olanak tanındığı için bu değişiklik anlamlı bir katkı sağlamamıştır.⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ Aziz Çelik, “Avrupa Birliği Hukukunda Sendikal Haklar (Toplu İşçi Hakları) ve Türkiye'nin Uyum Sorunları”, **Hukuk ve Adalet Dergisi**, Sayı:3, Temmuz-Eylül 2004, Erişim: 12 07 2006, http://www.kristalis.org.tr/aa_dokuman/ABHukukundaSendikalHaklarveTurkiyeninuyumsorunlari.doc.

Anayasanın 15. maddesinin son fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Buna göre, 1980-83 döneminde çıkarılan yasalar ve Kanun Hükmünde Kararnameler uyarınca alınan kararların Anayasa'ya aykırı olup olmadığı denetlenebilecektir.

2004 Anayasa değişikliklerinde ise sosyal hakların geliştirilmesi açısından önemli bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, yukarıda insan haklarıyla ilgili kısımda da belirtildiği gibi, Anayasanın 90. maddesindeki değişiklik dolaylı olarak sosyal hakları da olumlu yönde etkileyecektir. Böylece sosyal ve sendikal hakları içeren uluslararası antlaşmalarda yer alan hükümler ulusal yasalarda yer alan hükümlerle çelişirse, uluslararası antlaşma hükümleri esas alınacaktır. Bu da sosyal ve sendikal hakların uluslararası antlaşmalara uyumu konusunda önemli bir katkı sağlayacaktır.

6 Şubat 2002 tarihinden itibaren şu ana kadar kabul edilen sekiz uyum paketiyle temel hak ve hürriyetler ile ilgili olarak önemli iyileştirmeler gerçekleştirilmiş olmakla beraber, sosyal ve sendikal haklar bağlamında sınırlı ölçüde gelişme sağlanabilmiştir. Uyum paketleri içinde ele alınan Dernekler Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası ve Medeni Yasada yapılan bazı değişiklikler,⁵⁰¹ sosyal ve sendikal hakları dolaylı olarak etkilemektedir. Sendikalar yasasında hüküm bulunmayan hallerde bu kanun hükümlerine başvurulması söz konusudur. Sendikal hakları doğrudan etkileyen tek düzenleme, üçüncü uyum paketi ile serbest bölgelerdeki grev yasağının kaldırılması olmuştur.⁵⁰²

Anayasa değişiklikleri ve uyum yasaları dışında yapılan bazı yasal değişiklikler de AB yasal mevzuatına uyum açısından önemlidir. 2821 ve 2822 sayılı yasalarla sendika kurucusu olabilme, sendika organlarına seçilebilme, sendikaya üyelik, uluslararası işçi ve işveren kuruluşlarına üyelik ve toplu iş sözleşmelerine getirilen kurallar da sendikal hakların gelişiminde önemli görülmektedir. Ancak uyum düzenlemelerinin kimilerinin, tam uyum sağlamaktan uzak olduğunu “kısmen”

⁵⁰¹ Aziz Çelik, “Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Gelişimi, Kapsamı ve Türkiye'nin Uyum Süreci-2”, **Sendikal Notlar**, Sayı: 25, Mart 2005. Erişim: 12.07.2006

http://www.kristalis.org.tr/aa_dokuman/AB%20Sosyal%20Politikasi%202.pdf

⁵⁰² Mesut Gülmez, **Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliği'ne Uyum Sorunu**, Belediye-İş Yayınları, AB'ye Sosyal Uyum Dizisi, Ankara 2005, s.66.

ve eskisine oranla görece bir iyileştirme getirdiği belirtilmelidir. 2821 ve 2822 sayılı yasalarda yapılan uygunluk sağlayıcı değişikliklerin tümünden çıkarılabilecek sonuç, yasaların ve özellikle 2822'nin büyük ölçüde 1983'teki özünü korumakta olmasıdır.⁵⁰³

AB'ne uyum konusunda en problemliler alanlardan biri de sosyal diyalog konusudur. Bu kavram ile işyerlerinde bilgilendirme ve danışma, farklı düzeylerde toplu pazarlık ve sosyal tarafların ikili ve üçlü diyalogu ifade edilmektedir.⁵⁰⁴ Sosyal diyalogun gelişimi, öncelikle sendikal hakların önündeki engellerin ve toplu pazarlık için gerekli barajların kaldırılmasına, kamu çalışanlarının sendikal haklarının geliştirilmesine, toplu sözleşme ve grev hakkı tanınmasına bağlıdır.

AB'ne sosyal haklar bağlamında uyum konusunu değerlendirirken, AB'nin beklentilerini de dikkate almak gerekmektedir. Bu konuda Türkiye'nin eksikliklerini göstermesi açısından her yıl yayınlanan ilerleme raporları yol gösterici olmaktadır. 2005 ilerleme raporu sosyal haklar açısından incelendiğinde, en önemli eksikliğin sendikalar bağlamında örgütlenme ve grev hakkını içeren toplu pazarlık hakkıyla ilgili kısıtlamalar ve ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) standartlarına uyumsuzluk etrafında toplandığı görülmektedir. Kamu sektöründe, 2001 yılında çıkarılan ve 2004'te bazı değişiklikler yapılan Kamu Çalışanları Sendika Yasası'nın, bazı kamu çalışanlarının sendikalara üyeliğini engellediğinden ve grev hakkı ile toplu pazarlık hakkı konusunda önemli kısıtlamalar getirdiğinden dolayı önemli eksiklikler içerdiği belirtilmektedir.

Yeni Ceza Yasası sendikalara üyelik veya sendikal etkinliklere katılım konusunda kuvvet kullanan ya da başkalarını tehdit edenler için hapis cezası öngörmektedir. Ayrıca, yasa sendikal etkinliklerin yasadışı engellenmesi durumunda da hapis cezası öngörmektedir. Raporunda bunlar olumlu gelişmeler olarak belirtilmekle beraber, uygulama eksikliklerine de dikkat çekilmektedir. Bu konuda sendikal faaliyetlerinden dolayı işten çıkarılan işçilerin ve başka görevlere atanan

⁵⁰³ Çoban, a.g.e., s.13.

⁵⁰⁴ Çoşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özlem Özkıvrak, Yeni Avrupa ve Türkiye, Türk Harb-İş Sepam Yayınları, Aralık 2004, s.111

kamu görevlilerinin bulunduğu ve ülkenin en büyük öğretmen sendikası olan Eğitim Sen'le bağlantılı olarak sendikal hakların ağır biçimde ihlal edildiği vurgulanmaktadır.

2005 İlerleme Raporu'na göre, Türkiye, uluslararası örgütler ve sözleşmeler doğrultusunda da yükümlülüklerini yerine getirmemektedir. Türkiye ILO'nun standartlarının gerisinde kalmaktadır. İlgili ILO Sözleşmeleri-87 numaralı (Dernek Kurma Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması) ve 98 numaralı (Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı)- imzalamış ve onaylamış olmasına karşın, iç hukukta gerekli düzenlemeleri yapmamıştır. Raporu göre, Türkiye henüz Avrupa Sosyal Şartı'nın 5. (örgütlenme hakkı) ve 6.(grev hakkı da dahil olmak üzere toplu pazarlık hakkı) maddelerini kabul etmemiştir. Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nı da Ekim 2004'te imzalamış; ancak henüz onaylamamıştır.

Raporda İnsan Hakları başlığı altında da bazı sosyal haklardan bahsedilmekte, özellikle kadınların işgücü piyasasına düşük oranda katılımı eleştirilmektedir. % 25.4'lük bir oranla OECD ülkeleri arasında en düşük orana sahip olan Türkiye'de hala birçok kadının kayıt dışı sektörde çalıştığı belirtilmektedir.

Sosyal hakların AB'ne uyumu konusunda Türkiye'nin yapması gereken çok fazla şey bulunmaktadır. Türkiye'nin uluslararası normlar doğrultusunda AB'ne uyum sağlayabilmesi için mevzuat değişikliklerini tamamlaması ve bunları yaşama geçirmesi gerekmektedir. Uyum yasalarının ve anayasal değişikliklerin tamamlanması yanında söz konusu düzenlemelerle ilgili yönetmeliklerdeki eksiklikler de giderilmelidir. Bu durum, yasaların uygulamada benimsenmesini de kolaylaştıracaktır.⁵⁰⁵

⁵⁰⁵ Çoşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özlem Özkıvrak, Yeni Avrupa ve Türkiye, Türk Harb-İş Sepam Yayınları, Aralık 2004, s.111.

SONUÇ

3 Ekim 2005’de AB ile resmen müzakerelerin başlamasıyla Türkiye –AB ilişkilerinin boyutu daha da derinleşmiştir. Fiili müzakerelere devam edildiği bu günlerde, sürekli bir gelişim içinde olan Avrupa Birliği’nin dönüşümünü anlamak ve gelecekteki yapısına bugünden hazırlıklı olmak Türkiye için hayati konulardan birini oluşturmaktadır.

Bugün hali hazırda mevcut olan tüm Topluluk antlaşmaları, ATAD kararlarıyla Birliğin Anayasası olarak değerlendirilmektedir. AKÇT’nin kurulduğu ilk günden beri sürekli bir gelişim içinde olan Topluluklar, Maastricht Antlaşmasıyla üç sütunlu yapının bir alt birim haline dönüşmüş ve resmen Avrupa Birliği kurulmuştur. İlk sütunla birlikte AKÇT, AET ve AAET daha sağlam bir temele oturtulmuş ekonomik ve parasal birlik konusunda somut adımlar atılmasına yönelik hükümler getirilmiştir. Ekonomik ve parasal birlik dışındaki; bölgesel politika, eğitim, istihdam, istikrar ve büyüme, enerji, rekabet, haberleşme, ortak ticaret ve

tarım politikası gibi topluluk politikalarını da kapsayan bu ilk sütunda ye ülkeler genellikle nitelikli çoğunlukla karar aldıkları bir uluslarüstü yapı olarak AB btnlemesinde önemli mesafe kat etmişlerdir. Fakat tüm bu yeni düzenlemeler ve bunu takip eden diğەر antlaşmalar ile daha da gelişen ve sürekli trefilleşen yeni yapı, konunun uzmanı olmayan kişiler tarafından içinden çıkılmaz bir hal almıştır. İşte bu noktada AB'nin halktan uzaklaştığı ve Avrupa halklarıyla kopuk bir elitist oluşum olduğı eleştirilerinin de etkisiyle Birlik, hem Avrupa Halkalarına yakınlaşmak, hem de 2004 deki büyük genişlemeden sonra ortaya çıkan yapının daha sağlıklı işleyebilmesi için, mevcut antlaşmalardan oluşan AB anayasal yapısını sadeleştirip tek bir metinde toplamak için “*Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşmayı*” hazırlamıştır.

Anayasanın hazırlanması sürecinde kurucu antlaşmalarda yapılan sürekli yenileme ve düzeltmelerden çıkarılan derslere istinaden ve özellikle, Amsterdam ile Nice Antlaşmalarından elde edilen sonuçların mütevazı olması sebebiyle Hükümetlerarası Konferans tekniğinin başarısı sorgulanmaya başlamış, böylece Temel Haklar Şartının hazırlanmasında kullanılmış olan Kurultay tekniğinin Avrupa için temel bir metin olması planlanan Anayasa taslağında kullanılmasına karar verilmiştir.

Kurultay'ın oluşumunda olabildiğince geniş tabanlı ve demokratik bir katılım sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Kurultay'da AB yesi hükümetlerden bir, ulusal parlmentolardan iki temsilci ile Avrupa Parlâmentosu ve Avrupa Komisyonu temsilcileri yer almıştır. Ayrıca Kurultay'da 13 aday ülkenin temsilcileri, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi ve Avrupa Ombudsmanı, Sivil Toplum rgtleri ve niversiteler gözlemci statüsünde temsilci bulundurmuşlardır.

12 Ocak 2005 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilen Anayasa'nın yrrlğे gireceğı tarih olarak Anayasal Antlaşma'da 1 Kasım 2006 belirtilmiştir.(madde IV-447) Ancak Anayasa'nın yrrlğ_e girebilmesi için tüm ye ülkeler tarafından onaylanması gerekmektedir. Hlihazırda, ye ülkeler, kendi Anayasaları tarafından belirlenen sisteme göre –parlamento veya halkoylaması kanalıyla- onay sürecini sürdürmektedir. ye devletlerden birinin dahi Anayasal

Antlaşma’da belirtilen tarihe dek onaylamaması halinde yürürlüğe giremeyecek olan AB Anayasası, bugünlerde zorlu bir süreç geçirmektedir. Özellikle, Fransa ve Hollanda’da gerçekleştirilen referandumlarda çıkan “hayır” kararı Birlik üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Bu durum karşısında, 16-17 Haziran 2005 tarihlerinde Brüksel’de düzenlenen AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi’nde, AB Anayasası onay sürecine ilişkin olarak, halkoylamalarından çıkan “hayır” sonuçlarının üye ülkeler arasında “domino etkisi” yaratmasını önlemek için onay sürecine bir yıl ara verilmesine karar verilmiştir.

Hazırlanması için uzun zaman ve yoğun çaba harcanan Anayasanın, referandumlardan çıkan hayır sonucu nedeniyle, rafa kaldırılması şu an için söz konusu değildir. Zaten yetkili çevreler Anayasanın kamuoyuna yeteri kadar iyi anlatılmaması nedeniyle bu olumsuz sonucun çıktığını ifade etmektedirler. Gerek Fransa’da gerekse Hollanda’da kamuoyları hazırlandıktan sonra yeniden birer halkoylaması yapılacaktır.

Eğer Anayasa onaylama işlemlerini tamamlar ve yürürlüğe girerse tüm aday ülkelerde olduğu gibi Türkiye içinde çok büyük önem taşıyacaktır. Anayasa AB müktesebatının bir parçası olacağından dolayı, Türkiye tarafından tam üyelik öncesinde kabul edilmesi gerekecek ve birinci derecede bağlayıcı olacaktır. Aslında bir tür uluslararası antlaşma niteliğinde olan “*Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma*” Türkiye tam üye olduğunda Türk Hukuk sisteminin de bir parçası olacak ve içerdiği hükümler çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın da üzerinde olacaktır. Bu sebepten dolayı zaten gerekli yasal ve anayasal değişimleri yapmaya başlamış olan Türkiye’nin, ilgili mevzuat uyumu çerçevesinde Anayasa ile getirilen değişiklikleri de dikkate alarak çalışmalarına devam etmesi gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, AB’ye tam üye olduğu takdirde, Birliğin uluslararası olması sebebiyle her Birlik üyesi gibi egemenliğini AB kurumlarıyla birlikte paylaşarak kullanacaktır. Bu durum gerek Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında, gerekse ilgili yasa ve mevzuatlarda yeni düzenlemelere gidilmesini gerektirecektir. Üçüncü bölümde ayrıntılarıyla verildiği üzere egemenliğin devri konusunda Türkiye

Cumhuriyeti Anayasasında yapılması gereken değişimlerde iki farklı yöntem seçilebilir.

İlk alternatif, egemenlik devri için yasama, yürütme ve yargı konularındaki değişiklikleri genel bir torba madde ile yapmak, diğer seçenek ise, tam üyelik öncesinde 1982 Anayasasında egemenliği düzenleyen ilgili maddeleri kazuistik yöntemle değiştirmektir.

Egemenlik devri gibi hassas bir konu diğer AB üyesi ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çünkü hemen her toplumda ulusal egemenliğin devri kuşkuyla karşılandığı gibi birçok çevre tarafından kolaylıkla kabul edilmemektedir.

Türkiye için tam üyeliğin gerçekleşmesi 2014 yılından önce söz konusu olamayacağı için hangi yöntemin seçileceği ve anayasadaki değişikliklerin ne şekilde yapılacağı tartışılması için yeterince zaman vardır. Keza egemenlik devriyle ilgili yapılması gereken anayasal düzenlemeler bütünleşme öncesi yapılacak son düzenlemeler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte konunun önemi dikkate alındığında bugünden itibaren gerek ilgili hukuk çevrelerinde gerekse kamuoyunda geniş bir şekilde tartışılması gerekmektedir.

Egemenlik devriyle ilgili düzenlemelerde kanımca en uygun yol torba yöntemiyle yapılacak bir anayasal düzenlemedir. Çünkü bu yöntemle yapılması gerekenin en azı yapılacak ve birbirini takip eden ve edecek olan antlaşmaların gerektirdiği kadarına ayrı bir madde ile onay verilecektir. Bu yöntemin avantajı ulusal egemenlik yetkilerinin devredilmediği, sadece bazı devlet yetkilerinin ortak kullanıldığı şeklinde algılanması ve kazuistik (radikal) yöneteme göre bütünleşmenin daha kolay geri çevrilebilecek olmasıdır.

Ama eğer egemenlik devrinin kazuistik yöntemle devri tercih edilecek olursa, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki egemenlikle ilgili 6., 7., 8., 9., ve 90. maddeler mevcut halleriyle egemenliğin ulusüstü bir yapı olan AB ile paylaşılmasına engel

teşkil ettiğinden dolayı, üçüncü bölümde açıklandığı üzere tam üyelik öncesi önemli değişimleri gerektirecektir.

Egemenlik devriyle ilgili önemli bir konuda söz konusu anayasal değişikliklerin TBMM’de mi yoksa halkoyuyla mı yapılacağıdır. 1982 Anayasasında ifade edildiği üzere egemenliğin sahibi millet olduğuna göre devriyle ilgili düzenlemelerin de halkoylamasıyla kararlaştırılması demokratik meşruiyet açısından isabetli olacaktır.

AB Anayasasının Kurultay’da hazırlanma aşamasından beri en çok tartışılan konulardan biri olan laiklik olgusu da Türkiye’yi etkileyebilecek konular arasında yer almaktadır. Her ne kadar Anayasa’ya Birliğin dini ile ilgili bir madde konulmamış da olsa, başlangıcında “*Avrupa’nın kültürel, dini ve insani... evrensel değerlerden ilham alarak*” şeklinde dine atıf yapılması ve Anayasa’da laikliğin vurgulanmaması Türkiye açısından olumsuz değerlendirilen düzenlemelerdir. Ayrıca 52. maddede “*Kiliselerin ve dini cemaatlerin statüsü*” şeklinde yapılan düzenlemede Hıristiyanlık ile diğer dinler arasında ayrımcılık olarak algılanabilecek hükümler konmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde de ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, AB ülkeleri ile Türkiye’nin laikliğe atfettiği önem ve bakış açıları arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Türkiye’nin laiklik anlayışı, temelde devlet düzenini koruma amacına yönelik bir uygulama olmakla birlikte, Birlik anayasası’nda tanımlanmayan bu anlayış, tümüyle kişi hak ve özgürlüklerine yöneliktir. Temelde Türkiye Cumhuriyeti’nin yaklaşımı AB kaynaklarından farklı olmasa da uygulamadan kaynaklanan bazı çekinceler göz ardı edilemeyecek niteliktedir. Zira Türkiye’deki irticai hareketler ve bunların gelişim trendinde oluşu laiklik anlayışının devletin varlığının bir güvencesi şeklinde gelişimini ortaya çıkartmıştır. Bu açıdan AB’nin Türkiye’nin özgül koşullarını dikkate alması bir gereklilik olarak görülmektedir. Aksi halde Türkiye’de Cumhuriyete bağlı kitlelerin AB karşıtı direnç göstermesi kaçınılmaz olacaktır.

Vatandaşlık kavramı çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın AB Anayasası'na uyumu ele alındığında, şimdiye kadar Türkiye'nin Avrupa Birliği mevzuatına uyum amacıyla değiştirdiği ya da yeniden düzenlediği maddelerle yol almış olmasına rağmen, müzakere sürecinde vatandaşlık kapsamında değiştirmesi gereken maddeler de bulunmaktadır.

Vatandaşlık hakları çerçevesinde AB Anayasasına uyum bakımından 1982 Anayasasında yapılması gereken değişikliklerden biri, 1982 Anayasasının 67. maddesinde yer alan seçme ve seçilme hakkı ile ilgilidir. AB, yerleşme hakkının doğal bir sonucu olarak vatandaşlarına buldukları yerdeki belediye seçimlerine katılma hakkı vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da tam üyelikten önce bu yönde bir düzenleme yapılması gerekecektir

Ayrıca 1982 Anayasasında yabancıların durumunu düzenleyen 16. madde yer alan “*yabancı*” kavramının AB vatandaşlarını dışlayacak şekilde anlaşılması gerekeceğinden bu madde de gerekli düzenlemeler yapılmak zorunda kalınacaktır. Yine vatandaşlık kavramıyla ilgili düzenlemeler çerçevesinde, AB Anayasasında yer alan “Avrupa Ombudsmanı”, kavramı nedeniyle Türkiye'nin de kendi Anayasasına benzeri bir hüküm ilave etmesi gerekebilecektir. Ayrıca AB Anayasasına uyum çerçevesinde 1982 Anayasasında yer alan dilekçe hakkının Birlik vatandaşlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekecektir.

Türkiye anayasal değişikliklerle insan hakları konusunda Avrupa norm ve standartlarına uyum açısından önemli gelişmeler kaydetmiş olmakla birlikte, uygulama ayağı yeterli görülmemektedir. Bu olumsuzluğun temelinde Türkiye'nin terörle mücadele sürecinin etkisi yadsınamaz. Terörle mücadele eden bir devletin insan hakları ve özgürlükleri alanında kolay adım atamayacağı aşikârdır. Zira 2005 sonunda Fransa'da gözlenen terör olaylarından sonra sıkıyönetim uygulanmasının hızlı bir şekilde yaşama geçirilmesi bu gerçeği göstermektedir. Ne var ki AB kendi içinde hak gördüğü uygulamaları Türkiye ile ilintili düşündüğünde çifte standardı çağırıştırır şekilde uygun bulmamaktadır. Türkiye İnsan hakları konusundaki adımları atarken kendi anayasa gelenekleriyle AB Temel Haklar Şartı arasında uyum

konusunda bir denge de sağlayabilmelidir. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak yapılan anayasa değişikliklerinde tutarlı, uyumlu ve bütüncül olabilmek bakımından, Anayasa'da yer alan bütün hak ve özgürlüklerin tek tek gözden geçirilmesi, her bir hak ve özgürlüğün düzenlendiği ilgili maddesine, o temel hak ve özgürlüğün koruduğu nesnel yaşam alanının içeriği ve niteliğine uygun sınırlama sebeplerinin konulması da gerekmektedir. Ayrıca bu konuda yapılacak değişikliklerin Avrupa normlarına uyumdan ziyade Türk vatandaşlarının haklarının geliştirilmesi ve evrensel değerlere kavuşturulması olarak değerlendirilmesi çok daha onurlu bir yaklaşım olacaktır.

Türkiye'nin azınlık tanımıyla Avrupa Birliği'nin azınlık tanımları birbirine uymamaktadır. Türkiye Lozan Antlaşmasına göre sadece gayrimüslimleri azınlık olarak kabul ederken, AB azınlıkları çok daha geniş bir perspektifte ele almaktadır. Ancak çalışmanın ikinci bölümünde de ifade edildiği üzere, azınlık kavramı konusunda her kesimin üzerinde birleştiği bir tanım yapılamamaktadır. AB'ye üye ülkelerde farklı uygulamaların ortaya çıkması da bunun bir göstergesidir. AB hukuk sisteminde ve uygulamalarında azınlıklarla ilgili herkesin uyması gereken hükümler ya da politikalar bulunmamaktadır. AB'nin yapısı, toptancı bir yaklaşıma elverişli değildir. Azınlıklar genel ifade ve tanımlarda herkesin zaten benimsediği eşit hak ve özgürlükler bağlamında tarif edilmiş, kimseye ırkı, dili, dini nedeniyle ayırım yapılamayacağı esasında öngörülmüştür.

Uluslar arası hukuka uygun olarak ve yürürlükte olan antlaşmalar ışığında Türk hukukunda azınlık olarak sadece gayrimüslimlerin kabul edilmesi ve etnik köken, dil vb. farklılık taşıyanların azınlık olarak kabul edilmemesi tartışma konusunu oluşturmaktadır. Azınlık konusunda Türkiye'nin Osmanlıdan kalan hassasiyetleri de göz önüne alındığında ve her AB üyesi ülkenin azınlıklar konusunda farklı bir tanımı ve yaklaşımı olduğu gerçeğinden hareketle, Türkiye'nin bireysel hak ve özgürlüklerin tüm yurttaşlarca eşit kullanılmasını sağlayacak şekilde kendi yaklaşımını ortaya koyması Türkiye gerçekleriyle örtüşen bir yaklaşım olacaktır. Kaldı ki Türkiye bu alanda Lozan antlaşması ile verdiği taahhütlere sahiptir.

Türkiye'nin Birlik ile en uyumsuz olduğu alan sosyal haklarla ilgili düzenlemelerdir. 6 Şubat 2002 tarihinden itibaren şu ana kadar kabul edilen sekiz uyum paketiyle temel hak ve hürriyetler ile ilgili olarak önemli iyileştirmeler gerçekleştirilmiş olmakla beraber, sosyal ve sendikal haklar bağlamında sınırlı ölçüde gelişme sağlanabilmiştir. 2005 ilerleme raporunda da belirtildiği gibi, Türkiye uluslararası örgütler ve sözleşmeler doğrultusunda da yükümlülüklerini yerine getirmemektedir. ILO'nun standartlarının gerisinde kalmaktadır. İlgili ILO Sözleşmeleri-87 numaralı (Dernek Kurma Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması) ve 98 numaralı (Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı)- imzalanmış ve onaylamış olmasına karşın, iç hukukta gerekli düzenlemeler yapılmamıştır. Rapora göre, Türkiye henüz Avrupa Sosyal Şartı'nın 5. (örgütlenme hakkı) ve 6.(grev hakkı da dâhil olmak üzere toplu pazarlık hakkı) maddelerini kabul etmemiştir. Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nı da Ekim 2004'te imzalamış; ancak henüz onaylamamıştır. Müzakereler süresince Türkiye'nin mevzuatının bu alanlarda gerek AB, gerekse uluslararası normlara uyumlaştırılması gerekecektir. Türkiye'nin ekonomik gelişmişlik seviyesinin AB standartlarının oldukça altında olduğu gerçeği göz önüne alınırsa söz konusu düzenlemelerin hayata geçirilmesinin zorluğu da daha iyi anlaşılacaktır. Buna rağmen sosyal alandaki düzenlemelerin yapılması Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 2. maddesinde yer alan sosyal devlet anlayışıyla da örtüşeceğinden Türkiye'nin toplumsal hayatına önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği Anayasası yürürlüğe girerek tüm kurucu antlaşmaların yerini alacak tek bir antlaşma olacağından, AB açısından önemli bir dönüm noktası olacağı gibi, tam üyelik yolunda ilerleyen Türkiye açısından da önemli anayasal değişimlerin yaşama geçirilmesini gerektirecektir.

KAYNAKLAR

Abbot, Richard., (June 2003), “Human Rights and EU Constitution”, Erişim: 13.03.2006,
http://www.jubilee-entre.org/online_document/HumanRightsandthedraftEUConstitution.htm.

Abela, Anthony M., “Solidarity and Religion in the European Union: A Comparative Sociological Perspective”, Erişim; 07.06.2006.,
<http://staff.um.edu.mt/aabe2/EDRC%20Abela.pdf>.

Acer, Yücel., “Azınlıklar ve Hakları: Biraz da Hukuk konuşsun”, Erişim: 01 07 2006,
<http://www.usak.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=149&lm58649JLFD0932&ln=TR>.

Acun, Fatma., “Avrupa Birliği’nin Türkiye İle İlgili Belgelerinde Laiklik”, Liberal Düşünce, Yıl:10, Sayı.40, Güz 2005.

Akay, Hale., “Genişleme/Güncelleme” **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Editör Desmond Dinan, Kitap Yayınevi, Birinci Cilt, İstanbul Nisan 2005.

Akay, Hale “Yönetişim”, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, İkinci Cilt, Kitap Yayınevi, Nisan 2005.

Akgül, Deniz Altınbaş., “Almanya’da İslam”, **Stratejik Analiz**, Aylık Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Ağustos 2004, Cilt:5, Sayı:52.

Akgül, Deniz Altınbaş., “Fransa Artık Ademimerkeziyetçi bir Devlet”, **Stratejik Analiz: Aylık Uluslararası İlişkiler Dergisi**, , Cilt:4, Sayı:43, Kasım 2003.

Aktan, Çoşkun Can., Dileyici Dilek ve Özkıvrak, Özlem., **Yeni Avrupa ve Türkiye**, Türk Harb-İş Sepam Yayınları, Aralık 2004.

Albi, Anneli., (2005), “Avrupa Anayasası: Ulusal Anayasalar Üzerindeki Etkileri Nelerdir?”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara, Erişim: 01 02 2006,<http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Algan Neşe, ve Ildırar, Mustafa, “Orta Avrupa Ülkelerinde İstihdam ve İşgücü Piyasası”, **Conference Paper-International Manas University, Conference in Economics**, 2004.

Ankara Barosu, **Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma**, Ankara 2004.

İbrahim Alper Arısoy, “Avrupa Birliği ve Azınlıklar”, DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2002.

Arıkan, Ayşe Saadet., (2005) “ Avrupa İçin Anayasa Andlaşması’ ve Türkiye: Avrupa Birliği Hukuku ve Ulusal Hukuk İlişkisi” **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara, s.29-31, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Arsava, Ayşe Füsün., “Avrupa Birliği Hukukunda Yurttaşlık Kavramı”, **Kocaeli Fakültesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı:2 1988-1999.

Arsava, Ayşe Füsün., “Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslar arası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. maddesi Işığında İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Yayınları**, Ankara 1993.

Arslan, Zühtü., (2005), "İki Anayasa İki Tarz-ı Demokrasi: Avrupa Anayasası ve Türk Anayasası Üzerine Notlar", **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, Erişim: 01 02 2006.

<http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Astier, Henri., (09.12.2005), “İslam Fransa’nın Laikliğini Sınıyor”, BBC Turkish, Erişim: 12.07.2006, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4507528.stm>.

Atatürk Kültür, dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, “Azınlık”, **Türkçe Sözlük 1**, Cilt.1,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Auer, Andreas., “European Citizens’ Initiative”, **European Constitutional Law Review**,1:79-86, 2005.

Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması),Çev:Haluk Günöğür, Barışcan Matbaacılık, Ankara 1988.

Bacinoğlu, Tamer “Federal Almanya’nın Azınlık Anlayışı”, **Stratejik Analiz:Aylık Uluslar arası İlişkiler Dergisi**, , Cilt.4, Sayı.42, Ekim 2003.

Baker, Randall (1998), “Challenges to Traditional Concepts of Sovereignty”, **Western Report**, Volume 25, Issue 34, P6, Erişim: 27 06 2006,
http://classwebs.spea.indiana.edu/baker/challenges_to_sovereignty.htm.

Başlar, Kemal., “Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecinde Türk Anayasası’nın Uyumlaştırılması Sorunu”, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-AB-anayasa.pdf>.

Baubérot, Jean., “Danimarka:Laikleşmeksizin Sekülerleşme”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Baubérot, Jean., “Laik Cumhuriyet”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Baydur, Mithat., “Avrupa Vatandaşlığı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.36, 2000.

Bekle, Ansgar., ve Hebler., Martin “Towards a European Social Union: Impacts on Labour Markets in the Acceding Countries”, **Constitutional Political Economy**, no:13, 313-335, 2002.

Belge, Murat., (2003), “Avrupa Birliği ve Globalleşme Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü ve Ulusal Egemenliğin Geleceği” **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 20, Ankara, Erişim: 29.09.2006,
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisine/anyarg20/mbelge.pdf>.

Bilener, Tolga., “AB’nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB’ye bütünleşme sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, (Der: Beril Dedeoğlu), Boyut Matbaacılık A.Ş., İstanbul 2003.

Bockel, Alain., (2005), “Türk Anayasasının Avrupa Anayasasıyla Uyum Sorunu-Değerlendirme” **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Bostan, Nurgül., “Yunanistan Açısından Çözülenemeyen Düğüm: Makedonya Sorunu”, **Stratejik Analiz: Aylık Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt:4, Sayı:47, Mart 2004.

Bozkurt, Enver **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, Mart 2001.

Bozkurt, Enver., Özcan, Mehmet. ve Köktaş, Arif., **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti.,Ankara 2001.

Bozkurt, Ömer., “Avrupa Topluluklarında Yurttaşların Yönetime Katılması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:23, Sayı:2, Haziran 1990.

Bozkurt Veysel, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1997.

Brahy, Sylvie., “Avrupa Anayasası ve Türk Anayasa Hukuku Bağlamında İnsan Hakları”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Braudel, Fernard., **Uygurlukların Grameri**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ekim 2001.

Çakmak, Cenap., “Türkiye-AB İlişkilerinde İnsan Hakları Boyutu: AB ve Avrupa Konseyi'nin Etkileri” **Stratejik Öngörü, Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:3, Sonbahar 2004.

Canbolat, İbrahim S., **Avrupa Birliği Uluslararası Bir Sistemin Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler**, , Alfa Yayınları, 3. Baskı, Ekim 2002.

Cem, İsmail., Avrupa'nın Birliği ve Türkiye”, **İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:110**, İstanbul 2005.

Çavuşoğlu, Naz., “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: Katılım Meselesi”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Çavuşoğlu, Naz **Azınlık Hakları**, Su Yayınları, İstanbul 1999.

Çelik, Aziz., “Avrupa Birliği Hukukunda Sendikal Haklar (Toplu İşçi Hakları) ve Türkiye'nin Uyum Sorunları”, **Hukuk ve Adalet Dergisi**, Sayı:3, Temmuz-Eylül 2004, Erişim: 12 07 2006.

http://www.kristalis.org.tr/aa_dokuman/ABHukukundaSendikalHaklarveTurkiyeninyumsorunlari.doc.

Çelik, Aziz., “Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Gelişimi, Kapsamı ve Türkiye'nin Uyum Süreci-2”, **Sendikal Notlar**, Sayı: 25, Mart 2005. Erişim:12.07.2006
http://www.kristalis.org.tr/aa_dokuman/AB%20Sosyal%20Politikasi%202.pdf.

Çelik, Aziz., **AB sürecinin En uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar**, Birikim, Sayı 184-185, Ağustos-Eylül 2004.

Çelik, İsa., **AB Anayasası ve İlgili Mevzuat**, Savaş Yayınları, Mart 2005.

Çelik, Celaleddin., “Avrupa’yı Hıristiyanlık Aynasında Görmek”, **2023, Şu Avrupa Dedikleri**, Sayı:26, Haziran 2003.

Cengiz, Attila., “Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Laiklik”, **Önce Vatan Gazetesi**, (18.05.2006).

Ceyhan, B. Esra., “Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği”, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Der. M. Şükrü Erdem, Sibel Mehter Aykın, Ezgi Kitabevi, Antalya 2003.

Champion, Françoise “Milli Miras Olarak Katoliklik”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Connor, Walker “The Political Significance of Ethnonationalism Within Western Europe” in Abdul Said, Luiz R. Simmons, **Ethnicity in an International Context**, New Jersey:Transaction Boks, 1976.

Çoban, Tonguç., “Türkiye-AB İlişkilerinde Sosyal Boyut”, Erişim:12 07 2006,
http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1145.

Dağı, İhsan D. ve Polat, Necati., **Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1999.

Davutoğlu, Ahmet., (2003), “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 20, Ankara, Erişim: 28 06 2006.

<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/davutoglu.pdf>

Dedeoğlu, Beril., **Adım Adım Avrupa Birliği**, Çınar Yayınları, İstanbul, Nisan 1996.

Dedeoğlu, Beril., “Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, Boyut Kitapları, İzmir, 3.Baskı Ekim, 2003 a.

Dedeoğlu, Beril., “Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci II: Avrupa Birliği’nin Yakın Geçmişi”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, der. Beril Dedeoğlu, Boyut Kitapları, İzmir, 3.Baskı Ekim 2003 b.

Demir, Fevzi ve Erdenk, Erdem., “Kopenhag Kriterleri Işığında Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de İnsan Hakları,Hukukun Üstünlüğü, Demokrasi ve Azınlıkların Durumu” Erişim: 12.06.2005, <http://web.deu.edu.tr/atmer/eab/index.html>.

Dinan, Desmond., **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Çeviren: Hale Akay, Birinci Cilt, Kitap Yayınevi, Nisan 2005.

Dinan, Desmond., **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Çeviren: Hale Akay, İkinci Cilt, Kitap Yayınevi, Nisan 2005.

Doğan, Vahit., **Türk Vatandaşlık Hukuku**, Yetkin Yayınları Ankara, 2002.

Doğan, Vahit., **Türk Vatandaşlık Hukuku**, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.,Ankara 2005.

Duff, Andrew., “Yapabilen Yerele Öncelik (Subsidiarius)”, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, İkinci Cilt, Kitap Yayınevi, Nisan 2005.

DPT, “Türkiye’nin Üyeliliğinin AB’ye Muhtemel Etkileri”, Erişim: 07 02 2006, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/etki/olasi.pdf>.

Duvan, Ayşe Özkan., “Avrupa Birliği ve Azınlık Hakları”,**Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi:Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri**, Fasikül 24, Cilt:10, Sayı:2, Yaz 2004.

Editorial, “What is Going on at the European Convention”, **Common Market Law Review**, Cilt 39, 2002.

Erdut, Zeki., Avrupa Topluluğu’na Tam Üyelik Bakımından Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Değerlendirilmesi, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara 1992.

Ergeç, Ruşen Süheyl Batum, Levent Köker, “17 Aralık’ta Başlayan Süreç Türkiye İçin Ne İfade Etmektedir.” Erişim:07 07 2006,
<http://www.ankarabarosus.org.tr/download/panel/5.doc>.

Antonio Estelle, “Constitutional Legitimacy and Credible Commitments in the European Union”, **European Law Journal**, Vol:11, N.1, Ocak 2005.

Evran, Şafak., Avrupa Birliği’nde Anayasal Hareketler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir 2005.

Feyzioğlu, Turhan., “Türk İnkılabının Temel Taşı: Laiklik” **Atatürk Yolu** (Der:Turhan Feyzioğlu), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

Fişek, Hicri **Anayasa ve Vatandaşlık**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını:152, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1961.

Fişne, Mustafa., “Avrupa Birliği’nin Doğuşu ve Gelişimi”, **Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye Ekonomik Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması**”, Der, Muhsin Kar, Harun Arıkan, Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2003.

Fossum, John Eric “The European Union: In Search of an Identity” **European Journal of Political Theory**, Sage Publication Ltd., London Thousand Oaks, CA, New Delhi.

Gasaj, Norbert., “Religion in Europe: An Interview with Brent Nelson”, Erişim: 01.04.2006, <http://www.globalengage.org/issues.asp?id=35>.

Gautron, Jean Claude., **Avrupa Yurttaşlığı ve Fransa’daki Hukuki, Siyasi Tartışma**, (Çev: Durmuş Tezcan), İzmir, 1997.

Gerkrath, Jörg., “Representation of Citizens by the EP”, **European Constitutional Law Review**, 1: 73-78, 2005.

Giritli, İsmet ve Sarmaşık, Jale., **Anayasa Hukuku Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, Ekim 2001.

Giudici, Cristina and Guarner, Antonella., “Migrations And Living Conditions In New Member States And Candidate Countries: A Regional Approach”, **2nd Conference of The EAPS Working Group on International Migration in Europe International Migration in Europe: New Trends, New Methods Of Analysis**, Rome, Italy, 25-27 November 2004.

Göger, Erdoğan., **Türk Tabiiyet Hukuku**, Sevinç Matbaası, Ankara, 4.baskı, 1979.

Gökçenay, Şule., “Lozan Antlaşması’ndan Avrupa Birliği Sürecine Türkiye’de Azınlık Hakları”, **Stratejik Öngörü**, Sayı:3, Sonbahar 2004.

Gözübüyük, Şeref., **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 1997.

Gözübüyük, Şeref., **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, 17.baskı Ankara 2002.

Gruber, Annie., (2005), “Avrupa Birliği’nin İşleyiş Sürecinde Avrupa Yurttaşlığı”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Guild, Elspeth., “The Variable Subject of the EU Constitution, Civil Liberties and Human Rights”, **European Journal of Migration and Law**, 6:381-394, 2005.

Gülmez, Mesut., **Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliği’ne Uyum Sorunu**, Belediye-İş Yayınları, AB’ye Sosyal Uyum Dizisi, Ankara 2005.

Gündoğdu, Yeşim “Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm oluşturabilir mi?”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, No:2, Bahar 2004.

Gündüz, Aslan., **Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler ve rnek Kararlar**, 5.bası, Beta Basım A.ř., İstanbul 2003.

Gnuğur, Haluk., “Reforms in the Turkish Legal System in the Context of the Copenhagen Political Criteria”, Haluk Kabalıoğlu, Muzaffer Dartan, M. Sair Akman, Çiğdem Nas (Der.), **Europenisation of South-Eastern Europe**, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, İstanbul 2005.

Güran, Nevzat., **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, 2. Baskı, İzmir, 2002.

Güran, Sait “Egemenlik Ulus’undur stnlk Anayasa’dadır”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:17, 2000, s.43, Erişim: 01 06 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anayargi/guran.pdf>.

Habermas, Jürgen., **Citizenship and National Identity**,12 Praxis Internatinal, 1992.

Hekimoğlu, M. Merdan., “Avrupa Birliği Hukuku ve 1982 Anayasası’na Göre Egemenlik”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:6, 2003, s.35.

Erişim: 06.07.2006, http://www.e-sosder.com/dergi/5MHKMOGLU_AB_6.doc.

Hofmann, Rainer., “Overview of Nationality and Citizenship in International Law”, **Citizenship and Nationality Status in The New Europe**, eds.: Siofra O’Leary and Teija Tilikainen, Sweet and Maxwell London 1998.

D’Hellencourt, Bernard., “Birleşik Krallık’ta Hıristiyan Sekülerleşmesinin Değişkenlikleri”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz: Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Hoffman, Lars., “The Convention on the Future of Europe-Thoughts on the Convention Model”, NYU, **Jean Monnet Working Paper**, Kasım 2002.

İKV, **AB ve Türkiye-AB İlişkileri Temel Kavramlar Rehberi**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Mayıs 2003.

İKV, “AB’nin Sosyal Politikası”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, No:12**, İstanbul 2003.

İKV, “Avrupa Birliği’nin Sosyal Politikası”, Erişim:12.07.2006.

<http://www.ikv.org.tr/pdfs/96b12507.pdf>.

İnceoğlu, Sibel., (2005), “Türkiye: AB’nin Yetkileri Karşısında Nasıl Bir Egemenlik Anlayışı” **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

İzbul, Ali İhsan., “Avrupa Birliği’nin Geleceği: Konvansiyon, Taslak Anayasal Antlaşma ve Hükümetlerarası Konferans”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı:49.

Kaboğlu, İbrahim Ö., (2005), “Anayasal Uyum ve Ötesi”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, Erişim: 01 02 2006.
<http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Kahraman, Sevilay., “Avrupa Birliği’nin Genişleme Politikası”, Muhsin Kar ve Harun Arıkan (der.), **Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması**, Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2003.

Kalaycı, Hüseyin., “Fransa’da Sorun Türban mı Yoksa İslam mı?”, **Avrasya Dosyası, Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yaz 2004, Cilt:10, Sayı:2.

Karakaş, Yusuf., **Avrupa Birliği’nde Siyasal Entegrasyon**, Siyasal Kitabevi, 2002.

Karluk, Rıdvan., **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, 7. Baskı, Şubat 2003.

Kasım, Kamer., “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kıbrıs Ermeni Sorunu ve Azınlıklar”, **Avrasya Dosyası:Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Cilt:11, Sayı:1, Ankara 2005.

Kaya, Gözde., “Avrupa Vatandaşlığı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003.

Kennedy,Paul., **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)**, Çeviren: Birtane Karanakçı, , İstanbul, 10. Baskı, Nisan, 2005.

Kırkpınar, Nihal., **Avrupa Birliği-Türkiye Bütünleşme Sürecinde Türkiye’nin Ulusal Egemenlik Anlayışında Ortaya Çıkacak Değişimler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir 2005.

Kimminich, Otto., “Neuere Entwicklungen des Nationalitäten und Minderheitenrechts”, **Politik und Zeitgeschichte**, Beilage zur Wochenzeitung:Das Parlament, (26.10.1985).

Kumrulu, Gülce., “Avrupa’nın Geleceğine İlişkin Konvansiyon”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2003.

Kymlicka, Will., ”Nation Building and Minority Rights:Comparing West and East, **Journal of Ethnic and Migration States**, , Vol.26 Issue 2, April 2000.

Laçiner, Sedat., Türkiye Avrupa İlişkilerinde Kültür ve Medeniyet:Tarihsel ve İdeolojik Kökenler”, Turkish Weekly,
<http://www.Turkishweekly.net/turkce/makalephp?id=25>.

Lambert, Yves., “Dini rejimler ve Dini Duygunun Durumu”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz: Jean Baubérot) Çeviren: Fazlı Arabacı, Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Landau, David Adam., and Vanhala, Lisa., “Circumventing the State? The Demands of Stateless Nations, National Minorities and the Proposed European Constitution”, Erişim: 10.07.2006, <http://www.inter-disciplinary.net/AUD/landauvan%20paper.pdf>.

Lautman, Françoise., **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Lawson, Rick., “Human Rights: The Best is Yet to Come”,**European Constitutional Law Review**, 1:27-37, 2005.

Makrides, Vasilios N., “Yunanistanda Gelenek İle Modernite Arasında Gerilim”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Mardin, Şeref., **Din ve İdeoloji**, Ankara 1969.

Martin, Jean Paul., “Laik Dindar Çatışmasından Kurumsal Çoğulculuğa”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Messner, Francis., “Lüksemburg’da İnançların Statüsündeki Tekamül”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Moravcsik, Andrew., “Bütünleşme Kuramı”, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Editör Desmond Dinan, Kitap Yayınevi, Birinci Cilt, İstanbul, Nisan 2005.

Murat, Sedat., “Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği’nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı”, **Filiz Kitabevi**, İstanbul 2000.

Nadas, Dilek., “NATO’nun Genişlemesinin Avrupa Birliğinin Siyasal Bütünleşmesine Etkisi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, İzmir 2004.

Narlı, Nilüfer., Türkiye’de Laikliğin Konumu, **Cogito Düşünce Dergisi**, Laiklik Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:1, Yaz 1994.

Nomer, Ergin., **Vatandaşlık Hukuku**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 13. baskı, Mart 2002.

Oder, Bertil Emrah., (2005), “Avrupa Birliği’nde Çokmerkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları: Yetki Çatışmaları ve İkincilik İlkesi Işığında Türkiye İçin Karşılaştırmalı Gözlemler”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara, Erişim: 01.02.2006,
<http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Okutan, Gül., **(Tekinalp/Tekinalp) AB Hukuku**, 2. Bası, İstanbul, 2000.

Baskın Oran,**Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmazj Yayınevi, Ankara, Aralık, 2001.

Ouédraogo, Jean Martin., “Almanya’da Kliseler ve Devlet: Sekülerleşmiş Bir Devletin Zor Laikleşmesi”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Ozankaya, Özer., **Atatürk ve Laiklik: Türk Demokrasi Devriminin Temelleri**, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, Ankara, 1983.

Özcan, Mehmet., “Avrupa Birliği Anayasası’nın AB Kurumsal Yapısı Üzerine Etkileri”, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt IX, Sayı:1-2, 2005.

Özek, Çetin., **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul.

Özer, Atilla (2003), “Ülkemizde Egemenlik ve Yargı Erkinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Karşısındaki Durumu”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 20, Ankara, Erişim: 28 06 2006.
<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/aoyer.pdf>.

Öztan, Ece., “Avrupa Anayasası Antlaşması”, **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, Editör Desmond Dinan, Kitap Yayınevi, Birinci Cilt, İstanbul Nisan 2005.

Öztan, Ece., “Yetki/Güncelleme” , **Avrupa Birliği Ansiklopedisi**, İkinci Cilt, Kitap Yayınevi, Nisan 2005.

Öztekin, Ali., **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, Siyaset Kitabevi, 2000.

Pazarcı, Hüseyin., **Uluslararası Hukuk Dersleri: II.Kitap**, Turhan Kitabevi, Ankara 1990

Pekin, Tevfik., **Makro Ekonomi Para Milli Gelir İstihdam**, Ocak 2000.

Jelena Pejic, “Minority Rights in International Law”, **Human Rights Quarterly**, No:19, 1997.

Pfaff, William., "Despite Global Change, National Sovereignty Remains King", **International Herald Tribune** Erişim: 29.09.2006,
<http://www.globalpolicy.org/nations/intl.htm>.

Preub, Ulrich K., “Citizenship in the European Union: A Paradigm for Transnational Democracy”, **Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy**, Der. Daniele Archibugi and David Held, Polity Press, UK, 1998.

Reçber, Kamuran., **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, 1. baskı, Aktüel Yayınları, Kasım 2004.

Roobol, W. H.,“Federalism, Sovereignty, etc”, **European Constitutional Law Review**, Volume 1, 2005.

Rumford, Chris and Murray, Philomena., “Globalization and the Limitations of European Integration Studies: Interdisciplinary Considerations”, **Journal of Contemporary European Studies**, Volume 11, No: 1, May 2003.

Rousseau, Dominique., “Avrupa Birliği’nde İnsan Hakları Sorunsalı”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005,
Erişim: 01 02 2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Sancar, Mithat., (2003), “Değişen Egemenlik Sürecinde Meşrutiyet Sorunu ve Anayasal Düzen”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 41. Kuruluş**

Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, Cilt: 20, Ankara, Erişim: 29.06.2006.

<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/msancar.pdf> .

Sajo, Andras., “Social Rights: A Wide Agenda”, **European Constitutional Law Review**, 1:38-43, 2005.

Savcı, Bahri., **Atatürk’e Saygı**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 288, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969.

Schilling, Theodor., “The Autonomy of the Community Legal Order: An Analysis of Possible Foundations”, **Harvard Journal of International Law**, Volume 37, 1996.

Schlesinger, Philip and Foret, François., “Political Roof and Sacred Canopy: Religion and EU Constitution”, **European Journal of Social Theory**, 9(1):59-81, Sage Publication: London, 2006.

Schulte, Bernd., “Social Rights Under International And National Law: Access to Social Security”, **A Discussion Paper for the ISSA**, Munich, Germany, 2002.

Scott, Sionaidh Douglas., **Constitution Law of the European Union**, An Imprint of Pearson Education, First Edition, 2002.

Selçuk, Engin., “Avrupa Anayasası ve Türkiye”, **Stratejik Öngörü TASAM Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:3, Sonbahar 2004.

Sender, Oral., **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, , İmge Kitabevi, Ankara, 13. Baskı, Ekim 2005.

Sender, Oral., **Siyasi Tarih 1919–1994**, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 2005.

Seyidoğlu, Halil., **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, 14. baskı, 2001.

Sinn, Hans Werner., “EU Enlargement and the Future of the Welfare State”, **Scottish Journal of Political Economy**, Vol.49, No.1, 2002.

Sönmez, Pelin., “Avrupa Birliği’nin Demokratik Yapısının Birliğin Geleceği Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi” (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.

Sur, Melda., **Uluslar arası Hukukun Esasları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir 2000.

Şen, Murat., (2005), “Egemenliğin Kollektif Kullanımı: AB’nin Anayasa Yapısına Uyum Açısından Anayasamız”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, Erişim: 01.02.2006.

<http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Tanase, Ioana., “Defining National Minorities”, **Citizenship and National Minorities in Europe**”, Seminar Series, January2003, Erişim: 01 07 2006,

<http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/Tanase.htm>.

Tahranlı, Turgut., (2005), “Anayasa ve Gelecek”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara s.2, Erişim: 01.02.2006,

<http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara 1999.

Tekinalp/Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2000.

Terwey, Franz., “Trends in the Development of a European Social Union”, *International Social Security Review*, Vol. 57,1/2004..

Terzi, Özlem Türk., “Avrupa’nın Birliği Avrupa’da Bütünleşmenin Tarihsel Dönüşümleri”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:25, Ekim 2001.

Tezcan, Ercüment “Avrupa Birliği Anayasasının Doğuşu ve Öngördüğü Yenilikler”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 10, Sayı: 2, Yaz 2004.

Tezcan, Ercüment., (Eylül 2003), “Avrupa Birliği Anayasası ve Öngördüğü Yenilikler”, *STRADIGMA.com Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi*, Erişim:01.04.2006,
<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&sayi=6&no=29>.

Tezcan, Ercüment., “Avrupa Birliği’nin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Mekanizması: Üye Devletlerin Rolü Üzerine Değerlendirmeler”, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Der. Beril Dedeoğlu, 3.Baskı Boyut Kitapları, İzmir Ekim 20.

Tezcan, Ercüment., “Avrupa Birliği Yurttaşlığı: Gelişim ve Perspektifler”, *Birikim Dergisi*, Sayı 157, Mayıs 2002.

Thomas, Michael, “Laisizme Katolik Bir Bakış”, *Cogito Düşünce Dergisi*, Laiklik Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:1, Yaz 1994.

Thornberry, Patrick., *International Law and Rights of Minorities*, **Clarendon Pres**, Oxford 1991.

“Tindemans Raporu”, *Avrupa Topluluğu Dergisi*, Doğuş Matbaacılık, Sayı 8, Şubat-Mart, Ankara, 1976.

Toggenburg, Gabriel N., “Minority Protection and the Enlarged European Union: The Way Forward”, Eurac Research, Erişim: 10.06.2006,

<http://lgi.osi.hu/publications/2004/261/Minority-Protection-and-the-Enlarged-EU.pdf>.

Tonus, Özgür ve Baykal, Sanem., “Avrupa Birliği Anayasal Antlaşma Taslağı Üzerine Değerlendirmeler”, Erişim: 06.07.2006,

<http://home.anadolu.edu.tr/~otonus/pub/Baykal-Tonus.doc>.

Trenz, Hans-Jörg., “Language Minorities in Europe: Dying Species or forerunner of a transnational civil society?”, **Working Paper**, No:20, August 2005, Erişim: 14.06.2006.

http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2005/papers/wp05_20.pdf

Türkmen, Füsün., “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der: Beril Dedeoğlu, Boyut Matbaacılık a.ş., İstanbul 2003.

Uçkan, Banu., “Avrupa Anayasası’nın Genel Çerçevesi ve Sosyal Politikalara İlişkin Temel Düzenlemeleri”, Erişim: 12.07.2006,

http://www.sendikanet.org/tr/dosya/AB_banuuckan.doc

Uyanık, Zeki., “Türkiye-AB Müzakere Sürecinde Türkiye’de Farklı Kültürel Topluluklar: Aleviler Örneği”, **AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası (Ed: Mehmet Dikkaya)**, Alfa Akademi Ltd. Şti., İstanbul 2006.

Uygun, Oktay., (Nisan 2005), “Avrupa ve Türk Anayasası: Temel İlkeler Yönünden Genel Bir Değerlendirme”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt: 22, Ankara, Erişim: 01.02.2006, <http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/oktay.pdf>.

Uygun, Oktay., “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, **Anayasa Yargısı Cilt No:20, 2003, s.17.** Erişim: 13.07.2006,

<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/uygun.pdf>.

Ülger, İrfan Kaya., **Avrupa Birliği El Kitabı, Kavramlar-Kurumlar-Kişiler**, Seçkin Yayıncılık, Şubat 2003.

Ünal, Şeref., “İnsan Hakları;Kurumlar, Yasalar ve Uygulamalar”, **Türkiye’de İnsan Hakları III.**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1998.

Willaime, Jean Paul., “Kuzey İrlanda:Sivil Dinlerin Çatışması”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Vandermeersch, Edmond., “Portekiz:Klerikal Bir Geçmişin Ağırlığı”, **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, (Haz:Jean Baubérot), Erkam Matbaası, İstanbul 2003.

Vardar, Deniz Avrupa Kimliği ve Kimlik Oluşum Süreci, **Birikim Dergisi**, Say:157, Mayıs 2002.

Yüksel, Mehmet., **Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001.

Yüzbaşıoğlu, Nemci., “Türk Anayasasının Avrupa Anayasasına Uyum Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Cilt 22, Ankara 2005, s.29-31, Erişim: 01 02 2006,
<http://www.anayasa.gov.tr/anyarg22/ayrg2005.htm>.

Zaharidais, Nikolais., “Complexity, Coupling, and the Future of European Integration”, **The Review of Policy Research**, Vol.20, Issue 2, June 2003.

Zuleeg, Manfred., “what Holds a Nation Together? Cohesion and Democracy in the United States of America and in the European Union” **the American Journal of Comparative Law**, Vol:45, 1997.

Web Adresleri

A Constitution for Europe: Enshrining Minority Rights”, Erişim: 12.07.2006
<http://194.8.63.155/item/13642.html?ch=203>.

Austria”, Erişim:19.04.2006,
http://assembly.coe.int/Documents/Working_Docs/doc01/EDOC8920AD.htm.

Austria:Officially Recognised National Minorities with Austrian Nationality (Languages Minorities) at census data, Erişim: 09.04.2006,
http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_austria.htm.

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi - 11. Protokol İle Yeniden Düzenlenen Metin”, Erişim: 10.06.2006, http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_01.html.

Avrupa Sosyal Şartı, Erişim: 15.06.2006,
<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/391-410.pdf>.

Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi - 11. Protokol İle Yeniden Düzenlenen Metin”, Erişim: 10.06.2006,
http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_01.html.

Avrupa Topluluklarının Tarihsel Gelişimi, Erişim: 18.03.2006,
<http://www.dtm.gov.tr/ab/AB%20Sayfasi/tarhsel.htm>.

Belgium – Constitution, Erişim: 11.07.2006,
http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/be00000_.html.

Catalan and the So-Called “Minority” Languages in the European Union, Erişim: 10.07.2006, <http://www6.gencat.net/llengcat/publicacions/cle/docs/ecle7.pdf>.

Catalan Language, Erişim: 03. 07.2006,
<http://www.caib.es/conselleries/educacio/dgpoling/user/catalaeuropa/angles/angles7.pdf>.

Citizenship of the Union, Erişim: 20.04.2006.,
<http://www.historiasiglo20.org/europe/ciudadunion.htm>.

Common Provisions, Erişim 12.06.2006,
<http://europa.eu.int/en/record/mt/title1.html>.

Council of Europe, “Protection of National Minorities”, Erişim:24.05.2006,
http://www.coe.int/t/e/human_rights/en_minorities_2005.asp.

Czech Republic, Erişim: 16.06.2006,
http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Czech.htm.

Czech Republic-Legal Framework”, Erişim: 16.06.2006
http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Czech.htm.

Denmark : Minority Languages”, Erişim: 16.06.2006,
<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc01/EDOC8920AD.htm>.

Electric Review, Erişim: 15.06.2006,
<http://www.electric-review.com/archives/000085.html>

Estonia, Erişim: 16.06.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Estonia.htm.

Eurobarometre 65 Avrupa Birliğinde Kamuoyu Bahar2006, Erişim 14.07.2006,

http://www.deltur.cec.eu.int/_webpub/documents/EurobarometreBahar-tr.doc.

Eurolang, Erişim 11.07.2006,

http://www.eurolang.net/index.php?option=com_wrapper&Itemid=43&lang=en.

Europa Treaties and Law, “Treaty of Amsterdam”, Erişim: 29.03.2006,

http://www.europa.eu.int/abc/treaties/index_en.htm.

European Court of Human Rights, Historical Background, Erişim: 02.04.2006,

<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/The+Court/The+Court/History+of+the+Court/>.

Finland:Minority Languages, Erişim: 16.06.2006,

<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc01/EDOC8920AD.htm>.

France, Erişim: 10.06.2006,

<http://www.assembly.coe.int/Documents/Working Docs/doc01/EDOC8920AD.htm>

Gaeilge Family, Erişim: 03.06.2006, <http://www.eurolang.net/Languages/Irish.htm>.

Germany-Ethnic Minorities, Erişim 01.07.2006.

<http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-4906.html>.

Germany:Officially recognized National Minorities, Erişim 01.07.2006,

http://www.emz.-berlin.de/Statistic_2/de/de_12.htm.

Greece”, Erişim: 09.04.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_greece.htm.

Human Rights Assesment of the EU Constitution”, Human Rights and Democracy NGO Network, Erişim: 13.03.2006,

<http://act4europe.horus.be/module/FileLib/hr%20assessment%20constitution%20final.pdf>.

Irland” Erişim: 18.06.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_irland.htm.

Italy, Erişim: 04.07.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_italy.htm.

Netherlands”, Erişim: 17.05.2006,

http://assembly.coe.int/Documents/Working_Docs/doc01/EDOC8920AD.htm.

Language Data - Frisian (Netherlands, Germany), Erişim: 09.07.2006.,

http://eurolang.planc.co.uk/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=35

Languages of France, Erişim: 01.06.2006,

<http://www.en.wikipedia.org/wiki/languages>.

“Latvia”, Erişim: 16.06.2006, http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Latvia.htm.

Latvia: Ethnic composition of resident population in regions, cities and districts at beginning of 2002, Erişim: 17.06.2006,

http://www.emz-berlin.de/Statistik_2/lat/lat_01.htm.

Les Régions dans le Pays de l’Union Européenne”,

<http://members.fortunecity.com/podgol/europa/ehu/marcu.htm>. (aktaran:İbrahim

Alper Arısoy, a.g.e., s.9)

Lithuania: Population by ethnic nationality* (2001), Erişim: 17.06.2006,

http://www.emz-berlin.de/Statistik_2/lit/lit_01.htm.

“Litvania”, Erişim: 16.06.2006,

http://web.quitpo.it/minola/minorities_in_Litvania.htm

Maastricht Antlaşması (Maastricht Treaty)”, Erişim: 27.03.2006,

<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1224>.

Netherlands”, Erişim: 17.05.2006,

http://assembly.coe.int/Documents/Working_Docs/doc01/EDOC8920AD.htm.

Principles and General Completion of The Internal Market, Erişim:19.03.2006,

http://www.europarl.eu.int/factsheets/3_1_0_en.htm.

Samegiella Family”, Erişim 19.06.2006,

<http://www.eurolang.net/Languages/Sami.htm>.

Sweden:MinorityLanguages”, Erişim: 16.06.2006,

<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc01/EDOC8920AD.htm>.

Tek Avrupa Pazarı, Erişim: 19.03.2006,

<http://www.dtm.gov.tr/AB/AB%20Sayfasi/tekpaz.htm>.

The Amsterdam Treaty:a Comprehensive Guide: Freedom, Security and Justice”,

Erişim:10.02.2006, <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/a10000.htm>.

The European Convention, “Working Groups” Erişim: 10. 05. 2006

http://european-convention.eu.int/doc_register.asp?lang=EN&Content=WGXI.

The History of the European Union, Erişim: 18.03.2006,

http://www.europa.eu.int/abc/history/index_en.htm#top.

The Internal Market – Ten Years Without Frontiers, Erişim: 21.03.2006.

http://europa.eu.int/comm/internal_market/10years/docs/workingdoc/workingdoc_en.pdf.

The Legal Framework following the Treaty of Amsterdam”, Erişim:02.05.2006,

<http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10101.htm>.

The Maastricht Treaty, Erişim: 13.06.2007,

<http://www.eurotreaties.com/maastrichtec.pdf> .

The Single European Act, Erişim: 19.03.2006,
http://europa.eu.int/scadplus/treaties/singleact_en.htm.

Treaty of Nice, Erişim: 21.02.2006,
http://europa.eu.int/eur-lex/lex/en/treaties/dat/12001C/pdf/12001C_EN.pdf

Universal Declaration of Human Rights, Erişim 12.06.2006,
<http://www.un.org/Overview/rights.html>

Wikipedia, the Free encyclopedia, “Origin of the Term”, Erişim: 02.07.2006,
<http://www.en.wikipedia.org/wiki/Ethnicity>.

Wikipedia, the Free encyclopedia, “Ethnic group”, Erişim : 02.07.2006,
<http://www.en.wikipedia.org/wiki/Ethnicity>.

<http://www.europa.eu.int/futurum>. (12.05.2006)

<http://www.ceps.be> (11.05.2006)

<http://www.cer.org.uk> (12.05.2006)

<http://www.anayasa.gen.tr/uniter-bilesik.htm>. (06.07.2006.)

<http://www.atonet.org.tr/turkce/ab.htm#8>. (12.02.2005.)

<http://www.europa.eu.int/topics/treaty/report/part1.en.htm> (21.02.2006)

<http://europa.eu/scadplus/leg/en/lub/133021.htm>. (12.04.2006)

<http://europa.eu/scadplus/leg/en/lub/133021.htm> (12.04.2006)